

Годишњак за друштвену историју
основао је проф. Андреј Митровић 1994. године

Издавач
Удружење за друштвену историју

Главни и одговорни уредник
Милан Ристовић

Редакција
Миле Бјелајац (Институт за новију историју Србије, Београд), Радина Вучетић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду), Горан Милорадовић (Институт за савремену историју, Београд), Радивој Радић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду), Милан Ристовић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду), Дубравка Стојановић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду)

Инострани чланови редакције
Снежана Димитрова (Југозападни универзитет Неофит Рилски, Благоевград), Карл Казер (Центар за југоисточне европске студије, Универзитет у Грацу), Јан Пеликан (Филозофски факултет, Карлов универзитет, Праг), Тетсуја Сахара (Меиџи Универзитет, Токио), Ханес Грандиц (Хумболтов Универзитет, Берлин)

Секретари редакције
Катарина Беширевић, Вукашин Зорић

Editorial Board
Mile Bjelajac (Institute for Recent History, Belgrade), Radina Vučetić (Faculty of Philosophy, University of Belgrade), Goran Miloradović (Institute for Contemporary History, Belgrade), Radivoj Radić (Faculty of Philosophy, University of Belgrade), Milan Ristović (Faculty of Philosophy, University of Belgrade), Dubravka Stojanović (Faculty of Philosophy, University of Belgrade)

Foreign Members of the Editorial Board
Snežana Dimitrova (South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad), Karl Kaser (Centre for Southeast European Studies, University of Graz), Jan Pelikan (Faculty of Arts of Charles University, Prague), Tetsuya Sahara (Meiji University, Tokyo), Hannes Grandits (Humboldt University, Berlin)

Secretaries of the Editorial Board
Katarina Beširević, Vukašin Zorić

Адреса редакције
Годишњак за друштвену историју, Филозофски факултет, Одељење за историју,
Чика Љубина 18–20, 11000 Београд, Србија
телефон: 011/3206-280

Address
Annual of Social History, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju,
Čika Ljubina 18–20, 11000 Beograd, Srbija
telephone: 011/3206-280

e-mail: g.drustvena.istorija@gmail.com
<http://www.udi.rs>

Ова свеска Годишњака за друштвену историју изашла је захваљујући финансијској подршци Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

**ГОДИШЊАК ЗА
ДРУШТВЕНУ ИСТОРИЈУ**

ANNUAL OF SOCIAL HISTORY

Год. XXIX, свеска 1, 2022.

Београд, 2022.

Лектор
Оливера Величковић

Коректура и превод резимеа
Маша Милорадовић

Насловна страна
Никола Костандиновић

Илустрација на насловној страни
Улична сцена у Косовској Митровици за време
аустроугарске окупације 1916–1918.

Тираж
150

Штампа
„Чигоја штампа“ Београд, Студентски трг 13
e-mail: office@cigoja.com

Ослобођено пореза на промет мишљењем Министарства за науку и технологију
Републике Србије бр. 413-00-419/94-01 од 14. јуна 1994. године.

САДРЖАЈ

CONTENTS

Студије

Essays

- Др Тодор Куљић
Аутобиографски текст и контекст: прилог критици историјског извора 7
Todor Kuljić, PhD
Autobiographical text and context
- МА Немања Стокрп
„Е, мој друже...“:
национализам и (пост)југословенски рокенрол (1991–1995) 27
Nemanja Stokrp, MA
“Hey, My Comrade...”:
Nationalism and (Post)Yugoslav Rock and Roll (1991–1995)
- Сања Лукић
Југославија у часописима Life и Time, 1943-1950. 47
Sanja Lukić
Yugoslavia in the Magazines Life and Time, 1943-1950

Из истраживања

Researches

- МА Вук Самчевић,
Досељавање Словена на Балкан и њихови односи са Византијом:
паралелна анализа грчких и српских школских уџбеника 67
Vuk Samčević, MA
The immigration of the Slavs in the Balkans and their relations
with Byzantium: parallel analysis of Greek and Serbian school textbooks

Баштина

Heritage

- Др Милан Радовановић,
Песма „Југославија-Израел!“: Југославија и Блиски исток (1948-1952) 93

О идејама и књигама
On Ideas and Books

Др Милан Радовановић, <i>Друштвена историја у фокусу XLII</i>	101
Слободан Мандић, <i>Прикази сајтова (Web адресар) XL</i>	107
<i>Упутство за предају рукописа</i>	113
<i>Submitting Manuscripts</i>	119

Др Тодор Куљић, редовни професор у пензији
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
todorunbg@ptt.rs

Оригинални научни рад
Примљен: 14. 4. 2022.
Прихваћен: 4. 5. 2022.

Аутобиографски текст и контекст: прилог критици историјског извора

Апстракт: У прилогу је приказана друштвена и индивидуална страна аутобиографија: друштвена принуда и лична конструкција пожељног животописа. На реконструисање искуства (текст) утиче моћ (контекст). Аутобиографије су део групне праксе сећања и обраде прошлости, мењају се под притиском нових околности. Моћ прописује пожељни образац личне прошлости. Указано је на (1) на критику идеологије која скривену принуду моћи објашњава интересима владајућих група, и (2) потребу саморефлексије која разликује услове доживљеног од услова актуелног сећања на доживљено. Критичности ове врсте помажу налажењу себе у контрасећању између аутентичности, домишљања и измишљања.

Кључне речи: аутобиографија, моћ, контекст, сећање.

Аутобиографије (у даљим наводима АБ) су колективни и индивидуални спојеви смисла, искуства и реконструкције личне прошлости: с једне стране су генерацијске заједнице сећања и показатељи саморефлексије једног доба, а с друге документарна сведочења, признања, правдања, самопредстављања и поистовећивања појединца. Двојака природа АБ сугерише да појединац проживљава догађаје у друштвеним контекстима у којима опажа, прерађује и структурише животопис уз мању или већу принуду окружења. Социолошки гледано АБ су одговор на пожељне садржаје друштвене интеграције. АБ рефлексије мењају самовиђење, њима се управља споља да би се прилагодиле новим напетостима, али уз подршку изнутра. Интелектуалци су виртоози у

реконструисању, реакцентовању и осмишљавању властите прошлости. АБ су лични одговор на притисак колектива. Зато што се прилагођавају друштвено-прихватљивим вредностима АБ су индивидуална унутрашња понуда на колективну потражњу и притисак извана. У ауторитарним режимима појединци имају мање простора у управљању властитом прошлошћу, али и у плуралистичким се такође мање или више посредно прилагођавају пожељним вредностима. Сви режими институционализују пожељни образац АБ. Обично је службени или полуслужбени животопис угледног борца, политичара или интелектуалца образац прихватљиве личне прошлости (бољшевика Павла Корчагина, националног дисидента Ћосића или Хитлеровог технократа Алберта Шпера). Осмишљавањем друштвеноприхватљиве АБ осигурава се интеграција и општење. Реконструисањем и прерадом комунистичке у националну АБ лакше се општи у националној држави. Масовном реконструкцијом прошлости појединачне АБ постају колективна чињеница, образац коректне прошлости који брише аутентичну прошлост. Зато се у АБ могу препознати пожељне вредности разних доба. АБ су масовна сигнатура важног аспекта друштвене интеграције, али и ређега отпора духу времена. Што је друштво диференцираније отпори наметању шематског животописа су шароликији. На епохалним заокретима АБ промене су хомогеније и уједначеније (масовно брисање нацизма из АБ након 1945. у Немачкој или комунизма у државама урушеног социјализма 1990-их). Друштвена принуда, тј. јавна логика управљања АБ је различита, притисак се другачије дозира, па су и реконструкције АБ неуједначене. Али због двојачке природе АБ њихово тумачење није пуко херменеутичко уживљавање у смисао прошлости појединца него је дискурс којим се идеолошко-критички објашњава налог, прописани колективни образац самовиђења. Речју, моћ непосредно или посредно обликује АБ, а опажање мање или више принудних образаца рефлексije властите прошлости често је замагљено. И код наизглед добровољне конверзије и реконверзије појединца скривена је принуда.

У овом прилогу треба поред разматрања природе колективне принуде истаћи и неколико начела АБ контрасећања. Није реч о моралистичкој осуди прагматичних појединачних реконструкција АБ него о критици идеологије. Код тумачења самовиђења треба деконструисати системску принуду, субкултуру АБ мишљења. Животописе ваља објашњавати и као пројект власти која прописује нормативну нулту тачку, истински почетак праве прошлости, пожељну линију континуитета и друштвеноприхватљиви идентитет. Тек када се истражи притисак класе, групе, установе (универзитета, цркве, партије) и идеологије, а који се најлакше препознаје у обрасцима наративног свладавања искуства утицајних интелектуалаца, могуће је изнети нека начела контрасећања.¹

¹ BIOS, Zeitschrift für Biographienforschung, Oral History und Lebensverlaufsanalysen 29 (2016), 1.

Нова моћ – ново АБ сећање

Друштвенопожељна АБ се у обновљеном капитализму 1990-их нормира на нови начин. У политичким АБ упадљива је сагласност око искључења странца – комунизма из прошлости. Комунизам се одбацује у комаду као тоталитарна илузија. Појединци, који не могу порећи чланство у партији, бране се реконструисаним сећањем. Стереотипна одбрана гласи: био сам унутрашњи дисидент. У економском сегменту нових коректних АБ видљив је латентни притисак тржишта као позитивног средства сазревања и мерила сналажења способног појединца (узор је искусни предузетник који је увећао фирму). Уз све речено, у послесоцијалистичким друштвима национално, ојачано конфесионалним, доминира као пожељни АБ континуитет: православни Србин који обнавља крсну славу породице. Аутобиограф ради као преводилац аутентичне (комунистичке) у друштвеноприхватљиву (предузетничку и националну) прошлост. Реконструира АБ текст у новом контексту. Овде се треба запитати колико је појединац суверен у процесу стварања наративног контекста АБ, а колико му независност сужава група (држава, нација, црква, генерација) прописујући кључни смисао животописа? Колико га од хаоса и дезоријентације „спасава“ не само неурофизиолошки механизам лековитог заборављања непожељног него и моћ која институционално регулише заборав?

Одговор ће бити јаснији ако се има на уму да су АБ особени жанр друштвеног општења, опосредована самопредстављања, реконструкције искуства, наративно обликовање идентитета, сегмент културе сећања, историјска и генерацијска сведочанства.² Дакле, утицајне актуелне АБ стварају хоризонте смисла на које је могуће колективно се надовезати, посредне су рефлексације доба о ком се прича, али и доба у ком се прича. Контекст је одговоран за текст, за садржај и форму масовног конформистичког, али и ређе контраесећања. Утицајне АБ (Ћосића, Пупина) су активне комуникативне конструкције пожељног делања. Другим речима, слично сећање, сведочење, правдање и самопредстављање присутни су и код обичних људи који се поистовећују са писцем АБ. Али није реч само о емпатијској вези у АБ пакту, него и о посредној принуди. Историчари најчешће у АБ критикују само субјективизам писца и процењују сазнајну вредност сведочења (текст), а не уочавају структурне услове реконструисања искуства (контекст). АБ су део групне праксе сећања и обраде прошлости које претендују на високу веродостојност, праксе које продиру у генерацијске заједнице сећања и у дискурсе националног самовиђења. Имају интегративну и нормативну функцију. АБ је жанр дискурса који сугерира како читалац треба

² Carsten Heinze. "Zum Stand und den Perspektiven der Autobiographie in der Soziologie: sozialkommunikative Konzepte zur Beschreibung einer literarischen Gattung", *BIOS* 23, (2010), 201, <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ss0ar-354430>.

да тумачи свет. Колико је индивидуалан, исто толико је и образац колективног свладавања прошлости који може потоњим генерацијама сведочити о хегемом односу према прошлости одређеног доба. Зато је АБ сведочанство односа индивидуалних и колективних идентитета. Али АБ су и закавжени дискурси, сукобљени обрасци уоквиравања упамћеног. Што је аутобиограф био политички активнији то му је животопис утицајнији и усмеренији циљаној публици. Примарне пишчеве реконструкције искуства се у процесима општења даље обрађују код читаоца. Ови задњи процеси још више зависе од потражње друштвене структуре.³ Дакле, АБ очекују посредан одговор, тумачење и реаговање.

Тренд друштвеног општења преко АБ порастао је 1990-их па се чак говори о *biographical turn*.⁴ Присутни су писани, визуелни и аудиовизуелни облици са новим стратегијама инсценирања које тражи преобраћена јавност након епохалних промена. На делу су нови контексти сећања, дигитално посредовани и наративно инсценирани. Политичари, новинари и научници желе да као сведоци доба говоре кроз властити живот о свом времену. Труде се да утичу на јавну историјску свест. Потенцијални читалац је партнер у општењу и латентно присутан у АБ причи. Комуникативно становиште аутобиографа обухвата потребе садашњице, садржај прошлости и поуку за будућност.

АБ као процес

Како веровати аутобиографу који је писац, приповедач и јунак приче и још ако право време приче није прошлост него садашњица са хегемоним вредностима и когнитивном схемом којој се АБ прилагођава тежећи да буде делатна? Херменеутичари бране изворни смисао доживљаја и одбацују тезу да је АБ ретроспективна конструкција ближа фикцији. Историчари су уверени да се на основу документа може раздвојити АБ фикција од реалности. Социолози се питају може ли се најновији епохални заокрет самовиђења интелектуалаца објаснити везом измењеног контекста и реконструисаног текста? Однос моћи и АБ је сложен и вишеструко опосредован процес, вишедимензионално делатно општење чији је посредник писац (са наративном стратегијом) и читалац (са потребом за оријентацијом), а истински субјект моћ (која намеће кључне друштвеноинтегративне вредности и смисао медијски регулишући самопредстављање).

Код виђења АБ као процеса треба додати да је сећање ове врсте незавршено, отворено и увек провизорно.⁵ Животопис се увек изнова ствара и коригује

³ Cit. Thomas Luckmann, prema Heinze, "Zum Stand und den Perspektiven der Autobiographie in der Soziologie", 2010, 227.

⁴ Heinze, Zum Stand und den Perspektiven der Autobiographie in der Soziologie, 2010, 203.

⁵ Jens Brockmeier, "Erinnerung, Identität und autobiographischer Prozess", *Journal für Psychologie* 1 (1999), 23. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-28767>.

под притиском нових околности, а убрзано и радикално мења након тектонских промена хегемоне епохалне свести и дубоких измена смисла живота који је повезан са новом визијом пожељног друштва. Нови почети, нове нулте тачке 1918, 1945, 1989, јесу нови односи моћи и нове осматрачнице на прошло које намећу и другачије перспективе АБ. Мењајући одговор на питање „имати или бити“ представљају идеолошке прекретнице у реконструкцији смисла појединаца. Мењају се уџбеници историје али и АБ. Ако је прво објашњиво и разумљиво, зашто друго није? Ако истичемо да се изменила епохална свест зашто теже признајемо да смо се сами променили? Због поноса или због слепе мрље самовиђења?

Или због скривене принуде моћи о којој сведочи динамична природа сећања које се увек мења када се помера перспектива погледа уназад. Нова моћ прописује нове нормативне садржаје АБ, пожељне самопроцене и самотумачења и њихове оквири (разлике између нормалног и патолошког, јавног пријатеља и непријатеља, пожељног и непожељног искуства), кроји прихватљиви склад из непрегледног хаоса. Гледано из перспективе моћи АБ памћење јесте друштвено конструисано у свакодневном реорганизовању искуства најчешће у оквиру хегемоне културне наратије.⁶ Нема претеривања у начелној опасци да друштвеноприхватљиве вредности диктирају избор пожељних садржаја АБ сећања. Раскорак између аутентичне и друштвеноприхватљиве прошлости на крупним историјским прекретницама (1945, 1989) решава се прерадом личне и демонизацијом пропале службене прошлости. Речју, АБ није статично стање него креативни процес. Наиме појединац врло активно, а у складу са потребама садашњице, комбинује, обликује и процењује запамћене садржаје властитог живота. Оно смо како се сећамо себе.

Ако се АБ увек изнова тумачи, како пратити ово перманентно реконструисање важног у животу? Да ли у једном животу опстаје мноштво животних прича?⁷ Ако се овај плурализам самовиђења и прихвати као нормалан треба разликовати радикалне реконструкције од делимичних прилагођавања АБ околини. Није неумесна сумња радикалних конструктивистичких психолога да ли ћу властиту прошлост једног дана другачије посматрати? Ако је его одиста променљиво мноштво, како каже Брокмајер, да ли ова процена релативизује или нормализује сваку измену самовиђења? Дилема изгледа још оправданија ако се има на уму да наратију намеће култура пружајући инструменталну културну стабилност проживљеном. Све у свему испада да је АБ двострука релативизација доживљеног, двострука динамичка редукација сложености. Значи ли то, даље, да због овог мноштва не можемо рећи шта је неко, него само шта неко

⁶Robin Fivush. "Autobiographical Memory", in: Keightley, Emily, Pickering, Michael. *Research Methods for Memory Studies*. Edinburgh, University Press, 2013, 17.

⁷Brockmeier, "Erinnerung, Identität und autobiographischer Prozess", 24.

није и шта не жели да буде? Да ли су одиста АБ нужно приче о више живота у једном? У професионалној АБ интелектуалаца нису јер постоје и објективни показатељи – записани радови. Управо тврде непобитне чињенице, објављени радови интелектуалаца, згушњавају АБ мноштво у препознатљиво јединство и спасавају АБ од крајње релативизације. Записани документи су стубови рефлексивног епистемолошког поверења у иманентно нестабилном мору сећања на себе. Али и текст се може релативисати различито растумаченим контекстом.

Моћ, појмови и АБ

Из више разлога се тврди да значај АБ причања није у одразу стварности ни у реконструкцији епизода прошлог живота него у конституисању смисла. Зато су АБ текстови самопрепознавања, а задатак истих је одређивање односа између Ја и света. Вешта нарација само потврђује да текст није огледало проживљених дисконтинуитета, него усклађени опис властитог живота. Како препознати недијалектичко дотеривање животописа? Није довољно показивати да се код пристрасног памћења неки догађаји изостављају, а неки модификују. Искривљавања сећања чак могу бити предвидљива. Довољно је у њима уочити пројекцију каснијих сазнања на ранија доба. Телеолошка пројекција уназад (све ми је још много раније било јасно) већ наговештава нерелексивну АБ. Нема саморефлексије код сећања које више дисциплинује самопоштовање него што га релативизује самосумња. При томе многи код управљања личном прошлошћу избегавају дистанцу од прошлог Ја (никада нисам попустио неправди). Али, дистанца је увек нужна. Савремени млађи истраживачи сећања имају дистанцу, али не и осећај за дух прошлог времена, док аутобиографи са искуством немају дистанцу према прошлости због уплетености у њу иако не заборављају дух времена. Зато се епистемолошка процена АБ среће са апоријом како уједначити различите перспективе аналитичара лишених искуства с једне и сведока без дистанце с друге стране.

Изаз из ове апорије психолози налазе у неурофизиолошком склопу: „Сећање има своју посебну истину. Оно одабира, избацује, мења, увећава, умањује, хвали и куди и на крају ствара сопствену стварност, своју разноврсну али обично доследну верзију догађаја, и ниједно разборито људско биће не верује у нечију Другу верзију више него у сопствену.“⁸ Другачије речено, аутобиографску истину нужно прате телесне гарде лажи.

Социолози не заборављају да истина АБ почива на когнитивној одбрамбеној стратегији којом се лична прошлост усклађује са интересима групе. Позитивно

⁸ Cit Salman Rushdie, prema Iris Žeželj, *Egotizam pamćenja*. 2012, 42. https://www.researchgate.net/publication/235768795_Memory_egotism.

самовиђење тражи ослонац у позитивном вредновању властите групе коју смо изабрали као основу идентитета: вера, партија, нација, класа, породица. Код самозаштитне мотивације⁹ успеси групе се увећавају, неуспеси умањују, група је више жртва него целат. Тесна је веза између слике о себи и слике властите групе јер поштовање групе утиче на раст самопоштовања. Код тога појединац не мора увек осећати скривену моћ хегемоног поретка памћења групе која прописује и обрасце АБ нити ретроспективно антагонистичко инсценирање Ја и околине (увек сам пливао против струје).

Моћ прописује сећање и у ужем епистемолошком смислу. Наиме, променљиви појмови и периодизације прошлости згушњавају селективна сећања интелектуалаца. Након Првог светског рата појам поратно доба је раздвајао нову фазу прошлости од старије, од краја Другог светског рата па све до 1989. садашњицу је од прошлости раздвајао појам Хладни рат да би након 1989. наступило посткомунистичко и послехладноратовско доба. Сећање центрирано око различитих периодизација опојмљавано је на различите начине чиме је моћ у свом добу бирала и наметала важно. Све до 1990-их однос важне и неважне прошлости регулисан је појмовима антифашизам, антиколонијализам, социјализам, Хладни рат. Данас нам у сећању „помажу“ нација, црква, транзиција, глобализација, крај утопије, антикомунизам, појмови који обележавају свладана нежељена стања једноумља, тоталитаризма и утопије. Реторички гледано тек животопис уоквирен хегемоним појмовима и конвенцијама садашњице намеће аутобиографу избор властите важне прошлости. Тако се данас овладано сећање интелектуалаца на себе у социјализму не центрира око одбране самоуправљања него око борбе против једноумља.

Моћ намеће појмове који сажимају политички пожељну прошлост (реформиста, комуниста, демократа, патриота) и показују начине сажимања, конструисања и осмишљавања пожељне реалности. Наравно да се на исти начин сажима и визија нежељене реалности и субјеката који је бране (тоталитаризам, комунисти). Синхроно се конструишу визије пријатеља и непријатеља (демократија и диктатура), пожељно се дефинише преко непожељног, а оба обрасца служе стабилизовању самопоимања и уклањању противречности и нејасноћа властите прошлости. Појмовне антитезе кроје и глачају равнотежу између жељеног ја (које омогућује унутрашњи склад) и нежељеног Другог (који негативно правда делатну функцију властитог склада). Дакле, склад нема само функцију самопоштовања него и олакшава разна искључивања Другог: само су доследни демократи борци против тоталитаризма, само су доследни патриоти борци против мондијализма. Зато прихватљивост и уверљивост сећања аутобиографа не зависи само од реалности властите прошлости него и од појмовног уобличавања. Новим појмовима који замењују прогнане лакше се новим

⁹ Žeželj, *Egotizam pamćenja*, 51.

генерацијама преноси политички коректна слика минулог доба које немају у искуству. Нови појмови наративно регулишу пожељну АБ нових генерација. Када аутобиографи сажимају искуство и актуелним појмовима структуришу властиту прошлост, најчешће заборављају старе појмове. Појмовима се мења самоопажање, сажимање искуства и правац делања: од одбране братства и јединства и самоуправне демократије, преко транзиције и правне државе до предузетничког друштва и националне државе. Од затвореног до отвореног друштва, од Маркса до Крунског савета. Нови друштвеноприхватљиви појмови реакцентују различите сфере искуства и мире опречне ангажмане у животопису. Просечном интелектуалцу данас кровни појам национална држава служи да помири лично социјалистичко искуство са капитализмом. Био сам и остао пре свега Србин. Ранији емфатични опречни појмовни пар буржуј – пролетер (који је сажимао више вредности) заменила је не мање емфатична појмовна поларизација између патриота и издајника. У Србији је Д. Ћосић у сећањима понављао да је српско питање пре свега демократско питање. Другим речима, престало је да буде класно. На рушевинама класног свуда се издигла емфатична национална метафора рушећи код интелектуалаца границу између два супротна друштвеноекономска опредељења и садашњег вишег и ранијег ангажмана нижег реда. Социологе су потиснули национални историчари и као креатори пожељне АБ. Социјалне напетости је маргинализовао грађански национални рат сећања. У хегемонији национализма критичари национализма немају више симболички капитал дисидената него стигму издајника. Национално је постало стратешки смисао, а принуда врховног смисла гонила је интелектуалце да се сећају старих искустава заборављајући биографске ломове. Рад на сећању је рад на смислу (*P. Ricoeur*), циљ је потискивати што даље границе бесмисла.

Речју, нови садржаји сећања, нови појмови, нови арбитри важног и другачије сажимање АБ прошлости. Тиме релативност сећања расте јер хегемоне појмове намеће моћ, а кумулативно га јачају и разне личне пристрасности АБ сећања. Моћ прописује шта памтити, појмови како прописано памтити, уопштавати и вредновати, и на коју задату историјску референтну тачку ослонити самопоштовање у АБ. Историчари прописују идентитете: чим су четници у Србији службено антифашизовани многи су променили породично сећање. АБ су након слома социјализма ренационализоване. Хегемоне АБ нису социјалне него националне, а управљање над АБ регулише вредносно емотивна подела на патриоте и издајнике.

По логици ствари, увек се изнова прописује и нови епохални заборав. Делатна амнезија окончава доба разних самоокривљавања. Пад Берлина 1945. привремено је потиснуо у заборав стаљинизам, пад Зида 1989. још увек успешно регулише заборав империјализма и колонијализма, са распадом Југославије пала је у таму прошлости самоуправна идеја федерације без водећег народа. Мнемонички процеси притискају аутобиографа одозго, али се ослањају и на

његову потражњу одоздо. Ако се имају на уму сви чиниоци искривљавања и релативизације прошлости, њихов директни и кумулативни учинак, онда се отвара питање да ли је накнадно АБ сећање уопште епистемолошки компетентно? Да ли је АБ нужно хагиографија?

Херменеутика сумње

Код употреба АБ треба препознавати наративни идентитет, наративну компетенцију, затим одјек и утицај на праксе сећања, али и измишљање прошлости. Најтеже је херменеутиком сумње тражити потиснути или скривени смисао у запамћеном, сећање између редова. Као што позитивистичка реторика фактичког организује прошлост најчешће под плаштом документарног тако што замагљује њену употребу, и аутобиографи се такође тенденциозно самопредстављају, прећуткују и идеолошки искривљују личну прошлост. Вербално наравно увек *sine irae et studio*. Али није тако. Углачана аутобиографија скрива и самообману. Каткад и самосаботажу. Спречава уочавање промене самовиђења. Не само што сами себи причамо друштвеноприхватљиву прошлост него је користимо код показивања исправности наших убеђења. То је каткад немалодушна самоувереност (здрава лаж), каткад самоутеха, а каткад самодиверзија или заштитна предрасуда која спречава да у новој ситуацији другачије видимо смисао властитог делања. Промене око нас гледамо кроз наочари властитих прича чију диоптрију прописује моћ. Ако тога нисмо увек свесни да ли су зато прилагођене АБ емпиријски непоуздане и сазнајно некорисне? Нипошто. Иако нису огледало ни фотографија доба и живота, АБ не кроје работи ни рачунари него људи са сличним искуством и са сличном потрагом за смислом. Премда су прилагођене, херменеутички гледано, ипак су корисне код поређења разних спојева искуства и очекивања. Наравно, важне су и као огледало моћи. Ако смо свесни да су домишљене треба их стално преиспитивати. Запитајмо се не само „коју причу себи причам“ него и „зашто је причам“.

Наравно, да није реч само о личној искренности. Није на делу ни банална накнадна памет када интелектуалци аутобиографи проверљиви материјал (документа, раније властите научне радове) прећуткују или тумаче у складу са данас прихватљивим самовиђењем. У питању је сложенији заборав ранијег контекста. Код интелектуалаца по правилу нема продуктивног поређења хегемоних смислова: онога из прошлости и данашњег. Не признају разлике у сећању, ни дистанцу. Увек сам био исти. Ако се дистанца каткад и уочи, онда се тек стидљиво помиње разлика између прошлих илузија и садашње отрежњености. Ни говора о поређењу разних смислова властитог позива (класног ослобођења, одбране националног интереса или либералних слобода). Не, увек сам у бити био демократа, а марксиста само вербално. Другим речима актуелна друштвена

прихватљивост је критериј аутентичне прошлости. Аутобиографи потцењују контекст као оквир смисла. Над контекстом је надмоћна лична непомеривост. Само тако се може понудити кохерентна нарација и аутобиографски склад. Чак се реинсценирају и дијалози да би се досегла уверљивост. Документарни детаљи прилагођавају се субјективној стратегији стварања аутентичног коју намеће данашњица. Аутобиографи свесно или несвесно читавају вишак данашњег прихватљивог смисла у личну прошлост. Данашњим наочарима измештају и запостављају смисао изворног доживљаја што им херменеутичари не опраштају. Иако је минимум данашњег смисла користан за поређење са ишчезлим хегемоним смислом из прошлости, аутобиографско сећање је најчешће талац вишка првог.

Отуда и непризнате напетости између конверзије и континуитета. За разлику од апологетских АБ у којима се истиче непрекинути континуитет, у АБ дозиране конверзије признаје се отржењавање и донекле лутања (Д. Ћосић и В. Драшковић су признали да су веровали Титу). Код АБ налик споменику (похвала усправног Ја) превладава наивност или реторичка стратешка рачуница. Просечне АБ прожете су класичном реториком говора на суду, самоодбрана тече унутар данас прихватљивих вредности. Код тога реторичке стратегије правдања зависе од наративне вештине, а не од наративне компетенције. Херменеутика као вештина разумевања и реторика као вештина убеђивања подједнако су нужне за тумачење аутобиографије. Могућност увлачења слушаоца или читаоца у прошлост аутобиографа и поистовећивање са њом је мера моћи аутобиографске нарације. Храброст партизана изазивала је дивљење публике у социјализму, четнички отпор стиче публику тек касније. Нарација аутобиографа мора бити, не само занимљива, него и смисаоно блиска искуству слушаоца. Зато је кључ разумевања аутобиографије контекст у ком постаје прихватљива.

Императиви непогрешивости садашњице

Другим речима, не ради се само о изолованим личним чиниоцима пристрасног памћења, него непогрешивост обликују и императиви садашњице. Свака прошлост сведочи и о тренутку када је писана. АБ прошлост поготово. Сећамо се прошлог кроз наочари садашњих потреба и интереса. Зато ваља разликовати предмет сећања од начина сећања. Није свака епизода из прошлости подједнако подложна искривљавању у АБ памћењу. Лакше се реакцентују садржаји важни за групно памћење (партијско, национално) и мењају у сећању (био сам комуниста, али никада убеђени, под принудом сам ушао у партију, а непрекинути континуитет ми је крсна слава предака и сл).

Заборав је несећање, спонтано или организовано, неурофизиолошко или свесно потиснуто. Код новог сећања дижемо препреку обнови старог сећања

(нпр. веровао сам Титу, али након Устава 1974. било ми је јасно да руши државу). Истицање Устава као прекретнице у сећању јесте баријера старом сећању, брисање дотадашње важне прошлости и нулта тачка новог ревидираног сећања. Није загонетно мноштво бивших комуниста на сахрани патријарха Павла 2009. ако се одгонетну закони овладаног сећања, дизање баријера старом сећању.

Нова хијерархија вредности једне је храбрила друге деморалисала. Био је то масовни лом и масовно прање биографија хуманистичке интелигенције. Заокрет 1990-их био је реметилачко искуство идентитета које је тражило одговарајућу прераду прошлости, несpekтакуларни отпор, стратегију преживљавања. Више-димензионална прерада прошлости у приватној и јавној сфери била је оквир разних дотеривања личне и породичне прошлости. Могло би се писати о егзотичним обрасцима прераде историје садржаним у животописима. А накнадна АБ била је средство интеграције, прагматично оруђе новог позиционирања и политичког успона.

Текст, контекст и моћ

Бити наративно компетентан значи бити критичан према нормативним потребама које прописују моћне групе (партија, нација, вера) којима желим да се прилагодим. Контрасећање је критичност према нарацији која гласа друштвеноприхватљиву прошлост. Компетентно самовиђење је свесно да су унутрашњи склад и самопоштовање борбена опрема АБ за уклањања нежељеног. Самосумња не спада у ову опрему. Борци не сумњају. Исто важи и за интелектуалце који наоружани самопоштовањем и доследном АБ преносе фронтовска начела на идејну борбу. Идентитетски спреман и униформисан интелектуалац (опремљен усклађеним унутрашњим когнитивним структурама за друштвеноприхватљиву прераду обавештења и натпросечним самопоштовањем, тј. одлучношћу) улази у полемике у којима поред аргумената користи и властиту сигурност којом га снабдева самосвест да је „изнутра“ довољно обучен за структурисање и обраду другачијег. У обрачуну се служи схемама (стереотипима, предрасудама) које „трају чак и поред доказа за супротно“.¹⁰ То су у корак дотеране мреже вредности и сазнања, активне когнитивне структуре које су директни или индиректни ослонац самопоштовању ега (блиске су нашим вредностима и ставовима), кадре за активну прераду обавештења и за сеизмографски прецизно препознавање странца (у политици разних издајника и колебљиваца). Успешна су баријера самосумњи и саморефлексији јер не угрожавају самопоштовање. У „когнитивној економији“ АБ памћења има разних схема које уклањају недоумице. Велики

¹⁰ Ljubiša Zlatanović. *Teorija kao metafora samopojmanja*. Niš: Filozofski fakultet 2017, 117.

део од ових непосредно или посредно намеће и дотерује моћ, али наметање и прихватање коректне прошлости није хомогено.

Отпор наметању коректног тражи у АБ раду деликатну компетенцију. Не терапеутску него социолошку. Бити кадар за саморефлексију значи спознати чиниоце искривљавања АБ сећања: друштвену условљеност сећања, скривене политичке притиске и промене појмовних оквира сећања. Односи моћи важни су за разумевање АБ самовиђења. У том смислу, професионална АБ социолога и историчара више сведочи о структурама моћи и власти од АБ лекара. Може помоћи препознавању принуде доба урушавања социјализма и распада Југославије. И можда попунити понеку слепу мрљу институционалног памћења професије. Треба се запитати колико су разне моћи утицале на професионално АБ самовиђење и избор важне прошлости? Моћ виђену посредно, одоздо, кроз развој професије, откривају подстицаји истраживања и избор теоријских основаца. Није само код институционалне анализе потребна критика идеологије него и код АБ саморефлексије. Идејноисторијски гледано, београдска социологија је у социјализму схватана понајвише као критика капитализма и стаљинизма и као одбрана непосредне самоуправне демократије. Била је под надзором партије, али се и развијала у отпору истом надзору. Након 1990-те променила се хегемонија моћи, правци социолошке критике и хегемона визија пожељног друштва. Транзицију економије и политике пратила је и транзиција ума. Од 2000. отворено је правдан капитализам. То су контексти сећања. С друге стране стоји текст, садржај сећања. А између моћ која намеће узор, истраживачке приоритете, опредељења и ангажман аутобиографа.

Отпори друштвеноприхватљивој АБ

Гинтер Грас (*Grass*) је у АБ роману „Љуштећи лук“¹¹ признао да је као 17-годишњак неколико месеци био у СС трупима. Јавно је устао против АБ која улепшава и против саме структуре АБ сећања. Овај отпор схватан је као ослобађање од терета или као саморефлексија и био је сензација јер је немачки нобеловац контрасећањем нарушио реконструисано друштвеноприхватљиво антинацистичко сећање. Признао је да оно што може бити глупи понос у младости може бити стид у старости. Саморефлексија као антитеза конструкцији прошлости још је изразитија у АБ књизи Беате Ниман (*Nieman*)¹² која је показала да је њен отац Бруно Затлер (*Sattler*), шеф Гестапоа у Београду, крив за монструозне ратне злочине. Оптуживање оца још је уверљивије контрасећање и прекорачивање нерелексивне АБ. Од саморелексивних професионалних

¹¹ Ginter Gras. *Ljušteći luk*. Beograd: Narodna knjiga, Alfa 2007.

¹² Beata Niman. *Moj dobri otac. Biografija moga oca zločinca*, Beograd: Službeni glasnik 2012.

АБ заслужују пажњу Ничеова¹³ и Бурдијеова¹⁴ самоанализа. Овде је у средишту осврт на услове професионалног рада и на подстицаје настанка властитих књига: утицаји, охрабрења, неслагања, несхваћености и критике. У Бурдијеовој самоанализи неприметног гомилања промена које је носило искуство упадљива је професионална саморефлексија као нужна саставница контраесењања.

Иу АБ сећању писца ових редова остале су многе нејасноће код реконструкцисања промене односа запамћеног, заборављеног и очекиваног. Нисам сигуран да их саморефлексија може ублажити без нагањања. Августа 1968. сви смо осуђивали гушење чешког пролећа, али смо децембра 1981. расправљали да ли је војни удар генерала Јарузелског у Пољској можда био нужан у сузбијању нереди. Нисам предвиђао суноврат европског социјализма, разбијање Југославије ни крај Милошевићевог режима. Крај потоњег сам прижељкивао, али поучен искуством ову наду нисам укључивао у прогнозу. Нови однос опасног и безбасног утицао је на моје погрешне прогнозе. Наиме, већ половином 1990-их капитализам се учврстио у Европи и расла је нова опасност нормализовања краја историје. Двадесетак година касније А. Ципрас је за левичаре мог профила био пролазни охрабрујући упад у нову декретирану судбину. Премда је било јасно да левица нема шансе без победе у великој држави ипак сам се потајно надао заразном ефекту Сиризе. Очекивања су ишчезла, стигла је заразна Корона са новим стрепњама које су потискивале раније опасности. Нова опасност увек рађа нове наде које регулишу однос запамћеног и заборављеног. Ко је слутио да ће органску Корону потиснути неоргански рат у Украјини? Сећања су регулисана односом искуства и очекивања. Све три категорије су делатне. И АБ сећања бирају искуства у складу са надама. Делатна сећања бирају активна искуства која уз одговарајуће емоције могу активирати остварење жељених очекивања. Нисам се увек успешно ослобађао осећајних принуда. Шансе антикапитализма сам након пада Зида другачије процењивао него данас. Уз много лутања јер се историја свети политички недоученим.

Саморефлексије никада није било довољно иако у самосумњи нисам оскудевао. Самосумња је неодређенија од саморефлексије. То је дифузна истраживачка несигурност која каткад сеже до нелагоде, продуктивно незадовољство које гони на тражење нових упоришта за закључке. Саморефлексија је јаснија свест о партикуларности властите перспективе и о засенчености самовиђења. Било је прилика када је моје расуђивање бивало угрожено пресуђивањем јер је ангажман тражио директну критику. Нисам увек правио довољну разлику између научних и политичких опредељења. Неразликосања је било више у публицистичким радовима када сам теоријска гледишта користио за процену текуће политике. Тешико је рећи да сам увек поуздано процењивао однос истине и самообмане и довољно схватао да нисам превазилазио оно

¹³ Fridrih Niče. *Ecce homo – Kako postajemo ono što jesmo*, Beograd: Grafos, 1980.

¹⁴ Peirre Bourdieu. *Nacrt za autoanalizu*. Loznica: Karpos 2019.

што ме је превазилазило. У властитој критичности нисам увек препознавао скривену друштвену принуду, околност да ми је ментални хабитус био можда ближи онима које сам критиковао него што мислим.

Социолошки гледано, саморефлексија у АБ значи незаборав контекста. У разним контекстима (добима) мења се однос важног и неважног у АБ. Пожељне визије прошлости су се мењале. Зато са становишта „објективне херменеутике“ лични доживљај треба двоструко контекстуализовати: имати на уму услове доживљеног и услове актуелног сећања на доживљено. Свест ове врсте помаже налажењу себе између аутентичности, домишљања и измишљања. Поређење различитих услова је први корак, а други је маркирање могућих чинилаца искривљавања сећања. Увек ваља имати на уму мање или више скривену улогу моћи код обраде властите прошлости. Овде је хронологија живота у другом плану, саморефлексија тражи преиспитивање промена критерија сећања и еволуције избора важне прошлости.

Психолошки гледано, премда је саморефлексија изазовна, ипак је скоро немогућ хладан АБ поглед с висине. Дубинска самопроцена тражи преиспитивање искривљавајућих потенцијала властитих вредности и опредељења и штити од самообмане. Овај „поглед на себе извана“ не маркира само партикуларности властите перспективе него тражи и пратећу свест о иманентној засенчености самовиђења. Никада не видимо себе онолико јасно колико нас Други види, али ни Други не виде све што ми видимо. Психолози неутрално дефинишу саморефлексију као самопроцену, самовредновање и самотумачење. Међутим, критичка саморефлексија укључује и самосумњу, а од самосумње зависи АБ компетенција. Како је јачати? Саморефлексивно се ваља запитати шта је циљ конкретног рада на АБ сећању. Да ли је то трагање за идентитетом кога нема без континуитета, па отуда свесно и несвесно глачање и прање биографије? Није лако показати домашај и границу саморефлексије као интроспективне „критике идеологије“. Ако смо оно како се сећамо себе, и ако од тога зависи и како нас гледају Други, како веровати властитом подешавању себе?

Када се рад на сећању сведе на сведочење аутора о властитом значају онда субјективност самопроцене не може нарушити никаква саморефлексија. Зато је нужан динамични, а не статични поглед на себе. Каткад се на властиту сигурност ваља осврнути само као на једну фазу лутања, а не као на дефинитивно непомерно становиште. Нема самотражења без разграничавања од окружења, али се од истог не можемо до краја издвојити. Нпр. треба препознати транзицију ума окружења (колебања и промене ангажмана хуманистичке интелигенције), али и себе као део истог, чега нисмо увек свесни. Увек ваља имати на уму и нераскидиве споне са окружењем и разне несвесне адаптације понашања, а које у сећању бришемо памтећи само херојско и неприлагођено

из прошлости. Контрасећање упозорава да треба уочити границе усклађивања, препознати „хибридно“ излагање о себи (*J. Butler*), деконструисати домишљени склад који повезује и оно што није било повезано. Није то разлика истине и неистине него понор између истине и неконтролисане маште. Интелектуалци, међутим, неретко потцењује властити политички конформизам, уверени су да су се мање прилагођавали од других. Илузија о властитој моралној надмоћи имуна је на сумњу. Психолози су нашли да је масовно раширена и илузија да смо непристраснији од других. Код ових илузија је тешко раздвојити свесно од несвесног. Још теже је покушати.

Прилагођено и недисциплиновано сећање

Премда потреба за самопрецењивањем није код људи патолошка зато што позитивно самовиђење подстиче сигурност, код стваралачке хуманистичке интелигенције иста потреба не јача саморефлексивно сећање. Одвећ самоуверено самовиђење није пријатељ рефлексивног сећања интелектуалаца него је више историја авантуре биографа са маштом. За саморефлексију је, међутим, кадар онај који стално преиспитује границу где у сећању престаје реалност, а почиње властито домишљање. Тешкоћа или немогућност ове врсте сећања је у томе што је аутобиограф субјект и објект самоописа. Зато што код самовиђења нема дистанце између субјекта и објекта потребна је перманентна самосумња, тј. одолевање изазову за складом и аутентичношћу АБ.

АБ сећање као процес тече у склопу конструкције деоница психолошког, а не историјског времена. Омеђено је субјективним искуством и очекивањима. Одликује се особитом супериорношћу, али и прилагодљивошћу у виђењу властитог искуства. Код различитих историографских струја поузданост АБ памћења као складишта прошлих садржаја није подједнако вреднован. Позитивизам, чији су узор биле природне науке, је према истом био понајвише предострожан. Важни су суви трагови, чињенице и документа. Нужна је критика извора поређењем са другим чињеницама. И конструктивизам је ослањајући се на психолошка истраживања истицао креативну улогу личног искуства, когнитивног система и емоција у искривљавању прошлог. Херменеутика је, међутим, истичући надмоћ разумевања унутрашњих побуда и смисла актера високо ценила аутобиографије у реконструисању прошлог. Социолози су код сећања појединаца истицали важност друштвених оквира памћења организованих и неорганизованих група (класе, нације, партије, породице, генерације). Ни саморефлексија код поменутих струја није имала исти значај.

АБ памћење је средишњи когнитивни процес и главна форма људског памћења јер је магацин за личност посебно важних информација о властитом животу. Самим тим је важна компонента у многим облицима нашег свакодневног

понашања и основа нашег самопоимања, самопоштовања, изградње нашег појма о себи, а тиме уједно и нашег сопственог идентитета.¹⁵ Промена самовиђења дестабилизује и изазива анксиозност. Зато интелектуалци граде стереотипни самоопис да су „увек били против струје“. Схема о независном мишљењу и јавном или скривеном отпору у комбинацији са национално коректним патриотизмом данас је чврст ослонац самопоштовања прилагођеног очекивањима постсоцијалистичке околине. При томе исти образац подразумева (иако се увек не додаје) да припадам поузданој мањини унутар већински непоуздане групе. Просечни интелектуалци држе да су изван масе, сви су самоконструктивни, али нису сви саморефлективни. Прилагођавају знања о себи очекивањима околине и хегемонској епохалној свести и ретко су свесни овог прилагођавања. Само су критичнији свесни да се личној прошлости враћају увек у другачијој садашњици. Ови други, пак, реконструишући прилагођавања у отпоре не признају филтере садашњице, ни конверзију ни лутања чиме успешно спречавају колебања самопоштовања. Вероватно је код већине маштовито повезивање трагова властите значајне прошлости праћено надом да ће управо ова садашњица снабдети личну прошлост будућношћу. И да забележена лична сторија неће остати мртва прошлост. Можда је ово, иако маштовито, искривљени и лични, ипак у бити људски отпор коначности. Па ипак, ако је пристрасност неодбрањива није и ублажавање пристрасности. „Сећам се дакле јесам“ треба ублажавати саморефлективним „Сећам се, дакле грешим“. Грешка није увек лична. Мало је ко, наиме, свестан да Ја сједињује различита друштвена времена у којима учествује,¹⁶ тј. да нема личног сећања јер је лична свест и кумулативно мноштво сећања Других. Вероватно је у овом мноштву понајвише антрополошки онај отпор пролазности који се одржава разним надама. Можда је понајвише пренапрегнут код аутобиографа. На другој страни, међутим, самосумња у наду нихилистички гледа и на прошлост.

Због илузије непосредности и аутентичности свако АБ сведочење омеђено је добом и осећањима. Осавремењавање дешавања у сећању је ризично због континуираног процеса реструктурисања доживљеног, код рекапитулације се реално меша са маштом, ствара се творевина која није ни прошло ни садашње (*Hartmut Seitz*). Стално усмено или прећутно преписивање животописа, билансирање, је део живота, самосвести. Није понављање прошлог него пројекција властитости, увек нужно необјективна. Два појединца немају иста опажања истог јер сваки мозак другачије прерађује, групише, вреднује, комбинује и тумачи. АБ оживљавање прошлости је још субјективније, па чак и због самог покушања да се сећање сачува од искривљавања (када се узимају у обзир осећања и минули начин мишљења). Наиме, увек стварамо хибрид прошлог и

¹⁵ Zlatanović, *Teorija kao metafora samopoimanja*, 24.

¹⁶ Fernando Katroga. *Istorija, vreme i pamćenje*. Beograd: Clio 2011, 18-19.

садашњег, заробљени смо илузијом о непосредности. Писање АБ је креативни процес осавремењавања у који су неизбежно укључене актуелне визије и вредности. Осим несвесних, на делу је и свесно лично растеређивање од разних одговорности, разноврсна прања прошлости. А заробљеност друштвеном и политички коректном прошлошћу не мора бити свесна. То је „дисциплиновано лично сећање“. Код АБ сећања је на делу инсценирање антагонизма између ја и околине у прошлости. Конрад Јарауш (*Jarusch*) и Мартин Сабров (*Sabrow*) су у Немачкој истраживали стратегије растеређивања од нацистичке и комунистичке прошлости. Нашли су да се код сећања на ДДР ради се о конструкцији исправног личног живота у погрешном систему.¹⁷ Слична конструкција АБ је раширена и код стваралачке интелигенције у нашем региону.

С тим у вези је и питање зашто интелектуалци јавно сумњају, а као аутобиографи су увек у праву? Није ли јалов посао тражење смисла у осмишљавању властите селективне значајне прошлости иако интелектуалци уверљивије од других образлажу да не припадају никоме, да пливају против струје, да су своји. У памћењу обично истичу неприлагођеност, отпор и ризик зато што је асимилација реалности жртвована самопоштовању,¹⁸ а параноидна суманутост о властитој величини јесте екстремно самопоштовање. Одбрамбено порицање непопуларне властите прошлости јесте плански заборав претећих недоследности. Потребан је имунолошки систем ради заштите стабилности ега од nelaгоде. Ређи су интелектуалци који такође нису лишени осећаја унутрашњег склада, али и не заборављају саморефлексију као свест о властитој субјективности тј. о потреби нужне корекције самовиђења погледима са стране. Не искључују интеракцију самовиђења и виђења околине. Данас су најређи интелектуалци који отварају питање властите сувишности. Није ли данас интелектуалац онај ко је кадар да постави питање о смислу интелектуалаца? Како се раздвојити од постмодерних интелектуалаца који су изгубили веру у властите теорије, али ипак о томе желе да говоре (*N. Luhmann*)?

Антрополошка непоузданост АБ

У иманентној антрополошкој потрази за личним континуитетом треба се чувати гушења дисконтинуитета и контингентности. Нарација центрирана око склада кроји нерелексивну прошлост. Зато треба пажљиво анализирати напрезања око склада у наративи АБ која су највидљивија у раздобљима бурне промене хегемоне прошлости. Оно што је раније важило за добру наративија у новом времену је анахроно (променила се пожељна визија друштва, друге су

¹⁷ Konrad Jarusch/Martin Sabrow. *Hg, Verletztes Gedächtnis*. Frankfurt/M., Campus 2002.

¹⁸ Zlatanović *Teorija kao metafora samopoimanja*, 37.

жртве и целати). Па ипак, да ли су поцепане АБ интелектуалаца само резултат принуде моћи?

Антрополошки гледано непоузданост разних знања о прошлом је нужан, али и функционалан квалитет људске егзистенције. Из прошлости се може само условно учити и због иманентне непредвидивости будућности. Метафизички гледано, то и није тако лоше. Живот би био несносан да можемо да предвиђамо догађања и да само пасивно чекамо извесни тренутак властитог краја. Скоро у истој мери био би неподношљив када би без лековитог заборав морали живети трајно оптерећени траумама из прошлости. Ако се уз речено има на уму да су разна знања о прошлости селективна, непотпуна и несигурна, а АБ додатно реконструисане личним психолошким чиниоцима, лакше је схватити крхкост наде да познавање прошлог може помоћи креирању бољег будућег. Черчил је у мемоарима записао да историја са својом лелујавом лучи посрћући иде стазом прошлости трудећи се да је реконструише, да се отуда на њу тешко ослонити и да је једини путоказ савест.¹⁹ Али, колико савест осигурава АБ компетенцију чак и онда када чињенице чврсто и неумољиво избијају упркос реконструктивном сећању? Ако арбитражу око сазнајне вредности АБ релативистички препустимо личној савести сваког аутобиографа онда и питање свих питања, како се сећамо онога што јесмо, губи смисао увек када се сећање покреће без пратње саморефлексије. АБ сећање није хаотично ни спонтано него је мање или више наративно организовано. Нарација је присутна и код других излагања прошлости, али овде треба поднети наративни рачун о себи. Како сам постао Ја које се може испричати и ког се могу поносно сећати? Колико сам у томе усмеравао тежњу за складом и доследношћу? Ретка су саморефлективна одустајања од склада у АБ, иако су испричаном увек сметња неприлагодљиви садржаји који се отимају континуитету наратије. Једнако као што запамћеном увек прети заборављено. Колико је важног потонуло у таму прошлости, колико је неважног запамћено, а колико је дисонантног усклађено? Зато нису сви аутобиографи подједнако наративно компетентни. Просто речено, треба поштовати само моћника који има моћ над собом. Али ни овај нема апсолутну моћ. Увек у мртвом углу самовиђења опстаје субјективна аутентичност, право на заборав и заведено Ја.

¹⁹Vinston Čerčil, *Drugi svetski rat II*. Beograd: Prosveta 1964, 505.

Izvori i literatura

- BIOS*, Zeitschrift für Biographieforschung, Oral History und Lebensverlaufsanalysen 29 (2016) 1.
- Brockmeier, Jens. Erinnerung, Identität und autobiographischer Prozess, *Journal für Psychologie* 1(1999) : 22-42. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-28767>.
- Bourdieu, Pierre. *Nacrt za autoanalizu*. Loznica: Karpos 2019.
- Čerčil, Vinston, *Drugi svetski rat II*. Beograd: Prosveta 1964.
- Fivush, Robin. Autobiographical Memory, in Keightley, Emily, Pickering, Michael, *Research Methods for Memory Studies*. Edinburgh, University Press, 2013: 13-29.
- Heinze, Carsten. Zum Stand und den Perspektiven der Autobiographie in der Soziologie: sozialkommunikative Konzepte zur Beschreibung einer literarischen Gattung. *BIOS* 23, (2010): 201-231. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-354430>.
- Niče, Fridrih. *Ecce homo – Kako postajemo ono što jesmo*, Beograd: Grafos, 1980.
- Niman, Beata, *Moj dobri otac. Biografija moga oca zločinca*, Beograd: Službeni glasnik 2012.
- Gras, Ginter, *Ljušteći luk*. Beograd: Narodna knjiga, Alfa 2007.
- Jaraus, Konrad./Sabrow, Martin. Hg, *Verletztes Gedächtnis*. Frankfurt/M., Campus 2002.
- Katropa, Fernando. *Istorija, vreme i pamćenje*. Beograd: Clio 2011.
- Zlatanović, Ljubiša. *Teorija kao metafora samopoimanja*. Niš: Filozofski fakultet 2017.
- Žeželj Iris. *Egotizam pamćenja*. 2012. https://www.researchgate.net/publication/235768795_Memory_egotism.

Summary

Todor Kuljić, PhD

Autobiographical text and context

The paper examines the social and individual aspects of autobiography: social coercion and personal construction of a desirable picture of own life. The reconstruction of experience (text) is influenced by power (context). Autobiographies are part of the group practice of remembering and processing the past, they are changed under the pressure of new circumstances. The power prescribes a desirable pattern of personal past. It is pointed out (1) to the critic of ideology that explains the hidden coercion of power with the interests of the ruling groups, and (2) the need of self-reflection that distinguishes the conditions of the experienced from the conditions of the actual memory on the experienced. The criticism of this art helps find oneself in the counter-memory between authenticity, imagination and construction.

Keywords: autobiography, power, context, memory.

УДК 784.011.26:316.75(497.1-89)“1991/1995”
784.011.26:323.1(497.1-89)“1991/1995”

МА Немања Стокрп, историчар
Универзитет у Београду, Филозофски факултет
n.stokrp@yahoo.com

Оригинални научни рад
Примљен: 20. 4. 2022.
Прихваћен: 9. 5. 2022.

„Е, мој друже...“: национализам и (пост) југословенски рокенрол (1991–1995)

Апстракт: *Национализам је био приметан у бројним рокенрол остварењима која су настала на југословенском простору уочи и током распада Југославије. У овом чланку циљ је да се на основу анализе рокенрол песама као одраза ставова рокенрол аутора, штампе, аудио-визуелног материјала и разговора са савременицима прикаже како се кроз рокенрол национализам манифестовао током ратова у првој половини деведесетих, као и да се размотри у каквој вези су биле такве манифестације са више или мање јасно дефинисаном културном политиком тадашњих режима. Тиме би се указало на међусобни утицај политичких збивања и производа популарне културе, који посебно долази до изражаја у кризним околностима.*

Кључне речи: Југославија, распад, ратови, национализам, рокенрол, музика, популарна култура

Југословенски рокенрол као показатељ кризе југословенског социјализма

Урушавање вредности југословенског социјализма лако може да се очита из бројних остварења домаћег рокенрола 1980-их. Добивши након Титове смрти већу слободу, југословенски рокенрол је већ првим новоталасним нумерама почетком деценије указивао на проблеме у друштву и рефлектовао сумњу која је полако, али сигурно, расла међу југословенским становништвом. Песме су постепено све дубље задирале у некада забрањену тематику, повремено критикујући личност Јосипа Броза и Савез комуниста. У другој половини 1980-их текстови су све чешће указивали на погоршање односа међу југословенским народима. Настојећи да опомену, колико и да испровоцирају, поједини рок

аутори тиме су, између осталог, показивали да се испод површине кризе социјализма крила оптерећеност националним. Са даљим заоштравањем односа и све сложенијом политичком ситуацијом, поједини рок извођачи су – било из рачунице или убеђења – у песмама повремено употребљавали историјске или религиозне мотиве блиске свом народу, односно кроз стихове су провлачили кључне одреднице које су публици биле довољне за национално самодефинирање и диференцирање у односу на *Другог*.

Албум *Ћирибирибела* Бијелог дугмета из 1988. године, на пример, затворила је песма „Лијепа наша“, која је у рефрену комбиновала стихове из хрватске песме „Лијепа наша домовино“, будуће хрватске химне, и „Тамо далеко“, старе српске песме из Првог светског рата, док је на омоту приказана Нојева барка, очигледно како би се упозорило на могућност *потона*.¹ Горан Бреговић је 1989. године указивао да је неразумевање између Срба и Хрвата реалност која води у рат. Песма „Лијепа наша“ требало је да укаже на пораст националног заноса који је, како је тврдио Бреговић, био видљив и у патриотским песмама које је народ поново певао после Титове смрти. По његовим речима, извођење „Лијепе наше“ повремено је изазивало чарке на концертима Бијелог дугмета.²

Нишка група Галија је крајем осамдесетих и почетком деведесетих издала чувену трилогију албума инспирисаних актуелном политичком ситуацијом: *Далеко је сунце*, *Корак до слободе* и *Историја ти и ја*, при чему су мотиви српске традиције и историје били прилично политички компатибилни са националистичком реториком Слободана Милошевића.³ Радоман Кањевац, новинар, песник и аутор бројних Галијиних текстова, овако је описао мотивацију која је стајала иза настанка трилогије:

Ми смо, као бенд, успели да направимо, у тим песмама, бар се надам, један спој рокенрола и националног. Спој Србије и рокенрола који нико до сад није направио. [...] То су биле песме о душевном стању једног народа у неким тешким годинама. То су песме посвећене народу... или сваком појединцу.⁴

¹ Иван Ивачковић, *Како смо пропевали: Југославија и њена музика*, (Београд: Лагуна, 2013), 386–387; *Bijelo dugme, Ćiribiribela* (1988).

² Sabrina Petra Ramet, „Whoever Doesn’t Listen to This Song Will Hear a Storm: Goran Bregović in an interview with Sabrina Petra Ramet“, *Rocking the State: Rock Music and Politics in Eastern Europe and Russia*, edited by Sabrina Petra Ramet, (Boulder: Westview Press, 1994), 135–136.

³ Galija, *Daleko je sunce* (1988); Galija, *Korak do slobode* (1989); Galija, *Istorija ti i ja* (1991).

⁴ Vladimir Stakić, „Politička prostitucija“, *Vreme*, broj 245, 3 jul 1995, 56–57.

Избор песама са трилогије потом се нашао на компилацији *Ни рат ни мир*⁵ из 1991. године, која је била проширена песамама „Право славље“⁶ и „На Дрини ћуприја“.⁷

Нестабилност на Косову, где је, чинило се, сукоб висио у ваздуху, мотивисао је Ђорђа Балашевића да напише потресну „Не ломите ми багрење“.⁸ У Словенији, где се неблагонаклоно гледало на поступке новог српског руководства у вези са Косовом, део штампе је најављени, а касније отказан, Балашевићев концерт у Љубљани изједначавао са „великосрпским наступом“. Ништа мање потресна од „Багрења“ није била песма „Реквијем“ из 1988. године у којој је Балашевић верно дочарао жал за неоствареним југословенским идеалима и указао на могућност распада државе због тежње „сваког племена“ да „уцрта своју границу“: „Остаће у књигама и прича о нама/ Балкан крајем једног века/ Свако племе црта границу/ сви би хтели своју страну.“⁹

Од српских рокера медијски се, ипак, највише експонирао Бора Ђорђевић. У почетку је отворено подржавао Милошевићеву политику, која је до избијања рата највише била усмерена према Косову, услед чега је Рибља чорба наилазила на слабију подршку публике у западним деловима Југославије.¹⁰ Вођа Рибље чорбе је 1989. године добио чланство у Удружењу књижевника Србије¹¹ и често је у јавности рецитовао своје националистичке песме о Косову.¹²

Почетак национализације хрватског рокенрола обично се повезује са бендом Прљаво казалиште, који је крајем осамдесетих био један од најпопуларнијих југословенских састава. Један стих, „заспала је задња ружа хрватска“, у песми „Мојој мајци“ са албума *Зуставите земљу*¹³, био је довољан да пробуди интересовање медија и великог дела хрватске јавности. Додатни публицитет донео је покушај тамошњег социјалистичког руководства да забрани наступ бенда

⁵ Galija, *Ni rat ni mir – Odlomci iz Triologije 1987-1991* (1991).

⁶ Чињеница да је српска јавност назив ове песме перципирала као „Православље“, уместо „Право славље“, довољно говори о религијском и националном заносу тих година. Кањевац је открио да је песма написана још 1986. године, али да тада није добила *зелено светло* од стране ПГП РТБ-а: Vladimir Stakić, „Politička prostitucija“, *Vreme*, број 245, 3. јул 1995, 57.

⁷ Петар Јањатовић, *Илустрована ЈУ рок енциклопедија 1960–1997*, (Београд: Геопостика, 1998), 74–75.

⁸ На албуму: Đorđe Balašević, *Bezdan* (1986).

⁹ Ивачковић, *Како смо пропевали*, 364–368.; Песма се нашао на албуму: Đorđe Balašević, *Panta Rei...* (1988).

¹⁰ Ивачковић, *Како смо пропевали*, 393.

¹¹ О улози Удружења књижевника Србије у пропагирању националистичке идеологије у Србији крајем 1980-их видети у: Дринка Гојковић, „Траума без катарзе“, *Српска страна рата: траума и катарза у историјском памћењу*, приредио Небојша Попов, (Београд: Република; Нови Београд: Виком график; Зрењанин: Грађанска читаоница, 1996), 365–393.

¹² Сабрина Петра Рамет, *Балкански Бабилон: распад Југославије од Титове смрти до Милошевићева пада*, (Загреб: Алинеа, 2005), 59.

¹³ Prljavo kazalište, *Zustavite zemlju* (1988).

на загребачком Тргу републике, данас Тргу бана Јелачића. Бенд је тријумфовао одржавши „Забрањени концерт“ 17. октобра 1989. пред више од 200.000 обожаваатеља.¹⁴ Индикативно је да је на овом концерту „Марина“¹⁵ имала очи „боје Јадрана“, уместо „боје Дунава“, као и да је на захтев еуфоричне публике, концерт окончан другим извођењем „Руже“, уз бакљаду и истицање југословенских, али и хрватских застава са шаховником.¹⁶ Иако је Јасенко Хоура тврдио да је ову песму посветио покојној мајци, чињеница је да је у наредним годинама Казалиште вешто искористило домољубно значење које хрватска јавност придавала „Ружи“ и да је захваљујући томе за време рата активно наступало широм Хрватске и пред дијаспором.¹⁷

О све израженијим националним тензијама говори и искуство пулског састава КУД Идијоти током промоције њиховог првог албума *Ми смо овдје само због пара* из 1990. године. Бенд је у то време свирао широм Југославије. По речима Саше Миловановића, тада гитаристе КУД Идијота, почетком деведесетих је у читавој држави било осетно да се „атмосфера квари“, што се чуло и у повицима из публике, нарочито приликом заједничких наступа са бендовима из других република.¹⁸ Ненад Марјановић Др Фриц, некада басиста КУД Идијота, сећа се да је управо на једном таквом концерту – када су у Дарувару КУД-овци непосредно пред почетак рата наступили заједно са Партибрејкерсима – била јасно видљива подела у публици. Током наступа бенда из Пуле, један део публике активно је пратио концерт, док је други део пасивно посматрао, а када су се на бину попели Партибрејкери публика која је до тада била у првим редовима заменила је место са онима из задњих редова и скрштених руку проматрала концерт.¹⁹

Истицање национализма путем рокенрола, жанра за који се обично везује порука мира и толеранције, био је типичан пример нове улоге коју је популарна култура добила у ратним условима. Другим речима, рокенрол је због своје ангажованости био не само средство комуникације или вид распознавања, већ и оружје у „музичком рату“ који се упоредо са распадом Југославије водио у њеном етру.²⁰ Ескалацију сукоба 1991. године пратила је, дакле, и офанзива у сфери популарне музике, при чему се морало преступити преко имагинарне

¹⁴ Ивачковић, *Како смо пропевали*, 263.

¹⁵ Хит Прљавог казалишта, такође са албума: Prljavo kazalište, *Zaustavite zemlju* (1988).

¹⁶ Снимак концерта накнадно је објављен у издању Далас рекордса: Prljavo kazalište, *Na trgu* (2003).

¹⁷ Ивачковић, *Како смо пропевали*, 415–416.

¹⁸ Интервју са Сашом Миловановићем, Пула, 04. 01. 2022.

¹⁹ Ненад Марјановић, *Живот с иди(ј)отима*, (Београд: Далас рекордс: Друштво за развој и истраживање музике, 2019), 160.

²⁰ „Музички рат“, *Vreme*, број 48, 23. septembar 1991, 14.

линије која је раздвајала исказивање „националног осећања“ од „национализма као дегенерисаног облика националног идентитета“.²¹

Рат и културна политика

Потпуно редефинисање југословенског културног простора и затварање популарне културе у нове, националне оквире, било је резултат вођења изражене националистичке политике у циљу стварања нових националних држава, а праћено дефинисањем нове културне политике, чије различите стратегије се запажају у патриотском рокенролу хрватске и српске музичке продукције деведесетих.

Званична политика режима у Београду, обележена популизмом уочи рата, утицала је на расположење народа и нашла одјека у популарној култури, при чему су у популарној музици најдоминантнији постали управо они облици блиски *популистичком културном моделу*, односно бројни деривати народне музике.²² Режим Слободана Милошевића, међутим, културну политику није усмерио директно на популарну културу, већ је настојао да уз помоћ медија²³ народу пласира лекције из *историје* и *веронауке* упаковане у дела елитне културе. Остаје нејасно да ли је држава, у наредној етапи закупљена вођењем рата, директно контролисала популарну музику, односно сферу популарне културе уопште. Званично истицање културне политике уследило је тек средином 1994. године, када је нова министарка културе Нада Поповић-Перишић објавила борбу у циљу афирмисања „правих културних вредности“, а било је у вези са променом спољнополитичког курса, односно са прихватањем плана међународне заједнице за решавање сукоба у Босни. Ради стицања међународне подршке и представљања у што бољем светлу, паралелно са чувеним слоганом „Мир нема алтернативу“ промовисана је борба против неукуса, а читава наредна 1995. година проглашена је „Годином културе“.²⁴

²¹ Загорка Голубовић, *Ја и други: антрополошка истраживања индивидуалног и колективног идентитета*, (Београд: Република, 1999), 87–88.

²² По Милени Драгићевић-Шешић, број припадника рок-културе био је мањи од припадника најмасовнијег *популистичког (новокомпонованог) културног модела* већине радничке класе и дела сеоског становништва, који су уживали у новокомпонованој народној музици. Управо су производи популистичког културног модела највише допринели стварању поткултуре рата. Види: Милена Драгићевић-Шешић, *Неофолк култура: публика и њене звезде*, (Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1994), 29–34, 187–188.

²³ Раде Вељановски, „Заокрет електронских медија“, *Српска страна рата: траума и катарза у историјском памћењу*, приредио Небојша Попов, (Београд: Република; Нови Београд: Виком график; Зрењанин: Грађанска читаоница, 1996), 617–619.

²⁴ Ерик Горди, *Култура власти у Србији: национализам и разарање алтернатива*, (Београд: Самиздат Б92, 2001), 164–168.

Слично је пред рат било и у Хрватској. Враћање шаховнице и споменика бану Јелачићу²⁵, на пример, били су популистички потези зарад јачања хрватске националне свести, који су потом постали инспирација за делатнике популарне културе. Међутим, политичке елите у Загребу су, за разлику од оних у Београду, много транспарентније форсирале своју културну политику, што је подразумевало и случајеве директног државног диктата на пољу популарног, то јест национализацију целокупне јавне сфере, па и популарне културе, у циљу раскида са свим видовима југословенства. Упоредо са издвајањем из југословенског музичког тржишта у Хрватској је најпре дошло до јавне антинародњачке кампање у циљу отклањања било каквих музичких форми које су могле да угрозе хрватски идентитет. Југотон је замрзао своју архиву новокомпоноване народне музике, док је крајем 1990. године „Загребфест“, највећи фестивал популарне музике у савезној држави, одбио све нумере у којима је био присутан „новокомпониран мелос“. Када су избили отворени сукоби новокомпонована народна музика је у Хрватској перципирана као српски производ, односно као „производ земље која је на Хрватску извршила агресију“, те је изостала и из приватних прослава, а насталу празнину је требало да попуни тамбурашка музика која је проглашена делом хрватске традиције.²⁶

Хрватска радио-телевизија (ХРТ) преузела је од Југотона примат у тамошњој музичкој продукцији и учинила да, како тврди Анте Перковић, хрватски етар од августа 1991. године постане „презасићен домољубљем“²⁷, док је истовремено о рату извештавала у складу са „председничким наративом“ о демократској, европској Хрватској. Популарна музика, дакле, није емитована само у забавне сврхе, већ је кориштена и као подлога ратним извештајима како би подигла војни морал или ујединила нацију. „Могло би се рећи да је популарна музика као део свакодневице успела да допре до публике у контекстима где извештавање није могло.“²⁸ Поред ХРТ-а и Хрватска гласбена унија (ХГУ), која је окупљала истакнуте хрватске музичке делатнике, је настојала да сачува популарну музику од нежељених утицаја са стране, односно рефлектовала је захтеве хрватског естаблишмента и ставове једног дела хрватске јавности који су се односили на пурификацију хрватског етра. ХГУ је захтевала санкције за саставе који су у иностранству свирали са српским бендовима или, пак, изводили нумере српских бендова на домаћем терену и апеловала је на своје чланове и пословне партнере да „до даљњег прекину све садашње и не ступају у нове

²⁵ Мари-Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, (Београд: Клио 2013), 376–377.

²⁶ Кетрин Бејкер, *Звуци границе: популарна музика, рат и национализам у Хрватској после 1991*, (Београд: Библиотека ХХ век: Књижара Круг, 2011), 17–22.

²⁷ Анте Перковић, *Седма република: поп култура у Уи распаду*, (Београд: Службени гласник; Загреб: Нови Либер, 2011), 66.

²⁸ Бејкер, *Звуци границе*, 24–33.

пословне односе с оним извођачима, диск-џокејима и радио уредницима који на било који начин изводе гласбу аутора и извођача из Србије и Црне Горе“.²⁹

Варијације у спровођењу културне политике између режима у Београду у Загребу резултирале су индивидуалним националистичким испадима појединих српских рокера који су се више манифестовали кроз изјаве у штампи или посете ратишту него кроз остварења на носачима звука, насупрот национализоване и институционализоване хрватске домољубне музичке продукције која је захватила све жанрове од традиционалне славонске или далматинске песме, преко забавне музике, до рокенрола. Културни протекционизам је, пак, користио сличне механизме. На обе стране почетком деведесетих спроведена је национализација јавних медијских сервиса, као и најзначајнијих државних дискографских издавача. Српски као и хрватски радио-таласи били су чишћени од музике супарничке стране, а о гостовању српских бендова у Хрватској, или обрнуто, током рата није било ни говора.

Културно-политички протекционизам осетио се повремено и у Словенији, иако је већ од 1992. она отворила своја врата за музичаре из јужних република некадашње СФРЈ. Бајаги је, и поред тога што је у међувремену наступао у Словенији од проглашења њене независности, крајем 1993. отказан већ распродат концерт у дворани „Тиволи“ у Љубљани, а словеначка амбасада одбила је да изда визу. Словеначко министарство спољних послова овакву одлуку правдало је поштовањем санкција против СР Југославије, иако Бајага није био њен службени представник. Забрану је поздравило и Друштво словеначких композитора, уз опаску председника Друштва, Јанеза Грегорца, како словеначки музичари немају где да наступе, пошто је „цела Штајерска већ распродата певачима са југа, које сви плаћају на црно“.³⁰ Бајага је у фебруару 1994. године ипак добио потребне дозволе и наступио у Љубљани, и поред тога што је пре само неколико месеци то било противно „интересу словеначке културе“.³¹

Сложена политичка ситуација у Босни преносила се и на рад медија, како државних тако и оних независних. Радио је као својеврстан „медиј рата“ био главни вид информисања Сарајлија о ратним збивањима, а посебно су се истицале алтернативне радио-станице Студио 99 и Радио Зид. Радио Зид сам је обучавао своје новинаре и емитовао ангажовану алтернативну музику. Притисак власти посебно се осетио средином 1994. године када је нови министар културе у босанској влади, Енес Карић, радио-станицама забранио да емитују музику из „агресорских земаља“, на шта се Радио Зид оглушио. Због тога је почетком 1995. године неколицини уредника на овој станици одузета радна обавеза. Радна

²⁹ Predrag Lucić, „Ein Zwei Polizei“, *Feral Tribune*, broj 500, 17. travnja 1995, 26.

³⁰ Svetlana Vasović-Mekina, „Naj sosedu krava crkne“, *Vreme*, broj 170, 24. januar 1994, 38–39.

³¹ Svetlana Vasović-Mekina, „S one strane grane“, *Vreme*, broj 175, 28. februar 1994, 58–59.

обавеза била је право појединца да обавља посао у цивилној сфери, те је њено одузимање практично подразумевало мобилизацију.³²

Веза рокенрола и актуелне политике манифестовала се и отвореним ангажманом рокера у политичком животу, иако се, бар у Србији, више говорило о везама новокомпоноване народњачке естраде и политике.³³ Разматрајући учешће *мејнстрим* музичара у политичким кампањама у Хрватској током деведесетих, Кетрин Бејкер њихове наступе пореди са „политизованом забавном праксом у Југославији“ у којој су многи извођачи наступали на државним и партијским прославама или одржавали концерте за Тита. Иако су музичари своје учешће на страначким митинзима представљали као чисти пословни ангажман, „страначки избор музике и музичара, међутим, такође је повезивао конотације извођача с конотацијама саме странке.“³⁴ Поменута песма „Мојој мајци“ Прљавог казалишта је активно коришћена на предизборним митинзима Коалиције народног споразума³⁵ 1990. године,³⁶ да би се Казалиште потом повезало са Хрватском народном странком Савке Дабчевић-Кучар која је била главни покровитељ њихове летње турнеје 1992. године.³⁷ И у Србији, „иако нису певали о политичарима и ратној свакодневици, многи естрадни посленици укључили су се у политичке токове. Пришли су странкама и партијама, подржавају их, кандидују се за њих, певају на свим промотивним скуповима, помажу им новцем и својом популарношћу“, укључујући и рок музичаре. Бора Ђорђевић био је један од кандидата Народне странке на београдским изборима 1993. године. Оливер Мандић и Душан Прелевић Преле били су повезани са Странком српског јединства Жељка Ражнатовића Аркана.³⁸ Галија је захваљујући сарадњи са СПС-ом³⁹ добила прилику да често наступа приликом обележавања значајних празника или страначких манифестација и средином деведесетих практично стекла статус „дворског бенда“.⁴⁰

³² Miloš Vasić, „Glavom u Radio Zid“, *Vreme*, број 222, 23. јануар 1995, 23.

³³ Petar Luković, „Estradija“, *Vreme*, број 145, 2. avgust 1993, 22–23.

³⁴ Бејкер, *Звуци границе*, 137.

³⁵ Коалиција народног споразума окупила је неколико умерених националних политичких странака уочи првих вишестраначких избора у Хрватској 1990. године. Коалицију су као ванстраначке личности предводили вође Хрватског пролећа, Савка Дабчевић-Кучар и Мико Трипало.

³⁶ Бејкер, *Звуци границе*, 136.

³⁷ Перковић, *Седма република*, 113–114.

³⁸ Драшко Аћимовић, „Ко за кога пева“, *ТВ Новости*, број 1509, 24. новембар 1993, 21.

³⁹ Социјалистичка партија Србије, основана 1990. године, била је владајућа политичка партија у Србији од 1990. до 2000. године. Оснивач и први председник СПС-а био је Слободан Милошевић.

⁴⁰ Мирјана Гај, „Ми поклањамо музику“, *ТВ Новости*, број 1595, 19. јул 1995, 8–9.

Патриотски рокенрол

Током рата Бора Ђорђевић је национализам исказивао како изјавама у ревијалној штампи,⁴¹ тако и у сарадњи са ауторима који су „патриотски кич“ изнели на јавну сцену“, попут Баје Малог Книнце (Мирко Пајчин).⁴² Ђорђевић је бранио постојање и хвалио се држављанствима Републике Српске Крајине и Републике Српске,⁴³ а Рибља чорба је током рата гостовала у Книну и свирала за српски народ у Босни. Са книнском групом Минђушари Бора је упутио „демарш“ Јури Стублићу песмом „Е, мој друже загребачки“: „Немојте да ставим тачку/ на сву браћу загребачку“.⁴⁴ Био је то одговор на много познатију, самим тим и контроверзнију, Стублићеву песму „Е, мој друже београдски“,⁴⁵ коју су слободарски кругови пре свега схватили као мировну поруку, али која је у тадашњим околностима често тумачена на потпуно другачији начин.⁴⁶ Ђорђевић је у више наврата истицао своје пријатељство са Жељком Ражнатовићем Арканом и крајем 1991. године поносио се чланством у Српској добровољачкој гарди (СДГ), али није учествовао у борбама.⁴⁷ Оливер Мандић такође је величао Аркана. Као члан СДГ, у којој је имао улогу потпарола, Мандић је једно време боравио на ратишту у Крајини.⁴⁸ Мандић и Рибља Чорба су почетком деведесетих сарађивали на Чорбином албуму *Лабудова песма*, а из тог времена остала је упамћена њихова заједничка фотографија са кубурама, беретком и шајкачом на насловници *ТВ Новости*.⁴⁹

Крајем лета и током јесени 1991. године, у време заштравања сукоба између хрватских јединица, са једне, и локалног српског становништва и ЈНА са друге стране, део хрватске државне музичке продукције на челу са ХРТ-ом је, полазећи од премисе да је земља изложена српској агресији, настојао да уједини нацију и да истакне њене лепоте. „Моја домовина“,⁵⁰ музички пројекат продуцентата Зринка Тутића и Рајка Дујмића под покровитељством ХРТ-а, окупио је најзначајније хрватске извођаче „различитих генерација и култура у њиховој

⁴¹ Словенцима је, на пример, доделио епитет „бечки коњушари“.

⁴² Ивачковић, *Како смо пропевали*, 414–415.

⁴³ *Vreme*, број 226, 20. фебруар 1995, 50.

⁴⁴ Мирослав Алексић, *Уживо!: аутобиографија*, (Београд: Лагуна, 2011), 501–503.; „Е, мој друже загребачки“ са албума: Минђушари, *Армија српска* (1993).

⁴⁵ Песма се нашла на албуму: Jura Stublić i Film, *Hrana za golubove* (1992).

⁴⁶ О томе да је песма била непожељна у очима београдских службеника сведочи и случај уреднице Анице Нонвеје, која је због емитовања нумере „Е, мој друже београдски“ отпуштена са Радио-Београда: Перковић, *Седма република*, 63–66.

⁴⁷ *Vreme*, број 62, 30. децембар 1991, 55.

⁴⁸ Рајко Двизац, „Певач међу тигровима“, *ТВ Новости*, број 1482, 19. мај 1993, 5.

⁴⁹ *ТВ Новости*, број 1413, 22. јануар 1992, 5.

⁵⁰ Hrvatski Band Aid, *Moja domovina* (1991).

љубави према Хрватској: од Иве Робића преко Тајчи до Давора Гопца“.⁵¹ Ова песма, на чијем снимању је учествовало чак 138 певача и која је окупила бројне поп-рок,⁵² односно мејнстрим извођаче, први пут је емитована у склопу „ТВ Дневника“ 15. септембра 1991. године, у жеку борби за Вуковар. Анте Перковић је сасвим оправдано „Мојој домовини“ дао епитет „хрватског естрадног плебисцита“, у смислу да се хрватска музичка индустрија том песмом определила за независност и раскинула са Југославијом, као и да су својим учешћем извођачи истовремено обезбедили наклоност хрватске јавности. Чињеница је да је ова *будница* окупила хрватску нацију и то „без говора мржње и већих подилажења лошем укусу“.⁵³

Београдски рок критичари у поруци „Моје домовине“, нису видели много тога спорног, али су постављали питање да ли су се хрватски музичари окупили добровољно или под притиском режима, односно како би избегли осуду од стране хрватске јавности.⁵⁴ Исто тако, сматрано је да су многи хрватски музичари у певању патриотских песама пре свега видели прилику да остваре профит, па је у Београду „новокомпоновано хрватство“ у популарној музици посматрано као лицемерно:

Музичког живота сем у родољубивом миљеу, *de facto*, и није било, те не чуди што су многи овејани комерцијалисти – већ добрано заборављени у својој прошлости – осетивши профит у девизи да је „звук јачи од метка“ уочили савршену прилику да ускоче у родољубиви воз с шаховницом уместо локомотиве.⁵⁵

Након реконструкције Југотона у деоничарску компанију и промене назива у Кроација рекордс, овај, некада највећи југословенски издавач, се крајем 1991. године такође укључује у продукцију патриотских песама.⁵⁶ Управо је Кроација рекордс објавила два компилацијска албума хрватског патриотског рока под називом *Рок за Хрватску*, на којима су се нашли, између осталих, Парни ваљак („Кекец је слободан“), Психомодо поп („Хрватска мора побједити“) Јура Стублић („Е, мој друже београдски“), Фантоми („За Хрватску“), Монтажстрој („Croatia in Flames“), дуо Новак и Копола, Боа, Драго Млинарец. Компилација је обухватала песме различитог сензибилитета – од поетичних „Е, мој друже београдски“ Стублића или песме „Земља“ групе Боа до енергичних песама у

⁵¹ Бејкер, *Звуци границе*, 29–30.

⁵² Нено Белан, Хусеин Хасанефендић Хус, Давор Тоља, Младен Бодалец, Оливер Драгојевић, Дино Дворник, Давор Гобац, Драго Млинарец, Борис Новковић, Аки Рахимовски, Јура Стублић, Ведран Божић, Дамир Липовшек и други.

⁵³ Перковић, *Седма република*, 66–67.

⁵⁴ Рајко Двизац, „Једносмерна улица“, *ТВ Новости*, број 1498, 11. октобар 1991, 14.

⁵⁵ Р. Л., „Кекец лету у небо“, *Време*, број 67, 3. фебруар 1992, 68.

⁵⁶ Бејкер, *Звуци границе*, 27.

којима су понављани већ стандардизовани слогани како „Вуковар неће никада пасти“ или како „Хрватска мора побиједити“.⁵⁷ Компилација је указивала на настанак читавог низа сличних албума током 1991. и 1992. године: Психомодо поп објавио је *Макси сингл за гардисте* на ком су се уз „Хрватска мора побиједити“ нашле и „Побједа“, „Victory“ и „Croatia & Freedom“.⁵⁸ Иван Пико Станчић, који је као покретач пројекта *Рок за Хрватску* био најзаслужнији за настанак бројних домољубних нумера, је под именом Новак и Копола заједно са Сашом Радуловићем, гитаристом Психомодо попа, обрадио у панк маниру „Хрватине“ Ђуке Чаића, снимио рок верзију хрватске химне и препевао „Bang Bang“ Иги Попа, која је тиме посвећена Вуковару.⁵⁹

Упоредо са очигледним истицањем домољубља, рокенрол се, дакле, одликовао и израженим милитаризмом, који се, уосталом, могао видети и у имицу појединих рокера из Србије, попут Боре Ђорђевића. Поједини хрватски извођачи хвалили су се да су на фронту свирали за војнике, сликали се у ратној униформи са оружјем и провоцирали запаљивим изјавама у медијима.⁶⁰ Пико Станчић и други музичари су као део посебне „формације за забаву и разбибригу“ свирали на самом ратишту.⁶¹ Кетрин Бејкер такође помиње „умјетничку чету“ у коју су музичари слати од јесени 1991. године.⁶² Аутори који су били наклоњени љубавној тематици такође су се ускладили са ратном стварношћу. „Многи албуми без икакве очевидне везе с ратом прилагођавали су се новој клими у свету забаве тако што су као последњу нумеру имали неку патриотску песму.“⁶³ Албум *Лупи петама* Прљавог казалишта из 1993. године је поред сјајних балада попут „Ту ноћ кад си се удавала“, „Узалуд вам труд свирачи“ (тренд популаризације тамбурице) и хита „Кише јесење“, садржао и насловну нумеру „Лупи петама“ („Реци ево све за Хрватску“) и „Пет дана ратујем“.⁶⁴

„Бојна Чавоглаве“, први хит Марка Перковића Томсона⁶⁵ и данас вероватно прва асоцијација на хрватску ратну музику насталу деведесетих, је, пре свега захваљујући публицитету који је добила у медијима, „припадала претежно главном току у поређењу с још насилнијом и отворено усташком музиком на пиратским касетама које су се продавале на пијачним тезгама и концертима“.⁶⁶

⁵⁷ P. L., „Kekec leti u nebo“, *Vreme*, број 67, 3. фебруар 1992, 68.; *Razni izvođači, The Best Of Rock Za Hrvatsku* (1992).

⁵⁸ Ивачковић, *Како смо пропевали*, 416.; Психомодо поп, *Maxi Single za gardiste* (1991).

⁵⁹ Јањатовић, *Илустрована ЈУ рок енциклопедија 1960–1997*, 169.; Novak & Kopola, *Rock akademija* (1991).

⁶⁰ „Hrvatska budnica (2)“, *Vreme*, број 55, 11. новембар 1992, 39.

⁶¹ Drago Borić, „Bubnjevi na suncu“, *Vreme zabave*, No. 8, јул 1994, 52.

⁶² Бејкер, *Звуци границе*, 57.

⁶³ *Исто*, 31.

⁶⁴ Prljavo kazalište, *Lupi petama* (1993).

⁶⁵ Marko Perković Thompson, *Bojna Čavoglave* (1992).

⁶⁶ Бејкер, *Звуци границе*, 49–50.

Уводни поклич „За дом!/ Спремни!“, те агресивни стихови попут: „Чујте српски добровољци, бандо четници/ Стићи ће вас наша рука и у Србији“, одударали су од званичног дискурса по коме Хрватска води одбрамбени рат и на кратко одложили емитовање Томсона у државним медијима, али су, са друге стране, његова биографија промовисана у штампи, односно чињеница да је учествовао у борбама, његов имиџ – маскирна униформа, пушка, дуга коса – као и експлицитни прикази рата у споту, доприносили аутентичности и од феномена Марка Перковића Томсона створили кохерентну целину. Нумера је крајем 1991. године прво емитована на Радио-Сплиту, убрзо је настао и спот у продукцији локалне ТВ Марјан, да би Томсон потом преко ревијалне штампе доспео до државних медија и, напослетку, ХРТ-а. Музички гледано, комбинација оштрих електричних гитара, певања у маниру Бијелог дугмета, те традиционалног, чак може се рећи и источњачког, 7/8 ритма, истакла је „Чавоглаве“ у обиљу патриотских песама западњачке поп-рок форме.⁶⁷ Анте Перковић такође сматра да је изградња Томсоновог „националистичког патоса на изворно југославенском гласбеном идиому“ додатно допринела његовом продору. Током 1992. године песму су емитовали готово сви електронски медији, чак и Радио 101, који је био пандан антирежимском београдском Радију Б92 у то време.⁶⁸

Даља анализа феномена Марка Перковића Томсона свакако би га удаљила од вредности која могу да се припишу рокенролу. „’Бојна Чавоглаве’ вјеројатно је прва пјесма која је сигнализирала постојање другачијих укуса – и широког тржишта. [...] У њој има динаридске патетике, митског јунаштва, славенске душе и фолк-поп духа.“ Другим речима, Томсон је, поред тога што је био текстуално проблематичан, исто тако и својим музичким стилем и начином интерпретације уносио у популарну музику вредности које су хрватске власти настојале да одстране из јавно-културне сфере: „Балкан, Оријент, село, Исток.“ У том смислу, Томсон је био несвесни покретач таласа реинкорпорације традиционалних музичких елемената у хрватску популарну музику за време рата, што је било обележено пробојем низа извођача чије су се песме граничиле са новокомпонованом народном или забавном музиком.⁶⁹

Током разматрања националног ангажмана хрватске музичке сцене током рата на уму треба имати званични јавни наратив, то јест чињеницу да су многе популарне песме настале у државној продукцији која је била усаглашена са ратном пропагандом хрватске владе. Мејнстрим рок био је само један од национализованих музичких жанрова. Славонска тамбурица је презентована као нови национални инструмент, насупрот гулама или хармоници са истока. Забавна популарна музика такође је обиловала домољубним песмама. Мејн-

⁶⁷ Исто, 59–62.

⁶⁸ Перковић, *Седма република*, 141–142.

⁶⁹ Boris Rašeta, „Braćo mila, evo novog trenda“, *Feral Tribune*, broj 420, 27. srpnja 1993, 14–15.

стрим рок, иначе окренут западним узорима, одговарао је настојању режима да се што боље представи Западу, стога су поједине нумере певане на енглеском или комбиновале хрватски и енглески језик. На другој страни спектра налазио се музички репертоар алтернативан у односу на званичну политику режима који је обухватао нискоквалитетна остварења мање познатих аутора, често са агресивним и неукусним ултранационалистичким порукама, доступна на црном тржишту или емитована на локалним радио станицама. Режим у Загребу је настојао да се из политичких разлога ограда од оваквог јавног промовисања усташтва и демонизације противника.⁷⁰ Штавише, и поједине нумере настале у продукцији државних кућа су због вулгарних порука упућених непријатељу или величања тековина Независне Државе Хрватске једно време биле забрањене за емитовање, као што је био случај са песмама „Хрватине“ или „Крени гардо“.⁷¹

У српској популарној музици на преласку осамдесетих у деведесете настао је жанр националистичког фолка, потом и ратног фолка, који је оживео четничке песме из Другог светског рата, прилагодио их тренутним околностима и убрзо постао главни вид исказивања проратног расположења. Велики значај национал-фолку као државном пројекту придао је Иван Чоловић, дефинишући употребу традиционалних мотива у новокомпонованим народним песмама као посебну стратегију ратне пропаганде, *ратно-пропагандни фолклоризам*.⁷² Репертоар београдске радио-станице Понос, која је нон-стоп емитовала реинтерпретације четничких народних песама или новокомпоноване политичке и ратничке песме, Чоловић је изједначио са политичким правцем Милошевићевог режима.⁷³ Миша Ђурковић сматра, међутим, да је „четничка поткултура“ – коју је Милошевић, услед њене све веће снаге морао да толерише, упркос својој комунистичкој прошлости и настојању званичног Београда да до краја брани комунизам – у Србији никада није постала мејнстрим, за разлику од Хрватске, где су песме домољубних извођача, укључујући и Томсона чија музика је садржала усташке елементе, постале део стандардног репертоара не само локалних већ и државних електронских медија.⁷⁴

У сваком случају, гледиште екстремне деснице могло је да се чита са касета читаве плејаде новокомпонованих звезда српског националистичког ратоборног фолка, који је у појединим случајевима преузимао чак и рок елементе. Резултат таквог укрштања генеричног рока и српског шаливоог фолка који је непријатеља

⁷⁰ Svanibor Pettan, *Music, politics, and war: views from Croatia*, (Zagreb: Institute of Ethnology and Folklore Research, 1998), 19–22.

⁷¹ Бејкер, *Звуци границе*, 38.; Ђука Ћајић, *Hrvatine* (1991); Ivo Fabijan, *Kreni gardo* (1991).

⁷² Ivan Čolović, „The Propaganda of War: Its Strategies“, *Yugoslavia: collapse, war, crimes*, edited by S. Biserko, (Belgrade: Centre for Anti-War Action: Belgrade Circle, 1993), 116–117.

⁷³ Ivan Čolović, „Stan’te, paše i ustaše“, *Feral Tribune*, број 420, 27. септјача 1993, 14.

⁷⁴ Миша Ђурковић, *Слика, звук и моћ: огледи из non-политике*, (Београд: МСТ Гајић, 2009), 144–147.

излагао подсмеху и пародији биле су касете равне шунду продаване на пијацама и вашарима или емитоване на локалним радио и телевизијским програмима. Илустрације ради, фолк-рок састав Џек Денијелс је у рокерском аранжману у стилу Нервозног поштара прерадио народну песму „Чобан тера овчице“ у вулгарну „Чобан тера усташе“.⁷⁵

Овде треба подсетити да Милошевићев режим бар до 1994. године и борбе за *праве културне вредности*, није директно утицао на поље популарне музике у Србији, већ да је својом националистичко-популистичком реториком више индиректно доприносио стварању и одржавању услова у којима су заступљенији били жанрови попут новокомпоноване народне музике или турбо-фолка. Управо с тим у вези је и одсуство званичних патриотских рок издања или компилација у Србији који би се могли упоредити са продукцијом ХРТ-а или домољубним рокенрол издањима Кроација рекордса.

Изван ове горе поменуте поделе на званични и алтернативни патриотски музички репертоар у односу на структуре власти била је, међутим, уметничка алтернатива, у коју може да се уврсти и независна рокенрол сцена, која је током рата опстала пре свега захваљујући малим приватним дискографским кућама. Андерграунд сцена није била директно захваћена деловањем званичне политике и у начелу је била критички настројена према величању национализма, вођењу рата и остала је опозиционо оријентисана. То илуструје и став КУД Идијота, који су се настојали да се дистанцирају од рокера који су изводили патриотске песме. По речима Саше Миловановића:

Сад баш говорим у своје особно име, али више-мање да питаш и остале чланове бенда тадашње поставе [КУД Идијота] да би добио сличан одговор. То је било прије свега моје доста велико разочарање, знаш. [...] Јер о колегама који се баве овако нечим мислиш да су прогресивни, да су интелектуални, да су они који малтене имају неку просвијетитељску улогу, да су непоткупљиви, да су морални, да су, оно, придајеш им десетине, стотине врлина. И онда кад се тако нешто деси, кад видиш да као зреле крушке само падају, падају, падају, и то на једну страну, да не звучи прегрубо, зла... Тако да, прије свега ја се нисам могао начудити, знаш. Зар и овај, зар и онај, зар и овај, знаш. И та реторика и углавном неке изјаве које сам чуо баш су ме изненадиле.⁷⁶

Треба скренути пажњу на то да је алтернативна сцена дошла до изражаја 1992-1993, управо када је патриотско-ратнички рокенрол постепено губио свој замах и када су извођачи све више пробијали ратом успостављене границе. Другим речима, показало се да и ратна и антиратна рокенрол продукција

⁷⁵ Зорица Конић, „Аој Швабо, Геншеру“, *ТВ Новост*, број 1399, 18. октобар 1991, 14.; Jack Daniel's, *Čoban tera ustaše* (1992).

⁷⁶ Интервју са Сашом Миловановићем, Пула, 04. 01. 2022.

прате интензитет оружаних дејстава. Током лета и јесени 1991. године талас патриотске музичке продукције достигао је врхунац, а осетио се и током 1992. године са ширењем сукоба у Босну. Са друге стране, многи рок музичари су се тада прикључили антиратном ангажману у циљу заустављања постојећих и спречавања нових оружаних сукоба.

Јањатовић сматра да су за настанак ратног рокенрола биле неопходне управо ратне околности, односно да сличне песме нису настајале у Србији пошто се на њеној територији није ратовало:

Знаш шта, кад ти гори пола земље и кад те зову и кажу направи антиратну песму, ту нема много простора. Сем Томсона, нико од њих [хрватских аутора] није наставио у том ритму. Не могу ни да замислим да је, рецимо, Хрватска бомбардовала Ниш, Нови Сад, Пирот, шта би овде наша музичка сцена [певала]. Вероватно би водећи били народњаци са патриотским песмама. [...] Тамо где је био рат, тамо су те песме настајале. [...] Босна је имала читаву серију тих патриотских песама. Сви су снимали, и Тифа, и Хари Мата Хари, и Мерлин. Његова песма је малтене била у конкуренцији за химну Босне. Па је онда имао ту једну песму на енглеском језику, каже: „Немам топове који грме“⁷⁷, која се доста у медијима страним вртела, а притом је то урадио заједно са чувеним енглеским музичаром Кетом Стивенсом (Cat Stevens) који је седамдесетих година био популаран, који је прешао на ислам па се зове Јусуф Ислам (Yusuf Islam).⁷⁸

У прилог Јањатовићевој тези стоји чињеница да је само у 1992. години у подрумима РТВ БиХ у опкољеном Сарајеву снимљено око две стотине песама рокерског или новокомпонованог духа које су имале ратну тематику.⁷⁹ Једна од њих била је балада „Сарајево ће бити“ у извођењу сарајевских музичара на челу са Младеном Војичићем Тифом, Даворином Поповићем и Исметом Крвавац на текст Златана Фазлића и Ђорђа Балашевића. Ова нумера потом се нашла и на компилацијској касети *Help Bosnia Now!* уз песме у извођењу Дина Мерлина, Кемала Монтена, Бомбај штампе, Индекса, Дражена Жерића, Милића Вукашиновића, Тифа бенда, Мухамеда Фазлаглића Фазле.⁸⁰

Пораст међунационалних тензија је већ крајем осамдесетих захтевао од појединца, не само дефинисање ставова ка споља, према другим народима, већ исто тако и ка унутра, према доминантним друштвено-политичким токовима у оквирима матичне републике. Након избијања рата многи јавни радници, уметници, па тако и рок музичари, који су одбили да се национално декларишу

⁷⁷ Dino Merlin, *I Have No Cannons That Roar* (2000).

⁷⁸ Интервју са Петром Јањатовићем, Београд, 09. 02. 2021.

⁷⁹ *Vreme*, број 95, 17. август 1992, 5.

⁸⁰ *Razni izvođači, Help Bosnia Now!* (1993).

и отворено заузму за националну ствар, су од стране шире јавности у свом окружењу посматрани као издајници. Иван Пико Станчић, рецимо, критиковао је у хрватској штампи Бранимира Штулића зато што се овај није више национално ангажовао, иако је Штулићев антиратни став био опште познат:

Док је био у Загребу [Штулић] никоме није дао живјети од своје политизираниости, борбености, агресивности и бунтовништва упереног против комунизма и све те ергеле, а сада у Београду, на некаквом митингу за слободу дрнда по гитари. Зна се да не зна свирати, али је био пјесник. Гдје је сада? Зашто се није ангажирао? [...] Ужасно сам разочаран, та живио је 39 година у Загребу!⁸¹

Имплицитна осуда Штулића у Хрватској била је и игнорисање читавог опуса Азре од стране радијских музичких уредника током рата. Није се благонаклоно гледало ни на одлазак Дарка Рундека у Париз јесени 1991. године, а поготово не на његов ангажман на Радио Броду⁸², услед чега је и Хаустор био „ако не на црној, онда барем на сивој листи“.⁸³

Питање „издаје“ поделило је такође и сарајевске музичаре. Појединцима није замерано то што су напустили опседнути град, колико то што су уточиште нашли у Београду или Загребу. Једна изјава Жељка Бебека да „они који су се сврстали у српске или хрватске бендове аутоматски су се сврстали уз политике које су конфронтиране, а тим су престали бит’ бендови и престали су бит’ музика“, односно да су „постали политика“, јасно је описивала тадашњу ситуацију.⁸⁴ Др Нелету Карајлићу (Ненаду Јанковићу), фронтмену Забрањеног пушења, замерано је од стране Сарајлија, како оних у граду, тако и оних који су се склонили од разарања, што је на самом почетку рата напустио Сарајево и потом се задржао у Београду, чиме се, бар у њиховим очима, определио за српску страну.⁸⁵ Забрањено пушење потом се поделило на источну и западну варијанту, *београдско* Пушење предводили су Др Неле Карајлић и Емир Кустурица,⁸⁶ а

⁸¹ *Vreme*, број 66, 27. јануар 1992, 57.

⁸² Радио Брод био је медијски пројекат бројних југословенских емиграната који је за циљ имао да омогући објективно информисање о сукобима у бившој Југославији и допринесе покушајима успостављања мира. У сарадњи са француским хуманитарним организацијама и уз финансијску помоћ Европске комисије радио-програма емитован је 1993-1994 са брода у Јадранском мору који је понео име по француској организацији Droit de Parole (Право на говор): Radio Brod – History, URL: <http://www.offshoreradiomuseum.co.uk/page582.html> (07. 03. 2022).

⁸³ Перковић, *Седма република*, 61–62.

⁸⁴ Иван Станимировић, *Југословен К.: хроника одустајања 1990-1992*, (Београд : Take it or leave it, 2020), 37.

⁸⁵ *Vreme*, број 106, 2. новембар 1992, 61.

⁸⁶ Бенд је касније био познат и под називом Емир Кустурица & Но смокинг оркестра (The No Smoking Orchestra).

загребачко Елвис Куртовић и Сејо Сексон (Давор Сучић).⁸⁷ Критиковани су и Кустурица, Бреговић, Здравко Чолић.⁸⁸

Закључак

Рокенрол музичари су, црпећи крајем осамдесетих и током прве половине деведесетих инспирацију из јавне сфере, уједно својим песмама утицали на њено обликовање и у запаљивој ратној атмосфери постали су гласноговорници широке лепезе идеја и ставова, од којих су неки одударали од стандардних вредности рокенрол културе. Упоредо са политичким неразумевањем и сама југословенска музика је приближавањем деведесетих постепено прерастала у какофонију, да би након избијања рата постјугословенски музички етар такође постао поприште сукоба. Утицај културне политике на рокенрол зависио је од тога у коликој мери је та политика директно била усмерена на популарну културу, као и од улоге коју су имали медији. Подједнако је била важна и тржишна позиција рокенрола деведесетих, који је у начелу био подељен на мејнстрим и алтернативу, при чему је мејнстрим обухватао актуелне поп-рок саставе, тада махом заступљеније у јавном простору некадашњих западних југословенских република, док се алтернатива пре свега односила на бројне младе саставе из деведесетих који су деловали на принципима независне сцене. Представници мејнстрим рокенрола, пошто су били доступнији већем броју слушалаца – мада се овде треба клонити генерализација јер је због продора новокомпонованих жанрова и појаве илегалног тржишта комерцијални успех рокенрола био потпуно релативизован – су се и у свом патриотском, некад и оштром националистичком иступању, али, са друге стране, и антиратном ангажману и заговарању толеранције, више истицали од у суштини опозиционо и транснационално оријентисаних припадника независне алтернативне сцене. На крају крајева, друштвени ангажман рокера ишао је даље од носача звука, а деведесете године најбоље су показале у коликој мери су рок као мејнстрим и као алтернатива динамичне категорије које у сложеним друштвеним околностима зависе не само од стила музицирања или тржишног успеха, већ и од политичких ставова аутора и уопште од њихове спремности да се диференцирају у односу на поделе које су пратиле распад СФРЈ.

⁸⁷ Јањатовић, *Илустрована ЈУ рок енциклопедија 1960–1997*, 194.

⁸⁸ Petar Glodić, „Borba za goli život“, *Vreme*, broj 226, 20. februar 1995, 53.

Izvori i literatura

Feral Tribune

TV Novosti (ćirilica)

Vreme

Vreme zabave

Intervju sa Petrom Janjatovićem, Beograd, 09.02.2021.

Intervju sa Sašom Milovanovićem, Pula, 04.01.2022.

Prljavo kazalište, *Na trgu* (2003).

Bijelo dugme, *Ćiribiribela* (1988).

Dino Merlin, *I Have No Cannons That Roar* (2000).

Đorđe Balašević, *Bezdan* (1986).

Đorđe Balašević, *Panta Rei...* (1988).

Đuka Čaić, *Hrvatine* (1991).

Galija, *Daleko je sunce* (1988).

Galija, *Istorija ti i ja* (1991).

Galija, *Korak do slobode* (1989).

Galija, *Ni rat ni mir – Odlomci iz Triologije 1987-1991* (1991).

Hrvatski Band Aid, *Moja domovina* (1991).

Ivo Fabijan, *Kreni gardo* (1991).

Jack Daniel's, *Čoban tera ustaše* (1992).

Jura Stublić i Film, *Hrana za golubove* (1992).

Marko Perković Thompson, *Bojna Čavoglave* (1992).

Mindušari, *Armija srpska* (1993). (ćirilica)

Novak & Kopola, *Rock akademija* (1991).

Prljavo kazalište, *Lupi petama* (1993).

Prljavo kazalište, *Zaustavite zemlju* (1988).

Prljavo kazalište, *Zaustavite zemlju* (1988).

Psihomodo pop, *Maxi Single za gardiste* (1991).

Razni izvođači, *Help Bosnia Now!* (1993).

Razni izvođači, *The Best Of Rock Za Hrvatsku* (1992).

Aleksić, Miroslav. *Uživo!: autobiografija*. Beograd: Laguna, 2011.

Bejker, Ketrin. *Zvuci granice: popularna muzika, rat i nacionalizam u Hrvatskoj posle 1991.*

Beograd: Biblioteka XX vek: Knjižara Krug, 2011.

Čalić, Mari-Žanin. *Istorija Jugoslavije u 20. veku*. Beograd: Clio, 2013. (ćirilica)

- Čolović, Ivan. „The Propaganda of War: Its Strategies”. edited by S. Biserko, *Yugoslavia: collapse, war, crimes*. Belgrade: Centre for Anti-War Action: Belgrade Circle, 1993, 115–120.
- Dragičević-Šešić, Milena. *Neofolk kultura: publika i njene zvezde*. Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1994.
- Đurković, Miša. *Slika, zvuk i moć: ogledi iz pop-politike*. Beograd: MST Gajić, 2009. (ćirilica)
- Gojković, Drinka. „Trauma bez katarze”. priredio N. Popov, *Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju*. Beograd: Republika; Novi Beograd: Vikom grafik; Zrenjanin: Građanska čitaonica, 1996, 365–393.
- Golubović, Zagorka. *Ja i drugi: antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*. Beograd: Republika, 1999.
- Gordi, Erik. *Kultura vlasti u Srbiji: nacionalizam i razaranje alternativa*. Beograd: Samizdat B92, 2001.
- Ivačković, Ivan. *Kako smo propevali: Jugoslavija i njena muzika*. Beograd: Laguna, 2013.
- Janjatović, Petar. *Ilustrovana YU rock enciklopedija 1960-1997*. Beograd: Geopoetika, 1998.
- Marjanović, Nenad. *Život s idi(j)otima*. Beograd: Dallas Records: Društvo za razvoj i istraživanje muzike, 2019.
- Perković, Ante. *Sedma republika: pop kultura u Yu raspadu*. Beograd: Službeni glasnik; Zagreb: Novi Liber, 2011.
- Pettan, Svanibor. *Music, politics, and war: views from Croatia*. Zagreb: Institute of Ethnology and Folklore Research, 1998.
- Ramet, Sabrina Petra. *Balkanski Babilon: raspad Jugoslavije od Titove smrti do Miloševićeva pada*. Zagreb: Alinea, 2005.
- Ramet, Sabrina Petra. „Whoever Doesn’t Listen to This Song Will Hear a Storm: Goran Bregović in an interview with Sabrina Petra Ramet”. edited by Sabrina Petra Ramet, *Rocking the State: Rock Music and Politics in Eastern Europe and Russia*. Boulder: Westview Press, 1994, 133–139.
- Stanimirović, Ivan. *Jugosloven K.: hronika odustajanja 1990-1992*. Beograd: Take it or leave it, 2020.
- Veljanovski, Rade. „Zaokret elektronskih medija”. priredio N. Popov, *Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju*. Beograd: Republika; Novi Beograd: Vikom grafik; Zrenjanin: Građanska čitaonica, 1996, 610–637.

Summary

Nemanja Stokrp, MA

“Hey, My Comrade...”: Nationalism and (Post)Yugoslav Rock and Roll (1991-1995)

Nationalism was noticeable in numerous Yugoslav rock and roll songs before and especially during the breakup of Yugoslavia. Based on rock and roll lyrics, the press (newspapers and music magazines), audio-visual material and oral history, this article reviews the manifestations of nationalism in rock music in the context of the Yugoslav wars from 1991 to 1995. More or less clearly defined cultural policies, particularly of the war regimes in Belgrade and Zagreb, are also taken into consideration.

In the late 1980s some Yugoslav bands, such as Bijelo Dugme, were, on the one hand, using national motives in their songs to emphasize the unrest among Yugoslav people, mainly between Serbs and Croats. On the other hand, bands like Prljavo Kazalište and Galija embraced national sentiment. Đorđe Balašević was also singing about the disappointment in the Yugoslav unity and hinted at possible breakup of Yugoslavia.

In the 1990s “musical war” was waged in parallel with the armed conflict in former Yugoslavia. Mainstream scene in Croatia was almost completely nationalized – pop-rock bands sang patriotic songs, famous musicians visited soldiers in the battlefields, and the national television took over the music production. In Serbia, pro-war sentiment was most noticeable in newly composed folk music, but some rock musicians, such as Bora Đorđević, openly supported the efforts of the Serbs in Croatia and Bosnia. State protectionism in popular culture went without saying, especially in Serbia (FR Yugoslavia), Croatia and Bosnia, where music of the enemy was banned.

Keywords: Yugoslavia, disintegration, wars, nationalism, rock and roll, music, popular culture.

УДК 327:050(497.1:73)“1943/1950”
323.23:050(73)“1943/1950”
050ЛАНФ“1943/1950”
050ТАЈМ“1943/1950”

Сања Лукић, дипломирани историчар
Универзитет у Београду, Филозофски факултет
sanjalukic98@gmail.com

Оригинални научни рад
Примљен: 10. 5. 2022.
Прихваћен: 30. 5. 2022.

Југославија у часописима *Life* и *Time*, 1943-1950.

Апстракт: У раду је дат критички осврт на начин на који се у периоду између 1943. и 1950. године креирала слика Југославије, Јосипа Броза Тита и његовог режима у два најистакнутија америчка часописа – *Life* и *Time*. Истраживање је било усмерено ка уочавању и сагледавању различитих дискурса који се у часописима појављују у три кључне етапе, у којима се статус Тита и Југославије мењао од савезника преко непријатеља, на поново до савезника. Посебно се тематизује питање улоге коју су часописи одиграли у лансирању новог имиџа југословенског комунизма, који ће бити карактеристичан за представљање Југославије током највећег дела Хладног рата.

Кључне речи: *Life*, *Time*, Југославија, Сједињене Америчке Државе, слика Другог.

Завршетак Другог светског рата представљао је окончање једног од најтрагичнијих поглавља европске и светске историје. Већ током његовог трајања било је јасно да савезништво СССР-а и САД-а представља неку врсту нужде, што се јасно исказало током доношења одлуке о границама Пољске и Немачке. Сједињене Државе су из рата изашле са новим моћним нуклеарним оружјем, а Совјети су, да би надоместили овај заостатак, одржавали висок ниво наоружања, истовремено отпочињући совјетизацију читаве Источне Европе. Овакво стање кулминирало је када је 1947. године формулисана Труманова доктрина, којом су се Сједињене Државе обавезале да пруже помоћ свим народима који се одупиру унутрашњем или спољном војном притиску. Ситуацију је погоршао и став земаља Источног блока, које су одбиле да прихвате Маршалов план помоћи. Убрзавање нетрпелјивости било је очигледно једанаестомесечном блокадом Берлина 1948-1949, али и стварањем два војна савеза, Северноатлантског (1949)

и Варшавског (1955). Совјети су 1949. испробали своју прву нуклеарну бомбу, а САД су одговориле пробом хидрогенске бомбе три године касније. Педесете су биле обележене антикомунистичком хистеријом у Сједињеним Државама, али и зачетком тренда који ће обележити читав хладноратовски период – САД и СССР неће улазити у директне окршаје, већ ће се посредно сукобљавати преко мањих држава, како би подриле ауторитет и економију ове друге.¹

Једна од земаља, која је успела да се избори за своје место на хладноратовској позорници, била је Југославија. Њен положај је након Другог светског рата био одређен чињеницом да је Комунистичка партија имала практично сву власт у својим рукама, да је Уговор о пријатељству, узајамној помоћи и сарадњи са Совјетским Савезом потписан још у априлу 1945, као и да је Устав нове државе у ствари био верна копија совјетског.² Сем што су биле у идеолошки супротстављеним таборима, односе САД и Југославије гушило је безброј других проблема – инциденти са америчким авионима током лета 1946, захтеви за евакуацијом Трста, константна америчка критика успостављања једнопартијског система у Југославији, уверење да Југославија представља продужетак московске руке, југословенски територијални захтеви према Италији и Аустрији и њена подршка комунистима у грчком грађанском рату, национализација америчке имовине, блокада девиза и златних резерви, као и хапшење и суђење Драгољубу Михаиловићу и Алојзију Степинцу.³ Да су југословенско-амерички односи у овом периоду били на најнижем нивоу сведочи и то што је амерички амбасадор Ричард Петерсон, у депешама које је слао, Југославију представљао као државу „под готово потпуном совјетском контролом“,⁴ а исто је сматрао и његов наследник Кевендиш Кенон који ју је видео као „највернијег савезника Совјетског Савеза и водећу снагу светске експанзије комунизма“.⁵

¹ Најзначајнија дела за историју Сједињених Држава и Хладног рата: Robert D. Šulcinger, *Američka diplomatija od 1900.*, (Beograd: Udruženje za studije SAD u Srbiji, 2011); Filip Dženkins, *Istorija Sjedinjenih Država*, (Beograd: Filip Višnjić, 2002); Odd Arne Westad, *The Cold War: A World History*, (London: Penguin Books, 2017); John Lewis Gaddis, *The Cold War*, (London: Penguin Group, 2005); Џон Луис Гедис, *Хладни рат: ми данас знамо*, (Београд: Clio, 2003); Alan P. Dobson, Steve Marsh, *US Foreign Policy Since 1945*, (London: Routledge, 2001); John Lewis Gaddis, *The Long Peace: Inquiries Into the History of the Cold War*, (Oxford: Oxford University Press, 1987).

² Мари-Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, (Београд: Clio, 2013), 224; Мирослав Јовановић, *Срби и Руси 12-21. век: историја односа*, (Београд: Народна библиотека, 2012), 179.

³ М. Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, 220; Radina Vučetić, *Koka-kola socijalizam: Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, (Beograd: Službeni glasnik, 2020), 49; Robert Niebuhr, *The Search for a Cold War Legitimacy: Foreign Policy and Tito's Yugoslavia*, (Boston: Brill, 2018), 22.

⁴ Lorejn M. Lis, *Održavanje Tita na površini: Sjedinjene Države, Jugoslavija i Hladni rat*, (Beograd: BMG, 2003), 24.

⁵ Цит. према: Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988, III*, (Beograd: Nolit, 1988), 199.

Управо због свог положаја, иза „гвоздене завесе“, у Америци је са великим изненађењем дочекана вест о сукобу Југославије и других чланица Информбироа и несугласицама на релацији Тито–Стаљин. Самим тим је 1948. била кључна за постепено креирање њеног новог међународног положаја, ког ће се, у мањој или већој мери, придржавати до окончања Хладног рата. Југословенска самопрокламована независност није значила њено одрицање од преузетих вредности из прве земље социјализма, као што није значила ни прихватање свега што је одједном било доступно са Запада. Сједињене Државе су на Југославију почеле да гледају као на државу која ће показати да постоји начин за излазак из совјетског табора: „Верујте да ће он ’Тито – С.Л.’, (...) ако му буде пружена пуна подршка Запада, имати добре изгледе за успех који ће довести до решења наших главних проблема у Европи.“⁶

Прва америчка помоћ почела је да стиже већ 1949. и повећавана је сваке наредне године. Убрзо је уследила и војна помоћ озваничена споразумом *Military Assistance Pact*, које су склопиле две владе 14. новембра 1951. године. Југославија је овим постала укључена у *Mutual Defense Aid Program* (МДАР).⁷ Две земље су недуго затим, 8. јануара 1952, потписале и Споразум о економској кооперацији, што је био први билатерални споразум који су САД закључиле са једном социјалистичком државом после Другог светског рата.⁸ Од 1954. Југославија је, у складу са америчким Законом о пољопривредној помоћи, од САД куповала вишкове америчке пшенице исплаћујући их у динарима.⁹

Часописи *Life* и *Time* у првим годинама Хладног рата

Оно што је нарочито интересантно је начин на који су се у овим преломним годинама формирале представе и ставови о Југославији код обичних америчких грађана. Наравно, за тако нешто потребно је имати на уму медије које су конзумирали, од којих су посебно значајни амерички часописи. Њихов циљ био је да за своје читаоце изграде идеалан свет, свет који се само заснивао на стварним догађајима.¹⁰ Међу њима се свакако издвајају два часописа издавачке куће *Time Inc.* – *Time* и *Life*, који су 1947. године имали тираж од 1.6, односно 5.4 милиона

⁶ FRUS, 1948, Vol. IV, Eastern Europe, p. 1077, The Military Attache (Patridge) and the Naval Attache (Sweetser) in Yugoslavia to the Secretary of State, Belgrade, June 29, 1948, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1948v04/pg_1077 (04. мај 2022).

⁷ Tvrтко Jakovina, *Socijalizam na američkoj pšenici*, (Zagreb: Matica Hrvatska, 2002), 38.

⁸ Dragan Bogetić, „Saradnja Jugoslavije i Zapada u vreme sukoba sa Kominformom (1952-1955)“ u *Velike sile i male države u Hladnom ratu 1945-1955. – slučaji Jugoslavije*, Beograd, 2005, 45.

⁹ Ibid, 58-59.

¹⁰ David Abrahamson, Marcia R. Prior-Miller (ed.), *The Routledge Handbook of Magazine Research: The Future of the Magazine Form*, (New York: Routledge, 2018), str. 14.

примерака.¹¹ Просечан читалац магазина *Time*, у годинама захуктавања Хладног рата, био је припадник више средње класе из мањег града. Пословни људи, показало је истраживање из 1946. године, чинили су нешто мање од 60 одсто читалачке публике овог часописа. Оно што је важно истаћи је да су читаоци најчешће били заинтересовани за националне и међународне догађаје, те да су се баш из тог разлога окретали *Time*-у и *Life*-у.¹² У прилог томе, временом је све очигледнија постала тенденција фаворизовања ставова умереног крила Републиканске партије,¹³ док су ставови конзервативнијих републиканаца и већине демократских лидера скоро у потпуности одбацивани.¹⁴

Оснивачи медијске куће *Time Inc*, Хенри Лус и Бритон Хаден, били су свесни новинарских пристрасности, о којима су говорили након оснивања магазина *Time* 1923. године: „Уредници признају да је потпуна неутралност у вези са јавним питањима и важним вестима колико немогућа, толико и непожељна, и стога су спремни да признају одређене предрасуде које могу у различитој мери да предодреде њихово мишљење о вестима... Али овај часопис није основан да пропагира предрасуде, либералне или конзервативне.“¹⁵

Општи наративи *Time*-а и *Life*-а у потпуности се ослањају на појам дискурса, и то онако како га је дефинисао француски филозоф Мишел Фуко. Фуко га види као мисаони систем који се састоји од идеја, ставова и уверења, који даље контролишу процесе креирања знања о стварности. Оно што је значајно, и оно што Фуко посебно истиче, је да се у сваком друштву креирање дискурса истовремено контролише, селекује, организује и дели, и то оним поступцима чија је улога да украте моћи и опасности самог дискурса.¹⁶ Дакле, у овом случају, општи наративи, који су одликовали часописе *Life* и *Time*, обликовали су се током времена у виду два дискурса. Први дискурс се односи на идеолошка уверења, ставове, начине размишљања самих уредника и новинара ова два листа, а други се односи на оно што су они калкулисано и свесно промишљали у вези са спољнополитичким дешавањима, уверењима и очекивањима њихових читалаца,¹⁷ као и закључцима о хладноратовским интересима Сједињених Држава. Фуко инсистира на важности коју има аутор неког дискурса, јер оно што

¹¹ Robert T. Elson, *The World of Time Inc.: The Intimate History of a Publishing Enterprise 1941-1960.*, (New York: Atheneum, 1973), 182-183.

¹² Stephen L. Vaughn (ed.), *Encyclopedia of American Journalism*, (New York: Taylor & Francis Group, 2008), 537.

¹³ Elson, *The World of Time Inc.*, 75, 314.

¹⁴ Vaughn (ed.), *Encyclopedia of American Journalism*, 537.

¹⁵ Цитирано према: Theodore Peterson, *Magazines in the Twentieth Century*, (Urbana: The University of Illinois Press, 1956), 299.

¹⁶ Mišel Фуко, *Poredak diskursa: Pristupno predavanje na Kolež de Fransu, održano 2. decembra 1970. godine*, (Loznica: Karpos, 2007), 8.

¹⁷ Piter Berk, *Istorija i društvena teorija*, (Beograd: Equilibrium, 2002.), 103.

он пише или не пише, прописано је функцијом коју му додељује његова епоха и коју он сам додатно модификује.¹⁸

Истовремено, имагологија представе о другим народима не сматра за објективне, нити комплексне, већ за субјективне и упрошћене, без обзира на то ко их ствара.¹⁹ Иако су најчешћи објекат имаголошких истраживања књижевна дела, а нарочито путописи, не треба занемарити улогу коју су дневне новине и часописи имали на формирање одређених представа о народима, државама, подручјима, па и читавим континентима. На примеру недељника *Life* и *Time*, чланак испитује које су се то информације представљале америчким читаоцима. Уз то, пажња је била усмерена на начин саопштавања тих информација, њихов опсег, заступљеност. Како имагологија креће од хипотезе да одређени аспекти проучаваног текста призивају референцијалне оквире и обрасце који су одређени политичким или друштвеним погледима стварног света, долази се до закључка да је управо то оно што ствара утисак да је текст (у часопису) огледало друштва у коме настаје.²⁰ Сем тога, било је потребно истаћи и постојање везе између имаготипских и политичких структура, те је пажња у овом раду била усмерена и на тај сегмент грађења слике о *Другом*. Тако се на самом крају покушало уочити постојање или непостојање сагласности ових вести са званичним ставовима америчких администрација.

Слика Тита и партизана након Техеранске конференције

Други светски рат донео је бурне промене на европској и светској позорници, које нису могле заобићи ни Југославију. Иако су амерички медији настојали да прате дешавања на свим фронтима, за извештавање о Југославији пресудна је била тродневна конференција у Техерану, одржана паралелно са Другим заседањем АВНОЈА, 28. новембра – 01. децембра 1943. године.²¹ Тако је на овој конференцији успостављен образац који ће бити одржаван до краја рата – формално признање НОВЈ довело је до развијања њених војних веза са савезницима у првој половини 1944. године.²²

¹⁸ Fuko, *Poredak diskursa*, 23.

¹⁹ Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković (прir.), *Kako vidimo strane zemlje – Uvod u imagologiju*, (Zagreb: Srednja Evropa, 2009), 5.

²⁰ Karl Ulrich Syndram, „Estetika alteriteta: književnost i imagološki pristup» u *Kako vidimo strane zemlje – Uvod u imagologiju*, priredio D. Dukić i dr., Zagreb: Srednja Evropa, 2009, 76.

²¹ Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, 191.

²² O. A. Westad, *The Cold War*, 49; Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, II, (Beograd: Nolit, 1988), 316.

Још пре него што су Сједињене Државе ушле у рат, *Time Inc.* је имао своје дописнике и фотографије широм света.²³ Колики је значај дат Југославији након Техеранске конференције сведочи и то што је *Life*-ов фотограф, Џон Филипс, који је као члан Черчиловог ужег круга присуствовао на њој, убрзо послат да фотографише Тита и партизане.²⁴ На тај начин је само неколико дана по окончању самита у Техеран пажња усмерена на овај антифашистички покрет. Већ током децембра 1943. и *Life* и *Time* објављују вести о борбама југословенских партизана против Немаца. Заједничко за писање оба недељника је наглашавање јединства које су партизани донели Југославији, што се јасно увиђа у речима да се: „у партизанима могу видети различите групе, од комуниста до конзервативних демократа и римокатоличких свештеника“²⁵, док се посебно истиче да чак „четвртину партизана чине жене“.²⁶ Партизански покрет је, дакле, представљен као еманципаторски, а наглашавањем да у четничком покрету готово и да нема жена, *Life* својим читаоцима шаље јасну поруку о томе који покрет са собом носи западне вредности. У готово свим текстовима о партизанима инсистира се да се само „партизани боре против Немаца“²⁷, док „четници генерала Михаиловића одбијају да се боре“.²⁸ Вести о Титу и његовој војсци постају све учесталије од пролећа 1944. када се у готово сваком броју *Time*-а могао наћи један или више чланака о овом народноослободилачком покрету.²⁹

Међу њима се посебно истиче текст Стојана Прибићевића којим је читаоцима ближе приказана личност Јосипа Броза, тзв. „close-up“ чланак.³⁰ Овај тип чланака представљао је у целости истражен биографски наратив украшен прозаичним детаљима из живота субјекта. Сем тога, текст је био допуњен фотографијама и званичним портретима, који су специјално урађени за часопис. Како наводи Николина Куртовић, главни циљ приказа у „крупном плану“ био је да симболично повеже истакнуте званичнике и ширу јавност, тако што је ове прве

²³ Elson, *The World of Time Inc.*, 4.

²⁴ Nikolina Kurtović, *Communist stardom in the Cold War: Josip Broz Tito in Western and Yugoslav photography, 1943–1980*, Doctoral Dissertation, Graduate College of the University of Toronto, 2010, 72; Elson, *The World of Time Inc.*, 49.

²⁵ “Tito’s Partisans” *Life* 15, no. 23 (06 Dec. 1943), 88.

²⁶ *Ibid.*, 89.

²⁷ *Ibid.*, 88.

²⁸ “Defender of Empire”, *Time*, 43, no. 9, (28. Feb. 1944), 28-30.

²⁹ Видети: “Allies for Tito”, *Time*, 43, no. 15, (10. Apr. 1944), 33.; “For King & Country”, *Time*, 43, no. 18, (01. May 1944), 38.; “For Country”, *Time*, 43, no. 18, (01. May 1944), 38.; “Island Eye”, *Time*, 43, no. 19, (08. May 1944), 21.; “Tito’s Yugoslavia”, *Time*, 43, no. 21, (22. May 1944), 38.; “Jumbo Censorship”, *Time*, 43, no. 21, (22. May 1944), 58-60.; “Inside the Fortress”, *Time*, 43, no. 22, (29. May 1944), 38.; “A Letter From The Publisher”, *Time*, 43, no. 22, (29. May 1944), 15.

³⁰ Stoyan Pribichevich, “Tito. The peasant-born marshal of Yugoslavia has liberated nearly half of his country,” *Life* 16, no.7 (14 Feb. 1944), 96-105.

чинио моралним примерима и националним узорима.³¹ Тако је представљањем Тита као моралног узора, који кажњава псовање и дозвољава употребу алкохола „само у медицинске сврхе“, док истовремено увек изгледа чисто и обријано, *Life*-ов чланак имао и улогу да нагласи сличност Тита и Народноослободилачке војске Југославије са заповедницима и војницима других савезничких армија. Овакав начин писања о Југославији само потврђује закључак Џопа Лирсена да су се људски контакти са различитим културама вредновали изразито етноцентрично,³² односно да је *Life* истицањем код Тита само оних вредности које су људи на Западу видели као своје, индиректно овог борца означио за прихватљиво.

Упркос томе што су савезници партизански покрет све чешће гледали са скривеним симпатијама, писање о Југославији је и маја 1944. било мање пожељно, па су дописници и њихове „забрањене приче“ о Титу и партизанима, били жртве политичке цензуре коју су спроводили генерал Хенри Мејтланд из Медитеранске команде, као и британски цензори у Каиру.³³ Чињеница да су извештаји о Југославији цензурисани и током 1944. године, односно месецима након конференције у Техерану, ипак указује да се код савезника није у потпуности искристалисала слика о томе како писати о Титу и партизанима.

Као прекретница у изградњи Титовог имиџа био је сет фотографија које је усликао Џон Филипс, а које су у августу објављене у *Life*-у.³⁴ Ове фотографије су потом преузимали и други часописи³⁵, а читаоцима су нарочито биле занимљиве оне на којима је Тито приказан како игра шах. *Time* је Тита у свом чланку назвао „најлукавијим играчем шаха“, али је читаоцима засметало то што је Тито своје топове окренуо наопако: „Ја схватам да велики генерал треба да игра шах, као што председник САД треба да пеца, али сматрам да свако ко се представља за шахисту то треба да ради са топовима усправно окренутим“³⁶, те су уредници морали да подсети све „шаховске експерте“ да је Тито ипак само „професионални револуционар“.³⁷ Вероватно је да су фотографије шаховске партије биле замишљене као метафора његовог интелектуалног капацитета и војног генија, али натпис испод последње фотографије прави дистинкцију између Титове шаховске и ратне стратегије, истичући да ова друга није „конзервативна“, већ

³¹ Kurtović, *Communist stardom in the Cold War*, 59.

³² J. Leerssen. “Imagology: History and Method”, in: *Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*, (eds.) M. Beller, J. Leerssen, (Amsterdam, New York: Rodopi, 2007), 17. <https://pdfs.semanticscholar.org/8929/fa34818abc36c6b940652a52bbe398210226.pdf> (04. мај 2022).

³³ “Jumbo Censorship,” *Time*, 43, no. 21, (22 May 1944), 58-60.

³⁴ “Marshal Tito”, *Life* 16, no.17 (14 Aug. 1944), 35-38.

³⁵ “Big Game”, *Time*, 44, no. 8, (21. Aug. 1944), 33.

³⁶ “Letters to Editors: Tito’s Rook”, *Time*, 44, no. 12, (18. Sept. 1944), 6.

³⁷ Ibid.

„често смела“.³⁸ На фотографијама су пажљиво наглашени сви они елементи који се иначе традиционално везују за једног професионалног војног команданта: уредна канцеларија (у овом случају у пећини), опремљен сто са телефоном и машином за куцање, мапа и лична секретарица.³⁹

Time Inc. је својим чланцима постепено креирао нови Титов имиџ, представљајући га као угледног војног команданта који стоји на челу организоване савезничке војске у Југославији. Ова медијска кућа је тиме индиректно подржала америчку политику сарадње са Титовом комунистичком владом након конференције у Техерану. Тако је *Life* у фото-есеју о „Титовим људима“ својим многобројним читаоцима представио фотографије из акције партизанских јединица у Словенији, пратећи читав процес саботирања немачке железнице.⁴⁰ Магазин *Time* отишао је корак даље, те се Јосип Броз у октобру 1944. нашао на насловној страни, као неко ко „стоји на раскрсници две империје“.⁴¹

Закључак Николине Куртовић да је Тито, захваљујући оваквим приказима, америчким читаоцима личио на „популарни мушки идеал“ постаје очигледан. Нарочито уколико се примети да је Броз на свим фотографијама представљен као зрео човек тврдог карактера, озбиљног држања, удаљен од својих емоција, одлучан, асертиван и физички zgodан,⁴² док је краљ Петар II Карађорђевић све чешиће представљан као краљ „кога сопствени народ не жели“.⁴³ Ипак, оваква слика Тита, врло брзо ће по завршетку рата бити замењена новом, хладноратовском.

„Најзатворенија полицијска држава“

*Југославија је са својом комунистичком диктатуром практично део Совјетског Савеза.*⁴⁴

Када је Јосип Броз Тито у децембру 1945. године прогласио формирање Федеративне Народне Републике Југославије, Сједињене Државе су неко време биле суздржане у својој одлуци о признавању овог репресивног режима.⁴⁵ Међутим, чак и након успостављања дипломатских односа, везе две државе биле су климаве, те представе о некадашњем савезнику Југославији, добијају ново рухо.

³⁸ “Marshal Tito”, *Life*, 16, no. 17 (14. Aug. 1944), 37.

³⁹ *Ibid*, 35-37.

⁴⁰ “Tito’s Men”, *Life*, 17, no. 19 (6. Nov. 1944), 93-101.

⁴¹ *Time* cover (9 Oct. 1944).

⁴² Kurtović, *Communist stardom in the Cold War*, 82.

⁴³ “Royal Rebellion”, *Time*, 45, no. 4, (22. Jan. 1945), 36.

⁴⁴ “Danubian Dithyrambs”, *Time*, 48, no. 15, (07. Oct. 1946), 34.

⁴⁵ Lis, *Održavanje Tita na površini*, 19.

Хладни рат је са собом донео један нови свет, свет у коме су стари савезници постали непријатељи, и свет у коме је улога часописа као предводника америчке хладноратовске пропаганде додатно добила на значају. О томе сведочи и податак да је 1946. *Life* магазин допирао до чак 21% становништва Сједињених Држава.⁴⁶ Да је америчким новинарима било јасно у ком се правцу креће ситуација у Југославији, видело се већ током јесени 1945. године, када су сцене са београдских улица поређене са исечцима из „стarih журнала о успону нацизма“,⁴⁷ а Југославија сматрана за „најзатворенију полицијску државу“.⁴⁸

Приметно је да се у периоду када је било јасно да је Балкан готово у целости потпао под совјетски утицај на странице часописа враћа стереотип о назадности овог простора. Овде је кључна напомена Немање Радоњића, да поред своје сталне улоге културно-географског „Другог“, балканке државе сада постају и идеолошки „Други“, па већ постојеће и доминанте слике само „упијају комунизам“.⁴⁹ Ово је период који оживљава (зло)употребу историје, која добија функцију да „објасни“ ситуацију у Југославији, а у ствари јој је једина улога била да подржи представу о народу који у њој живи као оног који нема удела у доношењу одлука о томе ко ће се наћи на њеном челу. Тако су се на страницама недељника све чешће могле пронаћи стереотипне представе о балканским народима као онима који не разумеју демократију и слободне изборе.⁵⁰ Почетак Хладног рата је на тај начин у представама Југославије створио амалгам старих стереотипа (најчешће о насиљу)⁵¹ и нових стереотипа везиваних за комунизам (мањак слободе).

Time је грађење нове слике о Југославији заокружио стављањем Јосипа Броза на насловну страну.⁵² Представа Тита са совјетским орденом победе, који је готово већи од њега самог, требало је да одвоји југословенског лидера од позитивних аспеката његовог ратног имиџа вође и предводника, те да га уместо тога ослика само као оруђе совјетске експанзионистичке политике.⁵³ Сем тога, јасна је била тенденција да се нагласи негативно наличје дешавања у Југославији, па су све чешће употребљаване асоцијације којим се југословенски режим поредио са италијанским фашистима и немачким нацистима. Описивање Народне Омладине Југославије као организације у којој је „чланство обавезно“ и у којој се добија „техничка и војна обука“, било је јасна алузија на Хитлерову

⁴⁶ Kurtović, *Communist stardom in the Cold War*, 86.

⁴⁷ “Tito, in Toto”, *Time*, 46, no. 17, (22. Oct. 1945), 38.

⁴⁸ “The Opposition”, *Time*, 46, no. 20, (12. Nov. 1945), 35.

⁴⁹ Немања Радоњић, „Слика Балкана у часопису National Geographic (1888-2013)“, (мастер теза, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2011), 15.

⁵⁰ “Baffling to Balkans”, *Time*, 46, no. 9, (27. Aug. 1945) 34.

⁵¹ “Pigs to Books”, *Time*, 46, no. 24, (10. Dec. 1945), 34.

⁵² *Time* cover (16. Sept. 1946).

⁵³ Kurtović, *Communist stardom in the Cold War*, 101.

Омладину, док је скандирање народа Титу поређено са „познатим звуцима Дуче, Ду-че“. ⁵⁴ Ипак, новинарима није промакло да примете да је Југославија једна од ретких комунистичких земаља у којој је даље „дозвољен патриотизам“. ⁵⁵

С друге стране, упркос томе што се Југославија већ крајем 1945. године наша иза Гвоздене завесе, *Life* тек 1947. у потпуности окреће леђа новом режиму у Београду. Подршка коју су савезници пружили „руском агенту Титу“ сада је представљена као очигледна грешка, јер је он „сарађивао са Немцима“ док је на снази био пакт Рибентроп-Молотов. ⁵⁶ Ипак, за разлику од *Time*-а који је о Југославији писао у континуитету, овај часопис се радије опредељивао да о Југославији не пише или да је само помене у оквиру чланака који су се бавили ширим темама. Без обзира на учесталост објављивања вести о овој балканској држави, јасно је да је негативна слика била она која је преовладала, што се јавило као проблем након што је Југославија одбачена од Совјетског Савеза и њених сателита.

Јеретик који гледа на Запад

*Титоизам забада у само срце комунистичке моћи и доктрине.
Титоизам представља огромну прилику за Запад, али и озбиљан проблем.* ⁵⁷

Свет је са изненађењем испратио вести о избацивању Југославије из Коминформа у јуну 1948. године, ⁵⁸ због оптужби за ревизионизам. ⁵⁹ Први раскол међу комунистичким партијама нашао се на отвореном, слободан за све да га тумаче и интерпретирају по свом нахођењу.

Само два дана након расцепа у комунистичком свету, америчка Канцеларија за планирање политике проценила је да је Титов пркос Стаљину креирао један „потпуно нови проблем спољне политике за ову владу“. ⁶⁰ То је значило да би било који потез америчке владе према Југославији могао послужити за стварање важног преседана, чиме би утицао на то да ли ће други сателити следити Титово

⁵⁴ “Proletarian Proconsul”, *Time*, 48, no. 12, (16. Sept. 1946), 29.

⁵⁵ “‘Getting Tough’ With Russia: Real Peace Requires More Than ‘Getting Tough’. We Must Know What We Value Above Peace”, *Life*, (18. Mar. 1946), 36.

⁵⁶ James Burnham, “Struggle for the World”, *Life*, 22, no. 13, (31. Mar. 1947), 60/66.

⁵⁷ “The Great Schism”, *Time*, 53, no. 16, (18. Apr. 1949), 29.

⁵⁸ Опширније о узорцима и природи раскида Тита и Стаљина у: Gale Stokes, (ed.), *From Stalinism to Pluralism: a documentary history of Eastern Europe since 1945*, (New York: Oxford University Press, 1991).

⁵⁹ Westad, *The Cold War*, 125.

⁶⁰ PPS/35, FRUS, 1948, Vol. IV, Eastern Europe; The Soviet Union, p. 1079, *The Attitude of This Government Toward Events in Yugoslavia*, Washington, June 30, 1948, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1948v04/d702> (05. maj 2021).

вођство или не. Упркос томе, Канцеларија је ипак упозорила да је Југославија и даље комунистичка држава, чија идеологија је директно супротстављена Западу, уз напомену да сукоб са Стаљином не значи да је Тито сада амерички „пријатељ“. Враћајући се на оно што је било најзначајније за Сједињене Државе, наглашено је: „Нови фактор од фундаменталног значаја уведен је у светски комунистички покрет демонстрацијом да Кремљу може успешно да пркоси један од његових миљеника. (...) Могућност пребегавања од Москве, што је до сада било незамисливо комунистичким вођама, од сада ће бити присутна у једном или другом облику у уму сваког од њих.“⁶¹

Да је потребан опрез приликом приближавања Титу, Канцеларија је показала кроз две могућности. У првој је упозорила да би Москва вероватно искористила сваки вид Западног улагивања Титу како би поткопала његову позицију у комунистичком свету, а у другој да би пак превелика уздржаност Запада сигурно одбила Тита, што би онда Москва искористила да докаже да комунистичке државе немају другог избора сем да остану у њеном загрљају, јер их „та дезертерства само стављају на милост и немилост вуковима капитализма“.⁶² Исправан приступ лежао је на опрезном средњем путу – југословенска независност у настајању била би прихваћена, али без прикривања америчког неслагања око карактера њеног унутрашњег уређења.

Новонастала ситуација је новинаре и уреднике часописа *Time* и *Life* по први пут довела у позицију објављивања неконзистентних чланака о Југославији. Као и креаторима америчке спољне политике, и њима је било тешко да помире чињеницу да су се на челу ове балканске државе налазили комунисти, који су одједном постали кључни за стратегију „клина“, коју су Сједињене Државе користиле у борби против ширења комунизма.⁶³

Часопис *Time* је у свом првом броју након доношења чувене Резолуције, објавио кратак чланак у коме је читаоцима само пренео шта се догодило, али без залажења у анализу значаја самог догађаја.⁶⁴ Ипак, криза у комунистичком свету праћена је детаљније од сваког наредног броја. Чини се да су и новинари постали свесни да ако „антикомунистички свет не успе да схвати ‘кризу Тито’, пропустиће прилику, коју је сам Кремљ послао, за победу у Хладном рату“.⁶⁵ Упркос томе, часопис сукоб тумачи као борбу за моћ, истичући да је оптужба за национализам против Тита у потпуности тачна, јер је баш то тачка у којој је Титова партија много ближа руској – „Титови црвени и обични црвени се

⁶¹ Ibid, 1080.

⁶² Ibid.

⁶³ О америчкој стратегији клина коришћеној у првим годинама Хладног рата, опширније у: John Lewis Gaddis, *The Long Peace: Inquiries into the History of the Cold War*, (New York: Oxford University Press, 1987), 152-194.

⁶⁴ „Break”, *Time*, 52, no. 1, (05. July 1948), 27.

⁶⁵ „How the Bulgars Came to Lunch”, *Time*, 52, no. 3, (19. July 1948), 29.

свађају зато што су толико слични, а не због својих 'различитости'.⁶⁶ Магазин *Life* је својим читаоцима на сличан начин дочарао стање, јер су фотограф Валтер Сандерс и дописник Вил Ланг, који су провели три недеље у Југославији, истакли да се свакодневни живот у овој земљи готово није променио, те да она „и даље изгледа као комунистичка држава“.⁶⁷ *Life* је у истом броју објавио и чланак Фицроја Меклејна, у коме су само изнети већ познати догађаји из Титове биографије.⁶⁸ Чланак је ипак био обојен чињеницом да га је његов аутор написао на основу блиских контаката које је током рата остварио са партизанским вођом, те је отворено стао на Титову страну истичући да је он „сам отерао Немце из своје земље“, док их је „из суседних земаља протерала Црвена армија“.⁶⁹

Креатори политике у Вашингтону су, ипак, чекали да Југословени демонстрирају независнију спољну политику, што су ови пропустили да ураде на Дунавској конференцији, одржаној у Београду у јеку сукоба, током јула 1948. године.⁷⁰ И док су у америчкој престоници и даље само пратили ситуацију, у Њујорку су се, расправљајући о потезима Југословена након раскида са Москвом,⁷¹ увелико питали колико је у ствари „дубок раскол између југословенског маршала Тита и Кремља?“⁷² Практично до краја 1948. године, извештавања *Time*-а и даље задржавају оштар тон, означавајући сам сукоб као нешто туђе, и даље смештајући вести о Југославији у „комунистичку“ рубрику,⁷³ што је пракса коју ће часопис задржати до лета 1949. године.

Life је, међутим, поново одиграо пресудну улогу у преобликовању слике о Титу, враћајући га на позорницу као хероја, овога пута као хероја Хладног рата. Насловну страну 13. септембра 1948. године красила је црно-бела фотографија Јосипа Броза Тита,⁷⁴ коју је поново направио, Џон Филипс, човек који је након конференције у Техерану био креатор Титовог имица као савезничког хероја. Овај број је позивао читаоца да завири у „прве слике маршала Тита у његовом југословенском скровишту“ након раскида са руководством у Москви.⁷⁵ Сама

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Walter Sanders, "Three Weeks in Tito's Yugoslavia", *Life*, 25, no. 2 (12. July 1948), 24.

⁶⁸ Fitzroy Maclean, "Tito the Nationalist", *Life*, 25, no. 2 (12. July 1948), 30.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Lis, *op. cit.*, str. 90.

⁷¹ "Danube Blues", *Time*, 52, no. 6, (09. Aug. 1948), 21.; "Blitz at Belgrade: The West Loses a Round and a River to Vishinsky and His Danubian Block", *Life*, 25, no. 9, (30. Aug. 1948), 13-17.

⁷² "Danube Blues", *Time*, 52, no. 6, (09. Aug. 1948), 21.

⁷³ Видети: "Break", *Time*, 52, no. 1, (05. July 1948), 27; "Balkan Circus", *Time*, 52, no. 2, (12. July 1948), 20-21; "How the Bulgars Came to Lunch," *Time*, 52, no. 3, (19. July 1948), 29-30; "The Best Years of Our Lives," *Time*, 52, no. 8, (23. Aug. 1948): 14-15; "Tito and the Executioner," *Time*, 52, no. 10, (06. Sep. 1948), 22-23; "Not Worked Out," *Time*, 52, no. 22, (29. Nov. 1948), 29; "Across Your Back", *Time*, 52, no. 23, (06. Dec 1948), 26.

⁷⁴ *Life* cover (13. Sept. 1948).

⁷⁵ Ibid.

чињеница да је маршал на насловници, али и на осталим Филипсовим фотографијама из истог броја, приказан у оделу, као цивил и грађанин,⁷⁶ значила је да је *Life* кренуо да руши наратив о Титу као совјетском пиону, који је током 1946. године створен у америчкој штампи.⁷⁷ Развој ситуације је пажљиво праћен и у наредном периоду, уз честе опаске да Запад „држи палчеве“ док чека да се Тито окрене ка њему.⁷⁸

Како се од краја године Југославија нашла на мети пропагандних напада из Москве, које је истовремено пратила потпуна економска изолованост, Сједињене Државе одлучиле су да измене своју политику према њој. Титу се, као „најдрагоценијем средству“ морало дозволити да на „сопствени комунистички начин“⁷⁹ докаже да се једна источноевропска земља може отргнути од московске контроле и у томе успети. Плашећи се реакција јавности, влада је ипак инсистирала да се сви њени планови за Југославију спроводе „тихо и рутински“. Сем тога, постојао је припремљен сценарио уколико би дошло до одређених проблема, и тада би влада објаснила да за своје испоруке добија стратешке сировине, као и да ово не значи одобравање и подршку Титовом режиму.⁸⁰ Тиме се јавила потреба за потенцирањем значаја Тита за Сједињене Државе, те се као главни аргумент за подршку режиму у Београду све чешће писало о титоизму⁸¹ тј. „грозници“⁸² која ће подстаћи остале социјалистичке државе да се одвоје од Москве.⁸³ За обичне људе на Западу, Тито је постао носилац нове

⁷⁶ John Phillips, “A Visit to Tito. Dictator rests, plays and plots in privacy of an Alpine retreat”, *Life* 25, no. 11 (13. Sep. 1948), 63-65.

⁷⁷ Kurtović, *op. cit.*, 113.

⁷⁸ “Not Worked Out”, *Time*, 52, no. 22, (29. Nov. 1948), 29.

⁷⁹ Cit. prema: Wilson. D. Miscamble, *George F. Kennan and the Making of American Foreign Policy, 1947-1950*, (Princeton: Princeton University Press, 1992), 194.

⁸⁰ FRUS, 1949, Vol. V, Eastern Europe; The Soviet Union, p. 868, Economic Relations Between the United States and Yugoslavia, Washington, February 14, 1949, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1949v05/d525> (05. maj 2022).

⁸¹ Постоји неколико дефиниција или одређења термина „титоизам“. *Мериам-Вебстеров речник* истиче да је титоизам „националистичка политика и пракса коју следи комунистичка држава или група независно и често у супротности са Совјетским Савезом“. (“Titoism”, Merriam-Webster.com Dictionary, Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/Titoism> (accessed 9 May. 2022)). Амерички историчар Роберт Ли Вулф је још десетих година титоизам окарактерисао као „националистички или антисовјетски комунизам“. (Robert Lee Wolf, *The Balkans in Our Time*, Cambridge: Harvard University Press, 1956, 377), док новија дефиниција његовог млађег колеге Роберта Нибура гласи: „Титоизам је интерпретација марксизма-лењинизма која узима у обзир широко учешће и прагматизам уместо владајуће диктатуре“, наглашавајући да је титоизам свој облик попримио до 1953. усвајањем бројних уставних амандмана. (Robert Niebuhr, *The Search for a Cold War Legitimacy: Foreign Policy and Tito's Yugoslavia*, 86).

⁸² “The Great Schism,” *Time*, 53, no. 16, (18 Apr. 1949), 28.

⁸³ Todor Kuljić, *Sećanje na titoizam: između diktata i otpora*, (Beograd: Čigoja štampa, 2011), 19.

наде, која је у себи садржала уверење да би се комунистички блок ускоро могао у потпуности распрснути.⁸⁴

Готово годину дана након што се по први пут нашао на насловној страни магазина *Life*, генерални секретар КПЈ поново је у септембру 1949. красио насловницу овог илустрованог недељника.⁸⁵ Опет је Џон Филипс био тај који је имао задовољство да у „ексклузивној посети“⁸⁶ Титу сними низ фотографија „најинтересантнијег човека на свету“.⁸⁷ О поверењу које је Тито имао у Филипса сведочи и то што га је окарактерисао као „јединог фотографа” који је умео да га „пристојно фотографише”.⁸⁸ Текст који је пратио овај фото-есеј готово у потпуности одскаче од негативне карактеризације маршала, иако је он у њему означен као „диктатор“ и „убеђени комуниста“.⁸⁹ Сам стереотип Тита – комунистичког деспота у потпуности је трансформисан. Филипс га идеализује, још једном активирајући аспекте стереотипа популарног америчког мушкарца и политичара: он игра билијар, јаше коња, пеца, носи модерна одела.⁹⁰ Фотограф не стаје код идеализације југословенског маршала, већ је употпуњује идиличним сликама југословенских пејзажа и људи.⁹¹ Он на овај начин креира „нови“ комунизам, комунизам који уједињује (различите народе који у њој живе) и комунизам који изграђује (државу након рата). Чланак тако не бежи од карактеризације југословенског режима као аутократског, већ га константним поређењем са Стаљиновим Совјетским Савезом у потпуности реинтерпретира, креирајући код читаоца утисак да је Тито пожељан амерички савезник.

Управо то наглашавање двојног идентитета Југославије, као комунистичке државе и потенцијалне савезнице, добија на значају од 1949. године, када је било јасно да она сама не може да се одупре евентуалном нападу Совјета, што је отворило питање војне подршке овој земљи.⁹² Истог дана када је *Life* објавио свој фото-есеј о Титу, Канцеларија за планирање политике доноси препоруку да се у случају напада „дозволи Југославији да набави оружје у САД“.⁹³ Овим је, на неки начин, Југославија призната за савезника.

⁸⁴ “The Great Schism”, *Time*, 53, no. 16, (18. Apr. 1949), 29.

⁸⁵ *Life* cover (12. Sept. 1949).

⁸⁶ *Ibid.*

⁸⁷ “Tito Defies the Kremlin. Exclusive Pictures Show a Nation Under Pressure”, *Life*, 27, no. 11 (12 Sep. 1949), 41.

⁸⁸ Editorial box, *Life*, 27, no. 11, (12 Sept. 1949), 39.

⁸⁹ “Tito Defies the Kremlin. Exclusive Pictures Show a Nation Under Pressure”, *Life*, 27, no. 11 (12 Sep. 1949), 41.

⁹⁰ John Phillips, “Tito Defies the Kremlin.”, *Life*, 27, no. 11 (12 September 1949), 41-43.

⁹¹ *Ibid.*, 44-49.

⁹² Lis, *Održavanje Tita na površini*, 111.

⁹³ PPS/60, FRUS, 1949, Vol. V, Eastern Europe; The Soviet Union, p. 948, 950-951, 953, Yugoslav-Moscow Controversy as Related to U.S. Foreign Policy Objectives, Washington, September 12, 1949, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1949v05/d573> (08. maj 2021).

Магазин *Time* је, позајмљујући рецепт од *Life*-а, у исцрпном есеју објаснио својим читаоцима значај Југославије за борбу Сједињених Држава у Хладном рату.⁹⁴ Овај текст у ствари је доказ неустаљености у начину на који је Југославију требало претворити у савезника. Цео чланак написан је у изразито суморном и песимистичном тону, и упозорава да „САД треба да буду сасвим свесне шта раде“, јер дајући подршку Титу оне „не бране само своја законска права“, већ нападају Стаљина у његовом дворишту.⁹⁵ Аутор завршава чланак напуштањем Југославије и доласком у Италију, где напoкoн види неког како се искрено смеје, што представља контраст у односу на његово искуство у „Титолитарији“, у којој је „чуо мање смеха него на било ком другом месту“.⁹⁶ Започињући есеј уводом у коме се наводи да се пред Сједињеним Државама налази само избор између „ропства и више ропства“ и „зла и више зла“,⁹⁷ аутор наговештава да када је у питању заустављање ширења совјетске моћи, циљ не бира средство, што код читаоца оставља горак укус у устима.

Закључак

Од момента када се први пут појављује на страницама етаблираних америчких недељника *Life* и *Time*, слика Јосипа Броза и његове Југославије, пролазила је кроз сталне промене, које су имале тенденцију да се на крају увек врате на почетну тачку. И док је *Life* гравитирао да Југославију и Тита окарактерише позитивније или да у периодима заoштравља односа Сједињених Држава и Југославије готово у потпуности заобилази да пише о њој, *Time* је о Југославији писао константно, често објављујући у потпуности контрадикторне чланке у својим бројевима. Иако су аутори оба магазина инсистирали на посебности положаја Југославије и током Другог светског рата, а нарочито након 1948. године, оно што је опстајало као кључно у креирању слике о њој били су више-деценијски стереотипи о комунистима и заосталости Балкана. Ова два сегмента, иако коришћена на различите начине – некада да Тита и његов режим приближе Западу, истичући на који начин се он разликује од тих негативних „образаца понашања“, а некада да га удаље од тог истог Запада, приказујући га као само још једног типичног источноевропског комунисту – остајала су да постоје као лајтмотив током и након завршетка Другог светског рата.

Кључни дискурс, који је дао посебан печат готово свим чланцима о Југославији, ипак је претежно антикомунистички. Поред тога, слика о Југославији

⁹⁴ Andre Laguerre, “Report On Yugoslavia: A Search for Laughter”, *Time*, 55, no. 5, (30. Jan. 1950), 19-23.

⁹⁵ Ibid, 23.

⁹⁶ Ibid, 19/21/23.

⁹⁷ “Report On Yugoslavia: A Search for Laughter”, *Time*, 55, no. 5, (30. Jan. 1950), 19.

била је условљена честим коренитим променама у односима две земље, што није дозвољавало креирање једног константног става у наративу о овој малој комунистичкој држави. Када Сједињене Државе и савезници одлучују да подрже Титове партизане, оба часописа постепено дају све већи простор у свом извештавању о овом антифашистичком покрету. На сличан начин су, након што је у Београду успостављен комунистички режим, чланци о Југославији све више личили на копије чланака писаних о режиму у нацистичкој Немачкој. Сукоб југословенских комуниста са Информбироом је био кључни за односе две земље, али се неповерење америчке владе према Југославији готово у потпуности поклапало са сумњичавим ставом који су према Београду исказивали амерички недељници *Life* и *Time*.

Izvori i literatura

- Foreign Relations of the United States*. < <https://history.state.gov/historicaldocuments> >
The TIME Magazine Vault, < <https://time.com/vault/> >
Life Magazine,
 < https://books.google.rs/books?id=PUEEAAAAMBAJ&hl=sr&source=gbs_all_issues_r&cad=1&atm_ay=1960#all_issues_anchor >
- “A Letter From The Publisher”, *Time*, 43, no. 22, (29. May 1944), 15.
 “Across Your Back”, *Time*, 52, no. 23, (06. December 1948), 26.
 “Allies for Tito”, *Time*, 43, no. 15, (10. April 1944), 33.
 “Balkan Circus.” *Time*, 52, no. 2, (12. July 1948), 20-21.
 “The Best Years of Our Lives.” *Time*, 52, no. 8, (23. August 1948), 22-23.
 „Big Game“, *Time*, 44, no. 8, (21. August 1944), 33.
 “Blitz at Belgrade: The West Loses a Round and a River to Vishinsky and His Danubian Block”, *Life*, 25, no. 9, (30. August 1948), 13-17.
 “Break.” *Time*, 52, no. 1, (05. July 1948), 27.
 “Danubian Dithyrambs”, *Time*, 48, no. 15, (07. October 1946), 34.
 “Defender of Empire”, *Time*, 43, no. 9, (28. February 1944), 28-30.
 Editorial box, *Life*, 27, no. 11 (12. September 1949), 39.
 “Everybody Works for the State Under the Tito Five Year Plan.” *Life*, 27, no. 11, (12. September 1949), 46-47.
 “For Country”, *Time*, 43, no. 18, (01. May 1944), 38.
 “For King & Country”, *Time*, 43, no. 18, (01. May 1944), 38.
 “‘Getting Tough’ With Russia: Real Peace Requires More Than ‘Getting Tough’. We Must Know What We Value Above Peace”, *Life*, (18. March 1946), 36.
 “The Great Schism.” *Time*, 53, no. 16, (18. April 1949), 28-29.

- “How the Bulgars Came to Lunch.” *Time*, 52, no. 3, (19. July 1948), 29-30.
- Burnham, James. “Struggle for the World”, *Life*, 22, no. 13, (31. March 1947), 59-80.
- “Inside the Fortress”, *Time*, 43, no. 22, (29. May 1944), 38.
- “Island Eye”, *Time*, 43, no. 19, (08. May 1944), 21.
- “Jumbo Censorship.” *Time*, 43, no. 21, (22. May 1944), 58-60.
- Laguerre, Andre. “Report on Yugoslavia”, *Time*, 55, no. 5, (30. January 1950), 19-23.
- “Letters to Editors: Tito’s Rook“, *Time*, 44, no. 12, (18. September 1944), 6.
- Maclean, Fitzroy. “Tito the Nationalist”, *Life*, 25, no. 2 (12. July 1948), 30.
- “Not Worked Out.” *Time*, 52, no. 22, (29. November 1948), 29.
- “The Opposition”, *Time*, 46, no. 20, (12. November 1945), 35.
- Phillips, John. “Life Photographer Visits With Tito.” *Life*, 27, no. 11, (12. September 1949), 42-43.
- “Marshal Tito.” *Life*, 16, no.17 (14. August 1944), 35-38.
- “A Visit to Tito. Dictator Rests, Plays And Plots in Privacy of An Alpine Retreat.” *Life*, 25, no. 11 (13. September 1948), 63-65.
- “Pigs to Books”, *Time*, 46, no. 24, (10. December 1945), 34.
- Pribichevich, Stoyan. “Tito. The Peasant-Born Marshal of Yugoslavia Has Liberated Nearly Half of His Country.” *Life*, 16, no. 7, (14. February 1944), 96-105.
- “Proletarian Proconsul.” *Time*, 48, no. 12, (16. September 1946), 26-30.
- “Report on Yugoslavia.” *Time*, 55, no. 5, (30. January 1950), 19.
- Sanders, Walter. “Three Weeks in Tito’s Yugoslavia.” *Life*, 25, no. 2, (12. July 1948), 24-29.
- “Tito and the Executioner.” *Time*, 52, no. 10, (06. September 1948), 22.
- “Tito Defies the Kremlin.” *Life*, 27, no. 11, (12. September 1949), 41-49.
- “Tito, in Toto”, *Time*, 46, no. 17, (22. October 1945), 36-38.
- “Tito’s Men.” *Life* 17, no. 19, (09. November 1944), 93-101.
- “Tito’s Partisans.” *Life* 15, no. 23, (06. December 1943), 88-90.
- “Tito’s Yugoslavia”, *Time*, 43, no. 21, (22. May 1944), 38.
- “We Belong to Tito, Tito Belongs to Us.” *Life* 27, no. 11, (12. September 1949), 48-49.
- “Yugoslavia: Royal Rebellion”, *Time*, 45, no. 4, (22. January 1945), 36-38.

Abrahamson, David, Prior-Miller, Marcia R. (ed.), *The Routledge Handbook of Magazine Research: The Future of the Magazine Form*, New York: Routledge, 2018.

Berk, Piter, *Istorija i društvena teorija*, Beograd: Equilibrium, 2002.

Bogetić, Dragan, „Saradnja Jugoslavije i Zapada u vreme sukoba sa Kominformom (1952-1955)“ u *Velike sile i male države u Hladnom ratu 1945-1955. – slučaj Jugoslavije*, Beograd, 2005, 43-62.

- Ceh, Nick S., *United States-Yugoslav Relations During the Early Cold War, 1945-1957.*, Doctoral Dissertation, Graduate College of the University of Illinois at Chicago, 1998.
- Čalić, Mari-Žanin, *Istorija Jugoslavije u 20. veku*, Beograd: Clio, 2013. (ćirilica)
- Dobson, Alan P., Marsh, Steve, *US Foreign Policy Since 1945*, London: Routledge, 2001.
- Dukić, Davor, Blažević, Zrinka, Plejić Poje, Lahorka, Brković, Ivana (prir.), *Kako vidimo strane zemlje – Uvod u imagologiju*, Zagreb: Srednja Evropa, 2009.
- Dženkins, Filip, *Istorija Sjedinjenih Država*, Beograd: Filip Višnjić, 2002.
- Elson, Robert T., *The World of Time Inc.: The Intimate History of a Publishing Enterprise 1941-1960.*, New York: Atheneum, 1973.
- Fuko, Mišel, *Poredak diskursa: Pristupno predavanje na Kolež de Fransu, održano 2. decembra 1970. godine*, Loznica: Karpos, 2007.
- Gaddis, John Lewis, *The Long Peace: Inquiries into the History of the Cold War*, New York: Oxford University Press, 1987.
- Gaddis, John Lewis, *The Cold War*, London: Penguin Group, 2005.
- Gedis, Džon Luis, *Hladni rat: mi danas znamo*, Beograd: Clio, 2003. (ćirilica)
- Jakovina, Tvrtko, *Socijalizam na američkoj pšenici*, Zagreb: Matica Hrvatska, 2002.
- Jovanović, Miroslav, *Srbi i Rusi 12-21. vek: istorija odnosa*, Beograd: Narodna knjiga, 2012. (ćirilica)
- Kuljić, Todor, *Sećanje na titoizam: između diktata i otpora*, Beograd: Čigoja štampa, 2011.
- Kurtović, Nikolina, *Communist stardom in the Cold War: Josip Broz Tito in Western and Yugoslav photography, 1943–1980*, Doctoral Dissertation, Graduate College of the University of Toronto, 2010.
- Laker, Volter, *Istorija Evrope 1945-1992*, Beograd: Clio, 1999. (ćirilica)
- Leerssen, Joep, *Imagology: History and Method*. <https://pdfs.semanticscholar.org/8929/fa34818abc36c6b940652a52bbe398210226.pdf>
- Lis, Lorejn M., *Održavanje Tita na površini: Sjedinjene Države, Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd: BMG, 2003.
- Miscamble, Wilson. D., *George F. Kennan and the Making of American Foreign Policy, 1947-1950*, Princeton: Princeton University Press, 1992.
- Niebuhr, Robert, *The Search for a Cold War Legitimacy: Foreign Policy and Tito's Yugoslavia*, Boston: Brill, 2018.
- Parks, Henri Bemford, *Istorija Sjedinjenih Američkih Država*, Beograd: RAD, 1985.
- Peterson, Theodore, *Magazines in the Twentieth Century*, Urbana: The University of Illinois Press, 1956.
- Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, II, Beograd: Nolit, 1988.
- Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, III, Beograd: Nolit, 1988.
- Radonjić, Nemanja, *Slika Balkana u časopisu National Geographic (1888-2013)*, [master rad, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu], 2011. (ćirilica)
- Stojanović, Dubravka, *Rađanje globalnog sveta 1880-2015*, Beograd: Udruženje za društvenu istoriju, 2015.

Stokes, Gale, (ed.), *From Stalinism to Pluralism: a documentary history of Eastern Europe since 1945.*, New York: Oxford University Press, 1991.

Vaughn, Stephen L. (ed.), *Encyclopedia of American Journalism*, New York: Taylor & Francis Group, 2008.

Vučetić, Radina, *Koka-kola socijalizam: Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, Beograd: Službeni glasnik, 2020.

Westad, Odd Arne, *The Cold War: A World History*, London: Penguin Books, 2017.

Wolf, Robert Lee, *The Balkans in Our Time*, Cambridge: Harvard University Press, 1956.

Šulcinger, Robert D., *Američka diplomatija od 1900. godine*, Beograd: Udruženje za studije SAD u Srbiji, 2011.

Rečnik Merrier Webster > <https://www.merriam-webster.com/> <

Summary

Sanja Lukić, BA

Yugoslavia in the Magazines *Life* and *Time*, 1943-1950

From the moment it first appeared on the pages of the established American weeklies *Life* and *TIME*, the image of Josip Broz and his Yugoslavia underwent constant changes, which tended to always somehow return to the starting point; the starting point being an image of Yugoslavia as the *Other*, the one that is alien to the West and its culture. Although the authors and editors often insisted on the uniqueness of its position, they were inclined to characterize that peculiarity as negative. This was predetermined by frequent and radical changes in the relations between Yugoslavia and the United States, which did not allow the creation of a constant in the narrative of this small communist state. No matter how close Yugoslav policy came to the one of America, the fact that it was headed by a communist regime was a persistent source of problems. While after Tito's break with Stalin, American magazines tried to navigate a new discourse in representing Yugoslavia, their effort was still marked with biases and preconceptions.

Keywords: *Life*, *Time*, Yugoslavia, United States, image of the *Other*.

УДК 94(497)''04/14'':930
37.091.64.046''465*7/16'':93/94(497.11:495)''201/...''

МА Вук Р. Самчевић, истраживач-приправник
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
vuk.samcevic@f.bg.ac.rs

Оригинални научни рад
Примљен: 16. 3. 2022.
Прихваћен: 4. 4. 2022.

Досељавање Словена на Балкан и њихови односи са Византијом: паралелна анализа грчких и српских школских уџбеника

Апстракт: У раду су анализирани школски уџбеници из историје у Грчкој и Србији, за оне разреде када се ученици баве средњовековном историјом. Циљ рада је да прикаже како су у њима приказани неки од кључних догађаја из раносредњовековне националне историје тих народа. Разлог што је тај период толико важан је што модерне нације у раном Средњем веку траже своје корене и што је он истовремено време великих промена у Европи. Теме које су анализирани у раду су перцепција Византије и Словена, долазак Словена на Балкан и њихова интеракција са Византијом до XI века.

Кључне речи: уџбеници из историје, српско-грчка историја, досељавање Словена, словенско-византијски односи.

Увод

Школски уџбеници не престају да привлаче пажњу како јавности, тако ни политичког врха државе. Почетком 2021. године председник Србије је изјавио како је поднео иницијативу да уџбенике из српског, историје и географије (дакле оних предмета који имају национални карактер, тј. утичу на формирање националне свести грађана) почне да пише држава. Са тим ставом се сложио и министар просвете јер су уџбеници, како је рекао, „важни за наш национални

идентитет“.¹ У Србији постоји више акредитованих уџбеника, мада у државама Европске уније нпр. постоји више модела колико и какви све уџбеници могу бити доступни у школама.² Један од модела је постојање само једног званичног уџбеника, што је био случај и са Србијом, до школских реформи које су уследиле након 2000. године,³ а други је постојање више уџбеника на тржишту које министарство одобрава, те свака школа има могућност да одабере који жели. Зашто онда држава жели да она пише уџбенике и због чега су они толико важни за националну свест?

Школски уџбеници из историје су сами по себи веома важни за сваку националну државу. Још од XIX века они су главни инструмент ширења званичног националног наратива и као такви су свеprisутни у јавности. Њихова дистрибуција кроз школство, најмлађим грађанима, представља најраспрострањенији документ и средство информисаности одобрено од стране државе. Уџбеници представљају основне представе једног друштва о себи, о његовој прошлости, ко смо то „ми“ а ко су „они“ и како смо, кроз историју, стигли ту где смо данас. Уџбеник у исто време мора бити научно заснован, утемељен на савременој историографији, али мора да прати наратив из националног колективног памћења како би ђацима могао да пружи информације о актуелним темама и да им објасни свет у коме се налазе. Управо због те снаге и моћи коју поседује уџбеник из историје, он је на сталном удару јавности, стручне или не, јер се бави националним, религиозним, културолошким, идеолошким и сличним питањима. На крају, научни садржај мора бити уравнотежен са когнитивним могућностима ученика тако да је разумљив, да погодује њиховом развоју и слично.⁴

Оно што највише ствара полемику у јавности су догађаји из најскорије прошлости, али је тај период исто тако и највише у фокусу истраживача који су

¹ „Уџбенике српског историје и географије писаће држава Србије“, *Политика*, 27. 2. 2021. <https://www.politika.rs/scc/clanak/473821/Udzbenike-srpskog-istorije-i-geografije-pisace-drzava-Srbija> (10. 3. 2022).

² Maria Repoussi and Nicole Tutiaux-Guillon, “New Trends in History Textbook Research: Issues and Methodologies toward a School Historiography”, *Journal of Educational Media, Memory & Society*, 2, no. 1 (2010), 160.

³ Bojana Petrić, “History Textbooks in Serbia after 2000: Signs of Educational Change?”, *Internationale Schulbuchforschung*, 28, no. 2 (2006), 178.

⁴ Benoît Challand, “European Identity and External Others in History Textbooks (1950-2005)”, *Journal of Educational Media, Memory & Society*, 1, no. 2 (2009), 63; Милутин Перовић, *Методика наставе историје*, (Београд: Завод за уџбенике, 1995), 16, 145-146; Petrić, “History Textbooks in Serbia after 2000”, 193; Repoussi, Tutiaux-Guillon, “New Trends History Textbook Research”, 156-159, 161-162; Dubrovka Stojanović, “Construction of historical consciousness: The case of Serbian history textbooks”, *Balkan Identities: Nation and Memory*, edited by Maria Todorova, (New York University Press, 2004), 327; Marko Šuica and Ana Radaković, “New educational concepts in the reformed history teaching in Serbia” *Limes plus*, no. 2, (2020) 36.

се бавили српским уџбеницима.⁵ Међутим, полемика из 2020. године је показала колико је заправо Средњи век важан за савремену јавност, када се говорило о споменику Стефану Немањи на Савском тргу у Београду. Између осталог, говорило се о томе како је Стефан Немања оснивач српске државности, али општој конфузији није помогао много ни одговор стручне јавности.⁶ Тиме се ствара нејасноће у погледу српске историје од VII до XII века, што нас доводи до питања шта српска јавност зна о најранијој историји Словена и Срба? Али не само то, већ и како се данас гледа у Србији на Византију, с обзиром на то да су се Словени и Срби населили на византијску територију, из Византије примили писменост и хришћанство (највећим делом), а најранија историја државности међу средњовековним Србима је управо била најтешње везана за Византију.⁷

Не морамо ићи у најдаљу прошлост како бисмо тражили нуклеусе данашњих нација, али по речима Патрика Гирија рани Средњи век је заправо најважнији период за историју савремених европских нација, јер управо у њему оне траже легитимитет и доказ својег постојања у историји.⁸ С тим у вези, пошто се Срби појављују на Балкану у VII веку, та најранија историја је од великог значаја за модерни српски идентитет, иако се о том најранијем периоду српске историје зна врло мало због малобројности сачуваних извора. Управо због чињенице да је рани Средњи век слабо документован, а ипак веома значајан за српску историју, он је како на удару разних псеудо-научних кругова,⁹ тако и у сенци много славнијих Немањића и српске историје позног Средњег века уопште.

Треба рећи да су истраживања показала да се људи врло мало информишу о темама из историје кроз школство и уџбенике. Већина ученика, поготову у периоду средње школе, долази са доста предубеђења на наставу и са формираним мишљењем се односе према ономе што се учи у школи.¹⁰ Иако се о раном Средњем веку у вези са националном историјом слабо говори, на једном ис-

⁵ На ту тему погледати: Zoran Janjetović, "National Minorities and Non-Slav Neighbours in Serbian Textbooks." *Internationale Schulbuchforschung*, 23, no. 2 (2001), 201–214; Heike Karge "The Image of the „other“ – the Neighbour in School Textbooks of the Balkan Countries." *Internationale Schulbuchforschung*, 21, no. 1 (1999), 90–94; Stojanović, "Construction of historical consciousness", 327–338.

⁶ „Stefan Nemanja nije otac srpske državnosti“, *Danas*, 31. 8. 2020. <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/stefan-nemanja-nije-otac-srpske-drzavnosti/> (12. 3. 2022).

⁷ Поменути споменик Стефану Немањи стоји на напуклом византијском шлему, тако да и на том истом примеру видимо колико је Византија присутна у било којем спомињању најраније српске државности. „Otkriven spomenik Stefanu Nemanji u Beogradu“, *Radio slobodna Evropa/Foto galerija*, 27. 1. 2021. <https://www.slobodnaevropa.org/a/31072925.html> (12. 3. 2022).

⁸ Patrick J. Geary, *The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe*, (Princeton University Press, 2002), 7, 9.

⁹ На ту тему опширно у: Радивој Радић, *Срби пре Адама и после њега: Историја једне злоупотребе: Слово против „новоромантичара“* (четврто издање), (Београд: Еволута, 2015).

¹⁰ Petrić, "History Textbooks in Serbia after 2000", 179; Šuca, Radaković, "New educational concepts in the reformed history teaching in Serbia", 38.

траживању пре десетак година већина људи је погрешно одговорила на питања када су Срби дошли на Балкан и слично.¹¹ Сви ти подаци су постојали (а постоје и данас) у школским уџбеницима и сви су у супротности са одговорима испитаника.

До каквог бисмо онда дошли закључка ако бисмо упоредили уџбенике из Србије са онима из Грчке? Грчки уџбеници су нам овде значајни из више разлога. Као прво, као балкански народ који посматра византијску историју не само као део своје националне историје већ као своју средњовековну националну историју где је Византија једна фаза у историји грчког народа,¹² можемо претпоставити или питати се да ли су на један анахрон начин византијско-словенски односи представљени као однос између модерних Грка и савремених словенских народа? С друге стране, ту можемо да видимо како српски уџбеници представљају овај кључни период из националне историје када је реч о Византији, која је толико утицала на државност и културу народа на Балкану.¹³ Треба такође напоменути да су Грци традиционално у српским уџбеницима представљани на позитиван начин, што је случај једино још са Румунима у таквој мери.¹⁴

Поред тога, период доласка Словена на Балкан је јако битан за модерну грчку историју још од стицања грчке независности у првој половини XIX века. Због расистичких теорија које су се тада појавиле, најпре тврдњи немачког историчара Јакоба Филипа Фалмерајера (1790-1861) да модерни Грци немају никакве везе са античким Грцима, јер су они, по Фалмерајеровом схватању, заправо Словени и Албанци који су хеленизовани у Средњем веку. Ово је доста утицало на грчко јавно мњење и савремени грчки идентитет, који је морао да се брани од оваквих и сличних напада, како би доказао свој „хеленизам“. Највећу улогу у одбрани је имао старогрчки језик, који су ђаци учили већ у основној школи, док је званични језик била *катаревуса* (καθαρεύουσα) – прочишћени говорни језик, који је требало што више да наликује класичном грчком. Народни језик је у званичну употребу ушао тек у последњој четвртини XX века после низа дебата и противљења. Словенско и балканско наслеђе, односно све оно што је Грке могло одвојити од њихових античких предака је представљало

¹¹ Šuica, Radaković, “New educational concepts in the reformed history teaching in Serbia”, 37-38.

¹² Costa Carras, “Greek Identity: A Long View”, *Balkan Identities: Nation and Memory*, edited by Maria Todorova, (New York University Press, 2004), 295; Giorgos Kokkinos and Panagiotis Gatsotis, “The Deviation from the Norm: Greek History School Textbooks Withdrawn from Use in the Classroom since the 1980s”, *Internationale Schulbuchforschung*, 30, no. 1 (2008), 544; Loris Koullapis, “The Presentation of the Period 1071-1923 in Greek and Turkish Textbooks between 1950-2000.” *Internationale Schulbuchforschung*, 24, no. 3, (2002), 279–304.

¹³ Maria Todorova, “Introduction: Learning Memory, Remembering Identity”, *Balkan Identities: Nation and Memory*, edited by Maria Todorova, (New York University Press, 2004), 12.

¹⁴ Stojanović, “Construction of historical consciousness”, 333.

националну претњу.¹⁵ Тако је стручна комисија из 1976. током полемике око учења старогрчког у најранијим разредима имала своју конзервативну струју која је истицала да „учење класичних аутора у њиховом изворном облику јесте национално учење, јер би без њега Грци били балканизовани“.¹⁶

Једна од одлика грчког образовног система још од најранијих дана независне Грчке је врло класицистичко усмерење школског програма, окренуто највише хуманистичким наукама, односно историји, старогрчком и веронауци (треба имати на уму да Грчка по уставу није секуларна држава).¹⁷ Друга одлика грчког образовања је да има веома централизован школски систем, исти програм важи једнако за све државне и приватне школе, а уџбеници су искључиво државни. Било је више покушаја да грчки уџбеници крену у неком другом смеру од званичног, горенаведеног наратива, али су такви морали бити повучени након притисака јавности.¹⁸ Протести због садржаја уџбеника нису страни ни у Србији.¹⁹

Предмет истраживања и карактеристике анализираних уџбеника

За писање овог рада анализирана су три грчка и седам српских уџбеника. За разлику од Србије, грчки школски систем има две школе које спадају у обавезно образовање, односно две школе које спадају у средње образовање. Грчка *основна школа* (δημοτικό σχολείο) траје шест разреда и она представља и обавезно и основно образовање. Након ње следи *гимназија* (γυμνάσιο) која траје три разреда и она је обавезна, али чини део средњег образовања. Уведена је у школским реформама након 1974. године како би обезбедила додатно хуманистичко образовање деци пре него што крену у средњу школу. Грчка гимназија је средња школа, али обавезна и више личи на основну, поготову што за њу не

¹⁵ Роберт Браунинг, *Средњовековни и савремени грчки језик*, превела са енглеског Јелена Петровић, (Лозница, Карпос, 2005), 132-138; Carras, “Greek Identity”, 292, 317-318; Geoffrey Horrocks, *Greek: A History of the Language and Its Speakers (Second Edition)*, (Malden-Oxford: Wiley-Blackwell, 2010), 406, 442-461; Koullapis, “The Presentation of the Period 1071-1923 in Greek and Turkish Textbooks between 1950-2000”, 281-282; N.A. Voliotis, *The Tradition of Isocrates in Byzantium and His Influence on Modern Greek Education*, (National and Capodistrian University of Athens : School of Philosophy, 1988), 190.

¹⁶ Voliotis, *The Tradition of Isocrates in Byzantium and His Influence on Modern Greek Education*, 198.

¹⁷ Ibid, 188-194.

¹⁸ Constantina Economou, “History in the Greek Secondary School Curriculum: Some Issues Concerning the Syllabus and the Purpose of Teaching”, *Teaching History*, no. 79, (1995), 30; Kokkinos, Gatsotis, “The Deviation from the Norm”, 535; Repoussi, Tutiaux-Guillon, “New Trends in History Textbook Research”, 161-162.

¹⁹ Šuica, Radaković, “New educational concepts in the reformed history teaching in Serbia”, 38.

постоји пријемни испит него је ученици одмах уписују након завршене основне школе. На крају следи *лицеј* (λύκειο) који траје такође три разреда и представља вишу школу средњег образовања, али која није обавезна. Главне врсте *лицеја* су *општи* (γενικό) и *стручни* (επαγγελματικό); први би био српска гимназија, а други средња стручна школа. Што се *општег лицеја* тиче он нема смерове као српска гимназија, већ се током последње године ученици одлучују који ће им бити главни предмети и то усмерење бирају на основу факултета који желе да упишу.²⁰

У овом раду ћемо грчку *основну школу* називати „нижа основна школа“, *гимназију* „виша основна школа“, а *лицеј* „гимназија“ јер по узрасту када ученици похађају те школе одговарају српским називима. Због тога грчки ученици три пута прелазе градиво које се у Србији прелази двапут.

Грчки уџбеници који су узети у обзир су они када се превасходно учи средњовековна историја, а то су пети разред ниже основне школе,²¹ други разред више основне школе²² и други разред гимназије²³ (у разматрање је узет уџбеник за гимназију јер је у њему најдетаљније приказан период који нас занима). Већ је речено да су сви грчки уџбеници државни, тј. постоји само један одобрен уџбеник који се користи на простору читаве Грчке Републике. Од српских уџбеника су узети они за шести разред основне школе, и други разред гимназије друштвено-језичког и општег усмерења (из истог разлога што су они најдетаљнији). Пошто у Србији има више акредитованих уџбеника, анализирана су четири за основну школу и три за гимназију. У овом раду ће ти уџбеници бити скраћено називани по својим издавачким кућама, те за основну школу имамо „Заводов“, „Фрескин“, „Клетов“ и „Логосов“, а за гимназију „Заводов“, „Фрескин“ и „Клетов уџбеник“.²⁴

²⁰ Economou, “History in the Greek Secondary School Curriculum”, 31; Voliotis, *The Tradition of Isocrates in Byzantium and His Influence on Modern Greek Education*, 196-197.

²¹ Στεφάνος Γλεντής και άλλοι, *Ιστορία Ε' Δημοτικού: Στα Βυζαντινά Χρόνια*, (Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας υπολιγίστων και εκδόσεων «Διόφαντος», 2012).

²² Ιωάννης Δημητρούκας, Θουκυδίδης Ιωάννου, Νικόλαος Καραλιδάκης, *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία: Β' Γυμνασίου*, (Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας υπολιγίστων και εκδόσεων «Διόφαντος», 2012).

²³ Ιωάννης Δημητρούκας, Θουκυδίδης Π. Ιωάννου, Κώστας Μπαρούτας, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου 565-1815: Β' Γενικού Λυκείου Γενικής Παιδείας*, (Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας υπολιγίστων και εκδόσεων «Διόφαντος», 2015).

²⁴ Ивана Коматина и други, *ИСТОРИЈА 6: уџбеник са одабраним историјским изворима: за шести разред основне школе (треће издање)*, (Београд: Клетт, 2021); Душко Лопандић, Ивана Петровић, *Историја 6: Уџбеник са одабраним историјским изворима за шести разред основне школе (треће издање)*, (Београд: Нови Логос, 2021); Катарина Митровић, Горан Васин, *Историја: уџбеник са одабраним историјским изворима: за II разред гимназије општег типа и друштвено-језичког смера*, (Београд: Завод за уџбенике, 2021); Раде Михаљчић, Марко Шуица, *Историја 6: уџбеник са одабраним историјским изворима: за шести разред основне школе (осмо доштамано издање)*, (Београд: Завод за уџбенике: 2021); Срђан Пириватрић, *Уџбеник за други разред гимназије друштвено-језичког смера и општег типа и средњих стручних школа за образовне профиле*

Традиционални начин за анализу уџбеника је имати као мерило „тачан или неутралан“ текст са исправним подацима, уз све опрезе које требе имати при одабиру таквог текста с којим се чињенице проверавају. Могуће је наравно и узети у обзир све могуће текстове на дату тему како би се дошло до најквалитетнијег решења и модела по ком се вреднује садржај уџбеника.²⁵ Пошто се у овом раду анализирају уџбеници из две државе, неће бити таквих текстова јер су сами уџбеници „контролни текстови“. Пратиће се где се уџбеници слажу, а где су одступања. У томе би нам и пре анализе самог садржаја помогли извори, односно литература коју су аутори користили за писање својих уџбеника. Док сви грчки уџбеници на крају имају библиографију, од српских то имају само Клетов за основну школу и Заводов за гимназију.²⁶

Од укупне литературе наведене у грчким уџбеницима, 36 наслова можемо рећи да се односи на балканске Словене и Византију, док у српским само 11 (грчке библиографије су много веће од српских). У библиографији грчких уџбеника бисмо могли рећи да се само 2/36 наслова односи на невизантијску балканску историју, док је у српском случају 7/11 наслова везано за националну и 6/11 за византијску историју (јер два наслова спадају у обе категорије). Од целокупног овог списка, само се три књиге налазе и у грчкој и у српској библиографији, и то *Историја Византије* Георгија Острогорског (Минхен, 1952), *Византијски комонвелт* Дмитрија Оболенског (Лондон, 1971) и *Византијски миленијум* Ханса-Георга Бека (Минхен, 1978). Од тога се Бек налази само у библиографијама за гимназије, Оболенски у свим грчким али од српских само у гимназијском уџбенику и на крају Острогорски у свим српским, али од грчких у свим осим за нижу основну школу. Пошто само 2/7 српских уџбеника садржи библиографију и грчки имају много већи број наслова, можемо рећи да српски уџбеници не виде као приоритет доступност ученицима списак коришћене (или корисне) литературе. С друге стране, српски уџбеници са библиографијама нам показују да је списак сразмерно подељен између Византије и националне историје, док се наслови и преплићу. Грчки уџбеници кроз библиографију скоро и да не виде Балкан ван византијског оквира. Ту већ видимо назнаку њиховог садржаја, да ће српски уџбеници балансирати између византијског и националног садржаја, док ће грчки бити константно усмерени на Византију и балканске Словене кроз наратив о Византији. Од три заједничка наслова видимо да су то искључиво старији аутори који и даље представљају једне од највећих

правни техничар и биротехничар (друго издање), (Београд: Клетт, 2015); Радивој Радић, Весна Рашковић, Милован Миливојевић, *Историја: уџбеник са одабраним историјским изворима за други разред гимназије општег типа и друштвено-језичког смера*, (Београд: Фреска, 2020); Марко Шуница, Радивој Радић, Перо Јелић, *Историја: уџбеник са одабраним историјским изворима за шести разред основне школе (треће издање)*, (Београд: Фреска, 2021).

²⁵ Repoussi, Tutiaux-Guillon, “New Trends in History Textbook Research”, 159.

²⁶ Коматина, *ИСТОРИЈА* 6, 223; Митровић, *Историја*, 315-316.

ауторитета на пољу светске византологије. Ипак, ниједан од њих се не налази у свим библиографијама.

Лекције у грчким и српским уџбеницима од значаја за анализу су нам оне које говоре о томе шта је то Византија и ко су Византинци, као и ко су Словени и Срби, кад су дошли, у којим условима и слично. Потом ћемо анализирати начин на који се описује долазак Словена и први векови словенског присуства на Балкану, како описују њихове односе са Византијом у периодима освајања, опсада и насељавања. Где су се населили Словени и како су тамо живели, као и када и како долазе Бугари и Срби на Балкан. Покрштавање Словена и мисија Тирила и Методија је једна од кључних тачака у византијско-словенским односима, као и појава словенске писмености и настанак Првог бугарског царства, закључно са освајањима цара Василија II.

О Византији и о Словенима

За разлику од грчких уџбеника који у различитим разредима другачије говоре о почецима Византије, у српским је скоро увек иста схема. Почетак Византије се види у оснивању Новог Рима или Константинопоља,²⁷ те можемо рећи да се Константин Велики узима као почетак византијске историје. Скоро сваки српски уџбеник дефинише Византију по Острогорском – да је она спој римског државног уређења, грчке културе и хришћанске вере.²⁸ У грчким уџбеницима као да постоји градација, од најједноставнијег (и најмање тачног) наратива за најниже разреде, да би се до гимназије дошло до тачнијих дефиниција. Сваки уџбеник Византију види као грчку историју, али на другачије начине, а поготову је занимљиво како су другачије дефиниције шта је Византија, или барем у ком периоду је она доминантно грчка. С једне стране, као почетак Византије се наводи чак римско освајање Грчке 146. п.н.е, да би у погледу „хеленизоване“ Византије то била иконоборачка криза у VIII и IX веку, иако се највише инсистира на рановизантијском периоду (330-641) као на прелазном добу које је у исто време било и позноримска историја.

Исто тако, у грчким нижим разредима се отворено говори о Византинцима као о „нашим прецима“,²⁹ док се касније то не каже на тај начин, али је из контекста јасно да су Византинци Грци. Када се онда у уџбенику, кроз језик извора чији се изводи налазе поред главног текста, спомињу *Римљани* уместо Византинци (Ρωμαίοι – из ове грчке речи долази савремени српски облик *Ромеји*

²⁷ Српски уџбеници објашњавају да су Словени Константинопољ називали Цариград. Грчки уџбеници нигде не говоре о томе како су га неки други народи звали.

²⁸ Georg Ostrogorsky, *Geschichte des Byzantinischen Staates*, (München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1952), 22.

²⁹ Γληντής, *Ιστορία Ε' Δημοτικού*, 4.

за Византинце, иако та реч на грчком значи (и значила је) дословно „Римљани“, исто као и они „прави“ Римљани из Антикe или становници Рима) стоји објашњење: „Византинци су имали обичај да сами себе називају Римљанима.“³⁰ По овој реченици можемо да закључимо да је то био један манир, али да су Византинци, као што је већ било објашњено, заправо Грци, преци данашњих Грка, који су само уобличавали да се називају „Римљанима“, иако то нису били.³¹ Овакав став је другачији у вишим разредима где се објашњава да је „Византија“ историографски консензус и да су сами Византинци своју државу називали *πολιτεία Ρωμαίων*³² – „римска држава, држава Римљана“.

Став да су Византинци били Грци се налази и у српским уџбеницима, али на другачији начин. У српским уџбеницима за основну школу се истиче мултиетнички карактер Византије у којој су живели разни народи као што су Грци, Јермени, Јевреји, Словени итд, које је све заједно повезивала хеленистичка култура која се снажно баштинила у Византији. Иако пише да су Византинци били Римљани јер су живели у Римском царству, ипак се каже и да су били Грци јер су говорили грчки. Ученицима је објашњено да „Византија“ није постојала тада под тим именом, али се онда уместо римског идентитета њених житеља прелази на грчки због њиховог језика и културе. Мултиетничке Византије нема у грчким уџбеницима, јер се ту истиче да је Византија добила грчки карактер након 630. године када је остала без већег броја провинција на истоку (услед арабљанских освајања), те је тако постала „етнички“ (εθνολογική) више хомогена, јер су већина њених становника били „Грци или су причали грчки“ (Ελληνες ή ελληνόφωνοι).³³

Ако се занемари мултиетнички карактер Византије, и српски и грчки уџбеници се слажу да су ту живели Грци, иако се говори и о Византији и њеном римском наслеђу, мада зависи од уџбеника до уџбеника колико је то истицано. Неки ће говорити стално о Римском царству када говоре о Византији, али ће и даље бити речи о Грцима и хеленизацији (с тим што се српски уџбеници слажу да је Византија највише „хеленизована“ за време цара Ираклија I (610-641), док грчки узимају у обзир и иконоклазам у VIII и IX веку). Пошто је језик толико важан за етничко одређивање народа из прошлости, званично увођење римских

³⁰ Ibid, 55.

³¹ Општи преглед ове теме погледати у: Carras, “Greek Identity“, 294-326. Став о византијском идентитету је и даље актуелан, да ли су они „заиста“ били Римљани или је то био литерарни манир интелектуалне елите, иако је светска византологија сагласна да Византинци јесу себе видели као Римљане. На ову тему и схватање савремених Грка о идентитету Византинаца погледати у: Anthony Kaldellis, *Romanland: Ethnicity and Empire in Byzantium*, (Cambridge University Press, 2019); Yannis Stouraitis, “Reinventing Roman Ethnicity in High and Late Medieval Byzantium”, *Medieval Worlds, Comparative & Interdisciplinary Studies*, no. 5, (2017), 70-94.

³² Δημητρούκας, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου 565-1815*, 7.

³³ Ibid, 14.

титула на грчком у VII веку и прекид са латинским се види као битан тренутак византијске историје.

Што се тиче значаја саме Византије сви уџбеници, и грчки и српски, истичу достигнућа византијске цивилизације, ученост Византинаца и њихову високу културу. Све теме које нас занимају су прожете реченицама које потврђују, у различитим контекстима, важност Византије и за европску историју, поготову за словенске народе који су били у њеном културном кругу, што је случај са оним народима који су били доминантно православне вере.

Уџбеници немају толико размимоилажења када су у питању Словени, мада одређене разлике свакако постоје. Разлог што се о њиховом идентитету не говори толико колико и о византијском је што Словени данас постоје (барем у језичком смислу), те осим неких података као што су место прапостојбине, начин живота и слично, нема много говора о томе шта су Словени. То је разлика у односу на Византију, чије је име историографски консензус, а Византинце видимо као Грке иако су они себе сматрали Римљанима, те све то треба објаснити. У том погледу, уџбеници прате уврежена схватања традиционалне историографије. Сасвим очекивано, српски уџбеници говоре много више о Словенима, али подаци нису у супротности са оним што говоре грчки уџбеници. Једина ствар из описа Словена о којој подједнако пишу и грчки и српски уџбеници су *моноксили*, словенска пловила прављена од дебла дрвета која су коришћена у походима Словена.

За разлику од грчких уџбеника, у српским су Словени познати још античким историчарима. Овде се заправо мисли на разне народе за које се верује да представљају претечу Словена, као што је нпр. случај са Херодотовим Неурима који су наводно живели северно од Скита.³⁴ О „правим“ Словенима из Велике сеобе народа, српски уџбеници користе византијске изворе и дају цитате из Прокопијевих *Ратова*, Псеудо-Маврикијевог *Стратегикона* и *Историје* Теофилакта Симокате. Грчки уџбеници такође садрже текстове из прва два извора, али не и из Симокатине историје, али зато имају неке изворе којих нема у српским уџбеницима, као што су *Историја* Менандра Протектора и *Црквена историја* Јована Ефеског.

Чак ни извори који су заједнички грчким и српским уџбеницима нису „искоришћени“ на исти начин. У српским уџбеницима су више убачени делови који говоре о словенским врлинама, како су слободољубиви или како се добро односе према заробљеницима, док грчки истичу њихове пљачкашке способности и варварство. Најнегативнији је у том погледу извор кога нема ни у једном српском уџбенику, а то је *Црквена историја* Јована Ефеског, где се спомиње *проклети словенски народ* (καταραμένους λαός των Σκλαβήνων)³⁵ који пљачка, одводи у

³⁴ Herodotus 4.17.

³⁵ Δημητρούκας, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου 565-1815*, 10.

ропство Византинце и чак боље ратује од њих, док су сами Словени описани као дивљи и нецивилизовани. С друге стране, налазимо и да је исти текст из извора другачије интерпретиран. Ради се о следећој реченици из Прокопијевих *Ратова*: „τὰ γὰρ ἔθνη ταῦτα, Σκλαβηνοὶ τε καὶ Ἄνται, οὐκ ἄρχονται πρὸς ἀνδρὸς ἑνὸς, ἀλλ’ ἐν δημοκρατίᾳ ἐκ παλαιοῦ βιοτεύουσι, καὶ διὰ τοῦτο αὐτοῖς τῶν πραγμάτων ἀεὶ τὰ τε ζύμφορα καὶ τὰ δύσκολα ἐς κοινὸν ἄγεται [подвукао В.Р.С.].“³⁶ Овај одељак је веома познат јер ту Прокопије пише о разним стварима из словенског живота, обичаја и веровања. Међутим, на почетку видимо да њима *не влада један човек, већ да живе у демократији од давнина*. Овај исечак постоји и у грчким уџбеницима, с тим што у загради стоји да то значи да Словени и Анти заправо немају централу власт.³⁷ Дакле, није то демократија у данашњем смислу речи, већ тим речима Прокопије жели да каже нешто друго. Оцену да Прокопијева демократија није оно што значи данас, налазимо и у коментару Фрање Баришића који је преводио овај Прокопијев опис Словена и чији су превод користили аутори спрских уџбеника.³⁸ Зато су се аутори Фрескиног уџбеника за основну школу одлучили да при убацивању овог дела из Прокопијевих *Ратова* изоставе ову збуњујућу тврдњу, већ само да кажу да Словенима није управљао један човек и да пређу на описе словенских зборова, начина живота и слично.³⁹ С друге стране, Заводов уџбеник за основну школу не само да садржи тај Прокопијев део са демократијом цитирајући извор (али га не наводећи), него ни не објашњава шта то заправо значи. Штавише, у самом тексту који није цитат већ оно што аутор каже, стоји реченица: „На заједничким скуповима сви саплеменици доносили су одлуке. Словенска племена живела су у **демократији**, слободно.“⁴⁰ Анахронично тумачење Прокопијевих речи је искоришћено за величање Словена и аутор уопште није осетио за сходно да објасни шта демократија значи у том контексту, већ је то потпуно прећутао и истакао као пример словенске слободољубивости.

Ово је најсликовитији пример како другачије употребе истих извора за прављење једног одређеног наратива, тако и тенденциозности уџбеника. У исто време, посматрајући све укупно шта уџбеници пишу о Словенима, нема скоро никаквих разлика у кључним чињеницама и информацијама. Размимоилажења су у нијансама и у језику уџбеника, што ће у даљем раду бити још јасније.

³⁶ Прокопиј *De bellis*, VII 14.

³⁷ Δημιτρίουκας, *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία*, 23.

³⁸ *Византијски извори за историју народа Југославије, том I*, приредио Георгије Острогорски, (Београд: Византолошки институт, 1955), 25. Баришић на мало стручнији и детаљнији начин каже исто што и грчки уџбеник, да „демократија“ значи побуна или народни устанак, а у Прокопијевом контексту означава чињеницу да Словени нису имали централизовану власт већ више вођа, што потврђују и други извори.

³⁹ Шуица, *Историја*, 62.

⁴⁰ Михаљчић, *Историја 6*, 39-40.

Долазак Словена, Срба и Бугара на византијску територију и настанак првих словенских држава

Грчки и српски уџбеници са владавином цара Јустинијана I (527-565) почињу да говоре о словенским упадима на Балкан, заједно са Аварима, све до владавине цара Ираклија I (610-641). Разлика је што грчки уџбеници много више пишу о владавини цара Ираклија него Јустинијана и ту не спомињу толико Словене, већ претњу која је задесила Цариград 626. године од варвара са свих страна. За њих та чувена опсада није толико значајна због тога што су у њој учествовали Словени, већ што је тада Ираклије успео да спаси Царство, а спомиње се чак и да је у славу те одбране града састављен *Акатист* Богородици јер је по предању она спасила град од варвара.⁴¹ Од других градова које су Словени нападали спомињу само Солун, као и српски уџбеници. Међутим, српски уџбеници поклањају велику пажњу и остатку Балкана, осталим градовима као што су Драч, Наис, Сингидунум, Сирмијум или Салона, као и томе шта је била провинција Илирик. Тога у грчким уџбеницима нема.

Долазак Словена на Балкан и начин на који су се населили се доста разликује у уџбеницима Грчке и Србије. Као прво, српски много мање говоре о тој теми него грчки. Што се тиче територије коју су Словени заузели, сви српски уџбеници говоре да се ради о простору читавог Балкана, чак до Пелопонеза, а одређене групе Словена су стигле и до Крита. Један уџбеник чак цитира епископа Севиле Исидора (600/01-636) који је написао да су за време цара Ираклија *Словени Римљанима одузели Грчку*.⁴² Један други уџбеник, пак, у овом контексту говори о *мирољубивим*⁴³ *словенским племенима* која долазе на византијски Балкан, као и то да византијска *царска војска* упада у унутрашњост Балканског полуострва *настојећи да наметне власт јужнословенским државама*.⁴⁴ Поређења ради, на истој страни када се говори о Византији и Арабљанима у Сирији, аутор каже да *царска армија* ту води одбрамбени рат, те након што је успела да освоји *Дамаск, некадашњу престоницу Арабљана [...]* *Византија је успела да поврати Сирију*. Овакву очигледну разлику у наративу видимо само у једном уџбенику.

Сви српски уџбеници говоре о *склавинијама*, државама или претечама држава на Балкану, којима су управљали словенски архонти или кнежеви. Неке су биле слободније, а неке више потчињене византијском цару, али иако се спомињу разне склавиније, највише је фокус на оним где су биле српске и хрватске, те се ту говори о Неретљанима, Дукљанима итд. Јужне склавиније

⁴¹ Δημητρώβας, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και Νεότερου Κόσμου 565-1815*, 12.

⁴² Радић, *Историја*, 22.

⁴³ Михаљчић, *Историја* 6, 41.

⁴⁴ Ibid, 16.

у данашњој Грчкој се само спомињу поименице, као нпр. Смољани из долине Месте или Језерити са Пелопонеза. Најчешће у уџбенику стоји мапа са свим склавинијама и словенским племенима која су била на Балкану.

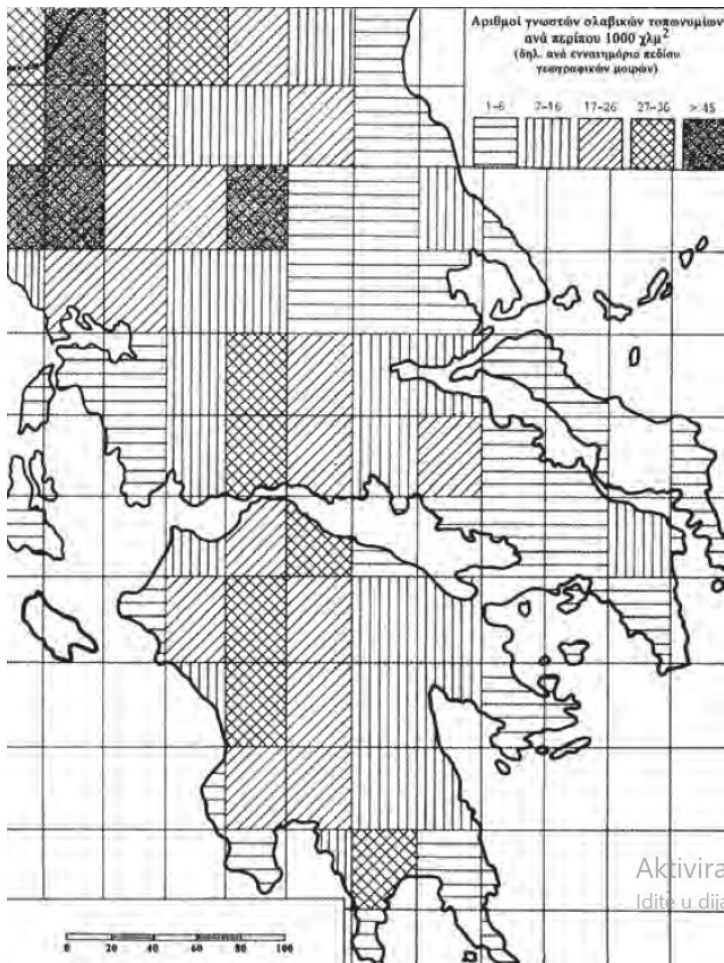
Грчки уџбеници праве такође разлику између јужних и северних склавинија али на потпуно другачији начин. Као прво, они Словене представљају ратоборнима све време док нису потпали под византијски утицај, односно док се нису покрстили. Друго, много се више говори о византијско-словенској сарадњи и како су Византинци придошлицама давали земљу, а с друге стране су многи Словени ратовали у византијској војсци. Што се тиче територије коју су Словени населили, грчки уџбеници говоре о континенталној Грчкој (не спомињу Крит) и склавиније нису представљане као државе, барем не оне јужне, иако се истиче да се њихова организација јесте угледала на византијску управу. За те склавиније у континенталној Грчкој пише да су то у ствари била *острвца* или *оазе* (νησίδες)⁴⁵ словенског становништва, међу већинским Грцима које су затекли када су дошли. Иако наводе да се број грчког живља смањило, додају још да су Грци и даље живели по градовима и одагле су ступали у контакт са Словенима, које су временом асимиловали.

Асимилација је посебно детаљно описана у грчким уџбеницима. *Византијска власт је водила једну реалну политику и успела је лако да Словене из централних и јужних византијских области интегриса у византијско друштво (у IX и X веку). Словени су хеленизовани у три фазе: прво су **војно потчињени** Византији, затим су **покрштени** и на крају **асимиловани** у социјалном и етнолошком смислу.*⁴⁶ Ова компликована реченица за тринаестогодишњаке је касније објашњена бројним примерима како су византијске власти радиле на пресељавању словенског становништва из склавинија у Малу Азију, а из других делова Царства су довођени Грци на њихово место. Ту су и наративни извори⁴⁷ који прате овај наратив, па је тако дат исечак из *Монемвасијске хронике* који говори о стратеги (византијском војно-административном управнику) који је послат на Пелопонез јер су ту живели Словени, како би их оружјем потчинио а потом је требало и да их покрсти. Из *Теофанове хронике* је узет део како је цар Нићифор I (802-811) вршио расељавање становништва. Ове ствари спомињу и српски уџбеници, али само укратко, хеленизацију као феномен и то да су цареви водили политику пресељавања Словена из балканских провинција.

⁴⁵ Δημητρούκας, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου 565-1815*, 11, 24; Δημητρούκας, *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία*, 22.

⁴⁶ Δημητρούκας, *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία*, 23.

⁴⁷ Ibid. 33; Δημητρούκας, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου 565-1815*, 22.

Слика 1. – *Αριθμοί γνωστών σλαβικών τοπωνυμίων ανά περίπου 1000 χλμ²*, Δημητρούκας, *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία*, 22.

У грчким уџбеницима нема назива ниједног словенског племена на простору данашње Грчке, већ уместо тога постоји једна веома детаљна карта под називом *Бројеви познатих словенских топонима на отприлике 1000 km²*. На мапи је приказана континентална Грчка подељена на квадрате, где је сваки ишрафиран у зависности колико топонима има. Најмање ишрафиран има између један и 16, а онај са највише преко 45. Поред мапе ученицима је дат следећи задатак: „Густина словенских топонима у Грчкој. Проучите скицу-мапу. Шта закључујете везано за густину словенских насеобина на простору Грчке (ελλαδικό χώρο)?“ Циљ ове вежбе је да ученици виде колико је Словена било у данашњој Грчкој када има толико пуно словенских топонима, али им ниједан топоним није дат,

нити им је игде споменуто било које словенско племе које је ту живело. Стога иако се о овоме веома детаљно говори, закључак за ученике је да су сви ти бројни Словени асимиловани и да их више нема.

Још једна разлика између грчких и српских уџбеника када говоре на ову тему је што први нигде не спомињу остале народе, или бар етнолингвистичке заједнице које су такође живеле на Балкану. Српски говоре о Илирима, Трачанима, Келтима, Романима, Власима и за каснији период о Албанцима. На тај начин, иако долазак Словена мења демографску слику Балкана, Словени су један од народа који је сада ту живео. Осим хеленизације, спомиње се и то да је у неким пределима где је било више Словена локално становништво словенизовано, тако да је све зависило од бројних фактора чији ће ентолингвистички елемент превагнути. Грчки уџбеници о томе не говоре јер су сву пажњу усмерили на јужне склавиније и њихову интеграцију са локалним Грцима у Византији.

Што се тиче доласка Срба и Хрвата на Балкан, грчки уџбеници их спомињу само узгредно, више као пример склавинија које су биле независније и временом постале мале државе, покрштене у време цара Василија I Македонца (867-886). Не спомиње се ни да су дошли на Балкан за време цара Ираклија I, нити да су тада први пут покрштени од стране мисионара из Рима. Дакле, Срби се скоро ни не спомињу. С друге стране, српски уџбеници веома детаљно говоре о доласку Срба и све информације које дају су из византијских извора. У сваком српском уџбенику пише нешто мање или више о *Спису о народима* цара Константина VII Порфирогенита (913/44-959), који је главни наративни извор за историју на само Срба и јужних Словена, већ и многих медитеранских и европских народа. Овај извор се не спомиње ни у једном грчком уџбенику, што је заиста необично јер он садржи и информације о темама о којима се у њиховим уџбеницима нашироко говори.

За разлику од Срба, грчки уџбеници доста пишу о Бугарима и дају више информација о њиховом доласку него српски. За Бугаре стоји да су дошли за владавине цара Константина IV (668-685) и једина информација која постоји у српским уџбеницима, а не и у грчким, је да је тада бугарски владар био кан Аспарух (681-701). Грчки уџбеници истичу како је Византија дозволила Бугарима да се населе између Дунава и планине Балкан (ово спомиње само један српски уџбеник),⁴⁸ али су Бугари после те преговоре прекршили и сваки грчки уџбеник инсистира на рату између кана Крума (803-814) и Византије. Иако спомињу податак да је Крум убио цара Нићифора I, нигде се не спомиње чувена епизода о томе како је Крум од Нићифорове лобање сачинио пехар.⁴⁹ Иако је сасвим разумно да се један такав морбидни податак не стави у школски уџбеник

⁴⁸ Пириватрић, *Уџбеник за други разред гимназије друштвено-језичког смера и општег типа и средњих стручних школа за образовне профиле правни техничар и биротехничар*, 49.

⁴⁹ Theophanis *Chronographia* 491.

јер и није од неке историјске важности, ово спомињемо због дела када будемо говорили о цару Василију II и цару Самуилу. Уместо те епизоде о Круму, грчки уџбеници дају делове из истог извора, Теофанове *Хронике*, који се односе на уговоре између Византије и Бугара.

Видимо дакле, да је фокус грчких уџбеника много већи на Бугарима, који заиста и јесу, посебно тада, играли важну улогу у историји Византије. Српски уџбеници Бугарима не остављају толико места и поново српски и грчки уџбеници у складу са тиме користе другачије византијске изворе.

Ћирило и Методије као словенски апостоли

Део у грчким и српским уџбеницима који говори о Ћирилу и Методију је приказан као нешто веома позитивно. Њихов значај се толико истиче, да се уџбеници разликују по томе шта је све значај процеса покрштавања Словена и настанка словенске писмености. За српске уџбенике је то догађај који је увео Словене у европски свет и цивилизацију с једне стране, а с друге се истиче културно јединство Словена управо кроз мисију солунске браће. Међутим, у том словенском јединству нема места за несловенске Грке, јер се не говори о вези православних народа већ словенских, у шта спадају данас и православни и католички Словени. Грчки уџбеници ћирилометодијевску мисију виде као настанак словенске цркве и с обзиром на то да су мисионари дошли из византијског Солуна по налогу византијског цара Михаила III (842-867) и патријарха Фотија (858-867) (што све спомињу и српски уџбеници), тај историјски догађај је довео до стварања добрих словенско-византијских веза „које се одржавају и данас“⁵⁰ (где је јасно да је *византијско* једнако *грчко*). Говори се о јединству Словена кроз лик и дело Ћирила и Методија, али то Словени дугују Византији, јер су, по уџбеницима, кроз њих Словени дубоко ушли у сферу византијске цивилизације и културни систем Грка и хришћанства.⁵¹

Српски уџбеници не посматрају процес словенског покрштавања као своју духовну везу са грчким светом, нити сматрају да своју писменост дугују Византији. У овој лекцији уџбеници сада цитирају другачије изворе како би „доказали“ исту ствар, тј. показали како је било оправдано још тада постојање словенског писма. И српски и грчки уџбеници садрже исечке из *Методијевог житија*, док први веома често цитирају *Спис о писменима* Црнорисца Храбра а други *Ћирилово житије*. У грчком уџбенику се налази део о томе како се Ћирило сукобио са латинским свештенством у Венецији, због тога што су га оптужили за јерес

⁵⁰ Γλεντής, *Ιστορία Ε΄ Δημοτικού*, 64.

⁵¹ Δημητρούκας, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και Νεότερου Κόσμου 565-1815*, 32; Δημητρούκας, *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία*, 39.

да проповеда хришћанство на словенском језику, док су богослужбени језици само хебрејски, грчки и латински.⁵² У једном српском уџбенику се објашњава како је Црноризац Храбар бранио словенско писмо од Грка/Византинаца и противио се схватању о *три света језика*.⁵³ Дакле и српски и грчки уџбеници говоре о томе како је словенско писмо морало бити одбрањено од аргумента о три света језика, с тим што је у српским наведен пример Црнорисца Храбра који га брани од грчког свештенства, а у грчким то чини Ћирило бранећи га од латинског. Сви уџбеници истичу исту ствар кроз различите изворе и док они грчки представљају Ћирила и Методија као грчко-словенску везу, тако се српски више окрећу унутар словенском јединству, где се чак Грци одбацају или приказују као не толико важни за цео процес, па и то да су на неки начин били против словенске писмености.

Ово ће бити још јасније када пређемо на фактографију. Уопштено говорећи, оба уџбеника користе исти наратив, разлике су у нијансама. Грчки више посвећују пажњу каријери солунске браће пре мисије из 863. године, док српски пишу о Великоморавској кнежевини и методијевској цркви у пределима које су преузели латински клирици. Све остало о току мисије, њиховим активношћима и слично се поклапа. Додуше, у грчким уџбеницима постоје одређене грешке, јер оба уџбеника за основне школе говоре само о „словенском писму“ (σλαβικό αλφάβητο).⁵⁴ Тако се стиче утисак да је Ћирило осмислио ћирилицу, јер су на истим странама где се говори о тој словенској азбуци (која мора бити глагољица јер је везана за Ћирила и Методија у Великоморавској) приказане слике са ћириличним писмом. Тек се у уџбенику за гимназију⁵⁵ говори јасно о глагољници и ћирилици, дакле о два словенска писма.

То је вероватно и очекивано ако се има у виду да грчки уџбеници након Методијеве смрти прелазе на покрштавање Бугара и сукоб цариградске и римске цркве, где се нигде не спомињу Методијеви ученици. Све оно што у српским уџбеницима следи након Ћирила и Методија (делатност Константина и Наума, настанак ћирилице у Бугарској, центри словенске писмености у Преславу и Охриду...) је потпуно изостављено из грчких. Грчки уџбеници инсистирају на оним деловима где је јака улога Византије, а пошто послећирилометодијевска делатност не спада директно у домен Византије, тај део је изостављен, док се у српским уџбеницима о томе пише доста. Самим тим, нема толико места

⁵² Δημητρούκας, *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία*, 39.

⁵³ Шуица, *Историја*, 62-63.

⁵⁴ Γλεντής, *Ιστορία Ε΄ Δημοτικού*, 64; Δημητρούκας, *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία*, 39.

⁵⁵ Δημητρούκας, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και Νεότερου Κόσμου 565-1815*, 32. У уџбенику за нижу основну школу се спомиње ћирилица када се говори о Бугарској цара Симеона али у необичном контексту да су Бугари узели то писмо од Словена како би направили своју државу, без објашњења шта је то писмо, какво је и слично: Γλεντής, *Ιστορία Ε΄ Δημοτικού*, 66.

у ранијим разредима да се говори о два писма, пошто је ово млађе настало у Бугарској након смрти солунске браће.

Бугарска и Србија до освајања цара Василија II

О овом периоду много више говоре грчки уџбеници од српских, јер српски посвећују доста пажње историји прве српске династије Властимировића, а потом и дукљанском кнезу Јовану Владимиру (1000-1016). Срби овог периода се у грчким уџбеницима уопште не спомињу, осим на једном месту везано за ратове са Бугарима када је, по уџбенику, њихов владар Симеон био исцрпљен ратовима са Србима и Хрватима те није успео да се посвети коначном заузимању Цариграда.⁵⁶

С друге стране, грчки уџбеници посвећују велики део Бугарској, што српски уџбеници чине доста мање, поготову у разредима основне школе где неких делова нема уопште. Једини изузетак је владавина цара Самуила (976-1014). О покрштавању Бугара за време Бориса I (852-889) у српским уџбеницима се скоро ништа ни не говори, а и оно што налазимо је више везано за културу и књижевност. Грчки уџбеници Бориса представљају као изузетну личност која је донела мир и пријатељске односе између Бугарске и Византије. Такви односи су, по уџбеницима, резултат Борисовог покрштавања које је веома важно за овај наратив јер онда следи опширан опис прве шизме између римске и цариградске цркве. Осим што се говори о разним појединостима у другачијој пракси два хришћанска обреда, убачени су исечци из Фотијевих писама где он говори о значају покрштавања Бугара и критикује римски обред.⁵⁷

Бугарски владар Симеон (893-927) је представљен у грчким уџбеницима као неко ко је нарушио добре византијско-бугарске односе из Борисовог доба, док српски једино истичу то да је Симеон један од највећих бугарских владара. О самој Симеоновој владавини једино Клетов уџбеник за гимназију прати грчке, како у виду самог наратива, тако и у изворима које је одабрао.⁵⁸ Симеонова владавина се посматра кроз призму Симеонових царских претензија на које он као неавизантинац није имао права. Грчки уџбеници нашироко пишу о томе како је Симеон одрастао у Цариграду и како је био под великим утицајем грчке културе (ελληνομαθής, ημιέλληνας)⁵⁹, те је желео да оснује једно бугарско-византијско

⁵⁶ Δημητρούκας, *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία*, 43.

⁵⁷ Ibid, 40; Γλεντής, *Ιστορία Ε' Δημοτικού*, 67; Δημητρούκας, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και Νεότερου Κόσμου 565-1815*, 32.

⁵⁸ Пириватрић, *Уџбеник за други разред гимназије друштвено-језичког смера и општег типа и средњих стручних школа за образовне профиле правни техничар и биротехничар*, 81-85, 92.

⁵⁹ Δημητρούκας, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και Νεότερου Κόσμου 565-1815*, 43; Δημητρούκας, *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία*, 41.

царство, али му то никад није пошло за руком. Има доста исечака из извора где патријарх Никола Мистик (901-907, 912-925) или цар Роман I Лакапин (919-944) оптужују Симеона због његове титуле и критикују га како је није достојан. Српски уџбеници не улазе толико у то питање, већ једноставно говоре о Симеону као цару. У грчким уџбеницима Симеон никад није *αυτοκράτορας*, што је модерна грчка реч за цара и тако се називају византијски цареви у уџбеницима, већ се спомиње да је *вођа/поглавар* (*αρχηγός*), *царос* (*τσάρος*)⁶⁰ или титулом, у грчком оригиналу, на коју је претендовао – *василевс/цар Бугара и Римљана* (*βασιλεύς Βουλγάρων και Ρωμαίων*), јер се инсистира на чињеници да му Византија није никад признала царска права.⁶¹

Тек када се дође до владавине Сименовог наследника Петра I (927-969), у грчким и српским уџбеницима стоје исти подаци. Поента је да је то поново доба мира између Византије и Бугарске и да је Петру призната царска титула али само за Бугарску,⁶² пошто се оженио Маријом, унуком цара Романа Лакапина. Даља судбина Првог бугарског царства је у грчким уџбеницима потпуно прећутана, јер се нигде не спомиње да је Византија освојила Бугарску, док се у српским спомиње византијско освајање Бугарске 971. године. У грчким само постоје одређене назнаке тог догађаја, који никад није експлицитно споменут када се десио и од стране кога.⁶³

У складу са тим, грчки уџбеници представљају појаву цара Самуила (976-1014) као још једног бугарског владара који је прекинуо пријатељске односе са Византијом и окренуо се рату. Ни чињеница да је Охрид нова престоница, што стоји у уџбеницима, не показује ученицима да се нешто у међувремену десило јер је и раније престоница једном већ пренета, из Плиске у Преслав. С друге стране, српски уџбеници нису сложни о природи самог Самуиловог царства, поготову Заводов уџбеник за основну школу који га карактерише као македонско/бугарско царство.⁶⁴ Формулација која би описала став свих српских уџбеника заједно је да је Самуилово царство словенско, које је обновило традиције палог Бугарског царства.

Кључни догађај везано за Самуилову владавину је у свим уџбеницима битка на Беласици 1014. године (с тим што грчки спомињу још једну византијску по-

⁶⁰ Основно значење речи је руски цар, односно император, али се користи и за средњовековног бугарског цара, као друго значење „2. ο ηγεμόνας τής Βουλγαρίας κατά τον Μεσαίωνα.“ али стоји и да је реч из руског ушла у грчки. Γεώργιος Δ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, (Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 1998), 1829.

⁶¹ Ни за Самуила никад неће рећи после да је „цар“ (*αυτοκράτορας*).

⁶² Мада један српски уџбеник каже да је још патријарх Никола Мистик Симеону признао царску титулу, али само Бугарске, а не и Византије: Митровић, *Историја*, 146.

⁶³ Γλεντής, *Ιστορία Ε΄ Δημοτικού*, 66; Δημητρούκας, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου 565-1815*, 45.

⁶⁴ Михаљчић, *Историја* 6, 47, 171.

беду, код Сперхија 997. године). Ниједан грчки уџбеник не описује чувену смрт цара Самуила, кога је ударила кап када је видео да је византијски цар Василије II (976-1025) ослепео скоро 15.000 његових војника, од којих је сваком стотом оставио по једно око како би се вратили своме господару.⁶⁵ Српски уџбеници говоре о овој епизоди као о занимљивости (а они који је не спомињу имају без обзира минијатуру из словенског превода *Манасијевог хронике* из IV века, која представља Самуилову смрт), док грчки не спомињу ни ову, нити ону са Крумовим пехаром. Штавише, Фрескини уџбеници су једини у којима стоји податак да је овај догађај разлог што је цар Василије II прозван *Бугароубица*.⁶⁶ С обзиром на то да грчки уџбеници ни не говоре о начину цареве смрти, није ни убачен чувени надимак овога цара, који је познат како у историографији тако и у Грчкој. То значи да ученици у Грчкој у својим уџбеницима из историје неће сазнати да је тај Бугароубица (Βουλγαροκτόνος), који је толико присутан,⁶⁷ заправо Василије II, нити који се догађај из историје везује за тај надимак. Иако су овде грчки уџбеници избегли да говоре о нечему јер је морбидно, питање је да ли такве ствари треба избацивати из уџбеника, јер ће ученици свакако доћи до те информације – а то ће онда врло вероватно бити ван учионице.

И једни и други уџбеници описују домет Василијевих освајања и да је Византија стигла до Саве и Дунава, као и да су основане нове провинције на тим подручјима. Међутим, док су грчки уџбеници говорили доста о црквама у Борисовој и Симеоновој Бугарској јер је то везано за ширу слику о православној цркви и сукобима са Римом, о Охридској архиепископији која је настала управо у Самуиловом царству се не говори ништа. О томе пишу српски уџбеници, али не и грчки. У једном грчком уџбенику се спомиње да је са Василијевим освајањима дошло до значајне хеленизације „старобугарске цркве“ (Παλαιοβουλγαρικής Εκκλησίας),⁶⁸ што опет само по себи не говори ништа о новонасталој архиепископији у Охриду.

Грчки уџбеници поново обраћају више пажње на онај садржај који је директно везан за Византију и који је ближи данашњој Грчкој. Осим тога, они су много више фокусирани на историју цркве од српских, мада не увек и у сваком контексту, пошто Охридска архиепископија није споменута. Пример који илуструје ову тенденцију грчких уџбеника је извор који је дат везано за цара Василија II. Исечак је из историје Георгија Кедрина, који описује царев одлазак у Атину када је посетио храм Богородице Атињанке на Акропољу, на-

⁶⁵ Scylitzae *Synopsis* 349.

⁶⁶ Радић, *Историја*, 94-95; Шуица, *Историја*, 51.

⁶⁷ Примера ради, у Атини и Солуну постоје улице „Василија Бугароубице“ (Βασιλείου Βουλγαροκτόνου), а као *Вулгароктонос* се спомиње и у књижевности (за дело које је преведено на српски погледати као пример: Јоргос Теотокас, *Леонис*, превео са грчког Зоран Мутић, (Нови Сад: Матица српска, 1996), 32-33).

⁶⁸ Δημητρουκάς, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου 565-1815*, 43.

кон успешне војне са Бугарима.⁶⁹ Дакле битније је споменути средњовековну Атину и Василијево ходочашће у један значајан хришћански храм, него нешто из Василијевих ратова, чак ни чувену епизоду због које је касније добио свој страшни епитет.

Закључак

Претпоставке са почетка рада су се већим делом показале као тачне. Грчки уџбеници посматрају византијско-словенске односе као везу Грка и осталих словенских народа, као и то на који начин су Словени из континенталне Грчке хеленизовани. Тема хеленизовања Словена, толико важна још пре два столећа, у грчким уџбеницима налази посебно место. Пошто историја Византије изгледа као историја Грка, све далеко од Грка није њихов фокус. Зато Србе и Хрвате срећемо само у траговима, док се о Бугарима много више говори. Српски уџбеници говоре много о српској и словенској историји, као и о историји Византије, али у таквој расподели нема места за Бугаре. Самуилово царство је битно јер је њено средиште у Охриду и Преспи на простору бивше Југославије, па је традиционално у жижи српског интересовања, поготову због Самуиловог односа са Јованом Владимиром. Византијски извори, које српски уџбеници толико користе ради откривања најраније историје Срба, у грчким уџбеницима нису ни споменути, као што смо видели за случај са *Списом о народима* Константина Порфирогенита.

При анализи је јасно примећена разлика која произилази из другачије уџбеничке политике двеју држава. Грчки уџбеници, иако некада нису сагласни, с обзиром на чињеницу да имају само по један званичан уџбеник, прате један наратив који се са сваким следећим степеном образовања надопуњује. Зато је уџбеник за нижу основну школу пун погрешних или непотпуних информација, док је коначно уџбеник за гимназију веома детаљан. Много је теже одредити ставове српских уџбеника: пошто их има више, једни ће више нагињати једном тумачењу, док ће други ићи у другом смеру. Најсличнији грчком наративу је Клетов уџбеник за гимназију, док од њега највише одступа Заводов уџбеник за основну школу.⁷⁰

⁶⁹ Γλέντις, *Ιστορία Ε΄ Δημοτικού*, 67.

⁷⁰ Професор Раде Михалчић (1937-2020) је први уџбеник из историје за шести разред написао још пред распад Социјалистичке Федеративне Републике Југославије: Раде Михалчић, *Историја за VI разред основне школе*, (Београд: Завод за уџбенике, 1987). Иако данашњи уџбеник није исти као тај први, сигурно су неки ставови који се данас срећу у најновијем уџбенику заоставштина ставова раније историографије, па чак и тенденција тадашњег друштва уопште, поготову ако се сетимо како се истичу словенско слободољубе и њихова демократија, став о македонским Словенима и Самуиловом царству и слично. Ранија истраживања су показала да се форма старијих уџбеника много више разликује од новијих уџбеника, чак иако су временом ови

Грчки уџбеници су много више окренути црквеној историји од српских. Верске компоненте су много битније него у српским, па тако у лекцији о Тирилу и Методију грчки уџбеници истичу јединство са Словенима кроз покрштавање из Византије, а српски су више окренути језичким везама са осталим Словенима. С друге стране, неће се говорити о црквеним приликама у грчким уџбеницима где нема Византије, нити ће се спомињати улога латинске цркве за балканске Словене на исти начин као у српским, где је Рим још један од праваца мисионарске делатности.

С тим у вези је и однос према осталим народима на Балкану, чега у грчким уџбеницима, као што смо видели, нема. Српски уџбеници спомињу Грке као једне од народа, наводећи и оне остале које су живели или и даље живе на Балкану, док се у грчким све своди на Грке и Словене. И ова одлика српских уџбеника може бити заоставштина раније праксе писања уџбеника⁷¹, која се до данас само задржала, што се исто може рећи и у грчком случају.

Колико год грчки уџбеник имао своје битне теме, а српски своје, никад се не доводи у питање постојање блискости између византијског (грчког) света и словенског, поготову православног. Примери које смо видели где су ова два елемента у сукобу, никад немају трајан карактер или нешто суштинско што доводи до сукоба. Српски уџбеници радо спомињу лојалност Јована Владимира Византији, док грчки истичу везе које је Василије I правило са малим народима попут Срба, који су под византијским утицајем и који ће добити своју државу.

Могли бисмо рећи да српски уџбеници не гледају на неке догађаје толико „лично“ као грчки, те ће ови последњи увек истаћи уговоре које је Крум прекршио, али никад неће споменути како су Крумови великаши пили вино из лобање цара Нићифора, нити да је цар Василије II упамћен као *Бугароубица*. Српски уџбеници од таквих ствари не презају и у њима видимо тежњу да се што више осветли најранија национална историја како би се дао увод коначном развоју српске државности у позном Средњем веку. Тиме је ово истраживање приказао мали део из грчких и српских уџбеника, који се бави важним питањима из националних историја оба ова балканска народа.

први прерађивани и усавршавани, те бисмо то могли рећи и у овом случају везано за садржај и језик уџбеника. Petrić, “History Textbooks in Serbia after 2000”, 186-187.

⁷¹ Ни српски уџбеници се нису бавили националним мањинама до 1945. године (осим Мађарима, који су приказивани јако негативно услед догађаја из Првог светског рата), али се то са социјализмом променило. Janjetović, “National Minorities and Non-Slav Neighbours in Serbian Textbooks”, 201.

Izvori i literatura

Danas

Politika

Radio slobodna Evropa

Herodotus, with an English translation by A.D. Godley. Cambridge: Harvard University Press, 1920.

Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum, ed. Ioannes Thurn. Berlin-New York: De Gruyter, 1973.

Procopii Caesariensis opera omnia, vol. II, De bellis libri V-VIII, ed. Gerhard Wirth. Leipzig: B.G. Teubner, 1963.

Theophanis Chronographia, vol. I, ed. Carl de Boor. Leipzig: B.G. Teubner, 1883.

Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, tom I, priredio Georgije Ostrogorski. Beograd: Vizantološki institut, 1955. (ćirilica)

Brauning, Robert. *Srednjovekovni i savremeni grčki jezik*. prevela sa engleskog Jelena Petrović. Loznica: Karpos, 2005. (ćirilica)

Challand, Benoît. "European Identity and External Others in History Textbooks (1950-2005)". *Journal of Educational Media, Memory & Society*, 1, no. 2 (2009), 60–96.

Carras, Costa. "Greek Identity: A Long View". *Balkan Identities: Nation and Memory*, edited by Maria Todorova. New York University Press, 2004, 294-326.

Economou, Constandina. "History in the Greek Secondary School Curriculum: Some Issues Concerning the Syllabus and the Purpose of Teaching". *Teaching History*, no. 79 (1995), 30–31.

Geary, Patrick J. *The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe*. Princeton University Press, 2002.

Horrocks, Geoffrey. *Greek: A History of the Language and Its Speakers (Second Edition)*. Malden-Oxford: Wiley-Blackwell, 2010.

Janjetović, Zoran. "National Minorities and Non-Slav Neighbours in Serbian Textbooks". *Internationale Schulbuchforschung*, 23, no. 2 (2001), 201–214.

Kaldellis, Anthony. *Romanland: Ethnicity and Empire in Byzantium*. Cambridge University Press, 2019.

Karge, Heike. "The Image of the „other“ – the Neighbour in School Textbooks of the Balkan Countries". *Internationale Schulbuchforschung*, 21, no. 1 (1999), 90–94.

Kokkinos, Giorgos and Panagiotis Gatsotis. "The Deviation from the Norm: Greek History School Textbooks Withdrawn from Use in the Classroom since the 1980s". *Internationale Schulbuchforschung*, 30, no. 1 (2008). 535–546.

Komatina, Ivana et al. *ISTORIJA 6: udžbenik sa odabranim istorijskim izvorima: za šesti razred osnovne škole (treće izdanje)*. Beograd: Klett, 2021. (ćirilica)

Koullapis, Loris. "The Presentation of the Period 1071-1923 in Greek and Turkish Textbooks between 1950-2000". *Internationale Schulbuchforschung*, 24, no. 3 (2002), 279–304.

- Lopandić, Duško i Ivana Petrović. *Istorija 6: Udžbenik sa odabranim istorijskim izvorima za šesti razred osnovne škole (treće izdanje)*. Beograd: Novi Logos, 2021. (ćirilica)
- Mitrović, Katarina i Goran Vasin. *Istorija 6: udžbenik sa odabranim istorijskim izvorima: za II razred gimnazijeg opšteg tipa i društveno-jezičkog smera*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2021. (ćirilica)
- Mihaljčić, Rade. *Istorija za VI razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike, 1987. (ćirilica)
- Mihaljčić, Rade i Marko Šuica. *Istorija: udžbenik sa odabranim istorijskim izvorima: za šesti razred osnovne škole (osmo doštampano izdanje)*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2021. (ćirilica)
- Ostrogorsky, Georg. *Geschichte des Byzantinischen Staates*. München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1952.
- Perović, Milutin. *Metodika nastave istorije*. Beograd: Zavod za udžbenike, 1995. (ćirilica)
- Petrić, Bojana. "History Textbooks in Serbia after 2000: Signs of Educational Change?". *Internationale Schulbuchforschung*, 28, no. 2 (2006), 177-196.
- Pirivatrić, Srđan. *Udžbenik za drugi razred gimnazije društveno-jezičkog smera i opšteg tipa i srednjih sturčnih škola za obrazovne profile pravni tehničar i birotehničar (drugo izdanje)*. Beograd: Klett, 2015. (ćirilica)
- Radić, Radivoj i Vesna Rašković, Milovan Milivojević. *Istorija: udžbenik sa odabranim istorijskim izvorima za drugi razred gimnazije opšteg tipa i društveno-jezičkog smera*. Beograd: Freska, 2020. (ćirilica)
- Radić, Radivoj. *Srbi pre Adama i posle njega: Istorija jedne zloupotrebe: Slovo protiv „novoromantičara (četvrto izdanje)“*. Beograd: Evoluta, 2015. (ćirilica)
- Repoussi, Maria and Tutiaux-Guillon, Nicole. "New Trends in History Research: Issues and Methodologies toward a School Historiography". *Journal of Educational Media, Memory & Society*, 2, no. 1 (2010), 154-170.
- Stojanović, Dubravka. "Construction of historical consciousness: The case of Serbian history textbooks". *Balkan Identities: Nation and Memory*, edited by Maria Todorova. New York University Press, 2004, 327-338.
- Stouraitis, Yannis. "Reinventing Roman Ethnicity in High and Late Medieval Byzantium". *Medieval Worlds, Comparative & Interdisciplinary Studies*, no. 5, (2017), 70-94.
- Šuica, Marko i Radivoj Radić, Pero Jelić. *Istorija: udžbenik sa odabranim istorijskim izvorima za šesti razred osnovne škole (treće izdanje)*. Beograd: Freska, 2021. (ćirilica)
- Šuica, Marko and Ana Radaković. "New educational concepts in the reformed teaching in Serbia". *Limes plus*, no. 2, (2020), 33-56.
- Teotokas, Jorgos. *Leonis*, preveo sa grčkog Zoran Mutić. Novi Sad: Matica srpska, 1996. (ćirilica)
- Todorova, Maria. "Introduction: Learning Memory, Remembering Identity". *Balkan Identities: Nation and Memory*, edited by Maria Todorova. New York University Press, 2004, 1-24.
- Voliotis, N.A. *The Tradition of Isocrates in Byzantium and His Influence on Modern Greek Education*. National and Capodistrian University of Athens : School of Philosophy, 1988.

- Гленτής, Στεφάνος και άλλοι. *Ιστορία Ε΄ Δημοτικού: Στα Βυζαντινά Χρόνια*. Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας υπολογίσεων και εκδόσεων «Διόφαντος», 2012.
- Δημητρούκας, Ιωάννης και Θουκυδίδης Π. Ιωάννου, Κώστας Μπαρούτας. *Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου 565-1815: Β΄ Γενικού Λυκείου Γενικής Παιδείας*. Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας υπολογίσεων και εκδόσεων «Διόφαντος», 2015.
- Δημητρούκας, Ιωάννης και Θουκυδίδης Ιωάννου, Νικόλαος Καραπιδάκης. *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία: Β΄ Γυμνασίου*. Ινστιτούτο Τεχνολογίας υπολογίσεων και εκδόσεων «Διόφαντος», 2012.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος Δ. *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 1998.

Summary

Vuk R. Samčević, MA

The Immigration of the Slavs in the Balkans and their Relations with Byzantium: Parallel Analysis of Greek and Serbian School Textbooks

History textbooks are always of great importance for every nation state. Both Serbia and Greece, nowadays as well as in the past, have shown great effort in making history textbooks policies fit for their needs. Greece is a state that emphasises greatly on its instruction of humanities and has a strict and uniformed school program, while Serbia has more than one state approved textbook unlike Greece. That being said, the early Middle Ages are a period of European history that is essential for the foundation of contemporary nations, and the immigration of Slavs to the Byzantine Balkans and their principal affairs bring up many questions that have been concerning the two since the XIX century. How Slav the Greeks became and how much do the Balkan Slavs owe to the Byzantine Civilisation? In an attempt to answer that question through the perspective of present-day history textbooks in Greece and Serbia (used in elementary, middle and high school), the article deals with the narratives of the textbooks in regard to how they depict Byzantium and Slavs, their first encounters, the settlement of Slavs in the Balkans and their integration with the Byzantines, as well as the first few centuries of common history during which the Slavs were baptised and founded their own states, up until the XI century when Byzantium took possession almost of the whole peninsula. The research showed that even though the content of the textbooks is similar, some themes are treated differently. Firstly, both acknowledge the Greek aspect of Byzantium and view it as predominantly Greek, although the Greek textbooks take monopoly on the Greek element of Byzantium, neglecting other ethnicities or communities that had lived there as well, which is mentioned greatly in the Serbian ones. Serbian textbooks depict Slavs in a finer manner than the Greek ones do, even though they often both use the same Byzantine sources. Their focus is different, whereas Serbian textbooks focus on the beginning of Serbian history, the Greek textbooks cover the complex process of assimilation of Slavs in continental Greece. Even though both sides claim great importance to the mission of Cyril and Methodius, the Greek books insist on its Byzantine role and portray the result being strong ties between Greeks and Slavs, where the Serbian ones see it as a more inner Slavic matter. In Serbian textbooks Serbian and Byzantine history is very important, but there is no place for Bulgarian history of the same period in such an extent, which is what we see in Greek textbooks at the expense of Serbian history being almost absent. The nature of the Bulgarian empires and the affairs of the Orthodox Church are of a great significance for the Greek textbooks, and for that reason they are omitting some problematic parts of the past in their common history, unlike Serbian ones that have no problem in mentioning dark anecdotes and times of unrest between two peoples. In the end, while we may see some biased language and even negative attitudes towards the other side, the relations between the Slavs and the Byzantines are permanently described as vivid and the Orthodox Slavs are seen as a part of the Byzantine world.

Keywords: history textbooks, Serbian-Greek history, the settlement of Slavs, Slav-Byzantine relations.

УДК 94(=411.16)(497.1)"1948/1952"(093.2)
327(497.1:569.4)"1948/1952"(093.2)
821.163.41-142

Др Милан Радовановић, дипл. историчар
mradowanovic@gmail.com

Критичко издање историјске грађе

ПЕСМА „ЈУГОСЛАВИЈА-ИЗРАЕЛ!“ Југославија и Блиски исток (1948-1952)

Спољна политика Југославије после Другог светског рата представља својеврсну парадигму развоја билатералних односа са Совјетским Савезом. У овом се смислу издвајају три фазе.¹ Од краја рата до 1948. године, Комунистичка партија Југославије била је у потпуности посвећена изградњи социјалистичког друштва по угледу на совјетско и формулисала спољну политику пратећи курс који је трасирао Совјетски Савез. Период од 1949. до 1953. године обележио је југословенско-совјетски сукоб. Идеја аутентичне револуције и происходећег права на самостално иступање на међународној сцени продубљена је кроз постепено отварање Југославије према свету. После 1953. године, југословенска спољна политика напушта европске оквире и окреће се интензивној сарадњи са земљама Азије и Африке. Упориште за репозиционирање Југославије у биполарном свету пронађено је у процесу деколонизације.

Предочена динамика развоја југословенске спољне политике у послератном периоду препознаје се и у дипломатској активности на Блиском истоку. По угледу на совјетску позицију, период интензивне сарадње са СССР-ом обележила је скоро па потпуна пасивност Југославије у овом делу света.² Резолуција Информбирео доноси постепену експанзију сарадње са државама Блиског истока. Првобитно се југословенска политика заснивала на равноправном развоју односа са свим земљама региона.³ Континуирана ескалација сукоба између

¹ Dragan Bogetić, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1990), 49-123.

² Видети: Vladimir Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok. Stvaranje jugoslovenske bliskoistočne politike 1946-1956*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2007), 29-31.

³ Исто, 51-54.

Израела, са једне, и арапских земаља, са друге стране учинила је, међутим, овакву политику дугорочно неодрживом. Интензивна сарадња са новоствореном јеврејском државом трајала је од проглашења независности Израела до Суецке кризе (1956), при чему је југословенска страна све време избегавала било какво дугорочно обавезивање. Постепено зближавање са арапским државама значило је да Израел никада, у правом смислу те речи, није постао ослонац југословенске спољне политике на Блиском истоку. Билатерални односи две земље коначно су прекинути после Шестодневног рата (1967).

Период интензивног развоја дипломатских односа између Југославије и Израела обележила је претпоставка о постојању специфичне аналогije у геополитичком положају две земље на почетку пасивног конфликта који је добијао обриси хладноратовске поделе света.⁴ Јединствене околности међународног признања новостворене јеврејске државе,⁵ посматране су као ситуација, у суштини, слична положају у коме се Југославија нашла после Резолуције Информбироа и прекида дипломатских односа са земљама Источног блока.

Учешће приближно 4.500 Јевреја у Народноослободилачкој борби обезбедило је заједници унеколико привилегован положај у послератној Југославији.⁶ Делатност Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије обновљена је 22. октобра 1944, непосредно по ослобођењу Београда. Формално су му враћена сва овлашћења која је уживао у међуратном периоду, при чему су челници Савеза прећутно прихватили да ће се, при представљању заједнице, ограничити на политичку и националну димензију њеног идентитета, уз стварање јасне дистанце у односу на питања вере. Сарадња са властима послератне Југославије формализована је довођењем чланова или симпатизера Комунистичке партије на челна места у заједници. Додатна идеолошка хомогенизација заједнице уследила је са процесом организованог исељавања у Израел,⁷ у оквирима кога је земљу напустило више од 60% од приближно 12.500 југословенских Јевреја, колико је преживело Други светски рат.⁸

⁴ Shaul Shay, „Israel and Yugoslavia between East and West“, *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008), 473–474.

⁵ Od Arne Vestad, *Globalni Hladni rat: intervencije u Trećem свету i oblikovanje našeg doba*, (Beograd: Arhipelag, 2008), 171. Израел су, у року од двадесет и четири сата од проглашења независности, спроведећи сопствене планове о позиционирању на простору Блиског истока, признале како Сједињене Америчке Државе, тако и Совјетски савез.

⁶ Mladenka Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944–1952). Kraj ili novi početak?*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2009), 112–113.

⁷ Милан Радовановић, „Ционизам и прагматизам – Зашто су се југословенски Јевреји иселили у Израел? (1948–1952)“, *Београдски историјски гласник*, 6 (2015), 227–228.

⁸ Милан Радовановић, „Поједини статистички аспекти организованог исељавања Јевреја из Југославије у Израел (1948–1952)“, *Годишњак за друштвену историју*, 22, 2 (2015), 68–69.

Допис Лавослава Бродмана Савезу јеврејских вероисповедних општина Југославије

У склопу квалификација за Светско првенство које ће следеће године бити одржано у Бразилу, у августу 1949. године у Београду је гостовала фудбалска репрезентација Израела.⁹ Југословенска репрезентација је у овом сусрету однела убедљиву победу, резултатом 6:0.¹⁰ Секретар јеврејске вероисповедне општине у Мостару, Лавослав Бродман, овим се поводом обратио Савезу јеврејских вероисповедних општина. Допису је приложио песму насловљену „Југославија – Израел“ и изразио жељу да гостујући фудбалери буду упознати са њеним садржајем.

У Бродмановој песми препознају се три основне теме – гостовање израелске репрезентације Београду, страдање Јевреја у холокаусту и широка аналогија између Народноослободилачке борбе и рата који је Израел водио са арапским суседима како би сачувао новостечену независност. При томе поистовећивање положаја југословенске и новостворене државе Јевреја представља својеврсни оквир у који су смештене друге две теме, а на који се надовезује претпоставка о дубокој повезаности два народа и постојању чврсте везе између две земље.¹¹ Песма представља један од малобројних примера личног тумачења темеља југословенско-израелске сарадње. Мада је у питању функционер и његова се позиција не може на било који начин сматрати репрезентативном за целу заједницу, допис се мора представља парадигматичан показатељ успешно спроведене идеолошке интеграције јеврејске заједнице у друштво послератне Југославије.

Допис који је Лавослав Бродман упутио Савезу јеврејских вероисповедних општина Југославије писан је руком, калиграфским рукописом. Ради очувања аутентичности, стилске и језичке грешке пренете су у неизмењеном облику. Допис се чува у Архиву Јеврејског историјског музеја у Београду, у привременој кутији број 757.

⁹ Видети детаљно: (1949) *Jugoslavija – Izrael 6:0*, <http://www.reprezentacija.rs/129-jugoslavija-izrael-6-0/>, 7. јул 2022.

¹⁰ У реваншу који је половином септембра исте године одигран у Тел Авиву, Југославија је поново однела победу, овај пут резултатом 2:5. Видети: (1949) *Izrael – Jugoslavija 2:5*, <https://www.reprezentacija.rs/130-izrael-jugoslavija-2-5/>, 7. јул 2022.

¹¹ Ове се идеје често могу наћи у документима који се тичу организованог исељавања. Видети, на пример: Милан Радовановић, „Посланице Савеза јеврејских вероисповедних општина упућене учесницима прва три таласа организованог исељавања из Југославије у Израел (1948-1950“, *Архив*, 19, 1-2 (2018), 191-201. и Милан Радовановић, „Извештаји Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије о завршетку прва два таласа организованог исељавања у Израел 1948/9“, *Годишњак за друштвену историју*, 27, 2 (2020), 83-93.

Jevrejska opština
u Mostaru
br. [oj] službeno

Mostar, 25. VIII. 1949.

Savez jevrejskih vjeroisp.[ovednih] opština
F.N.R.J.

Beograd

Dostavljajući Vam priloženu posvetu, tumači smo želje pisca, da se sa (dopisano, prim. M.R.) ovom posvetom upoznaju po mogućnosti, predstavnici reprezentacije Izraela. Pisac bi najrađe lično recitovao pred skupom reprezentativaca, ali ne vidi za to mogućnosti –

Šalom!
S.F. – S.N.

Predsjednik opštine na dužnosti:
Sekretar:
Lavoslav Brodman

Sa 1 prilogom – posveda.
Preporučeno!

Povodom dolaska
reprezentacije Izraela u Beograd,
dana 21. augusta 1949. Godine

Jugoslavija – Izrael!

Vi djeco daleke pustinje,
što dođoste preko mora u metež taj evropski,
na krilima Izraelskim!
Što to bilo među vama narode odabrani,
da piđoste (sic!) u taj vrtlog ljudskog zbivanja.?

Dal' silna žudnja za novim, nepoznatim;
И' možda pusta želja za igrom?
Recite nam Vi to djeco, daleke pustinje,
Vaš dolazak biva Ko iz vedra neba grom!

Jugoslavija – Izrael, dva srca junačka, -
na bojnem polju Vi nosioci (anđeli, precrtano, prim. M.R.) ste bili mira,
borili se za djela pravedna,
nepoznato shvaćanju starog svijeta.
Vaši borci: - partizani, Titovi junaci,
I tvoji, sinovi Izraela: - Makabejci,
jednog sklopa su izdanci!

Šest prema nuli pod Vašim nogama,
Velika je pobjeda;
Još veća ljubav što j' u našim srcima,
u korist tvoju, o' Majko Izraela!
Šest nula za Jugoslaviju,
nama radost daju;
Al' pitamo mio ceo svet:
Zar nije više što fašizam je odnet!?
(nečitko, precrtano, prim. M.R.)

Fašizam i grozan pokolj nevinih Jevreja,
diljem sveta i preko mora.
Zar nije zločin i optužba
strašne te zbinje vinovnicima!?
Da, mi ih optužujemo te grozne silnike,
sada, kad ugledasmo Vas, naše miljenike,
koji dođoste iz pustinje – s' bojnog polja,
i pokazaste nam napaćeno Vaše lice.
Optužujemo pred licem celog sveta,
pokretače tog' greha,
koj' nam ugrabiše sedam miliona:
sestara, braće – roditelja,
iz toplog ognjišta, sa majčinog krila, -
baciše u oganj ljuti, bez premišljaja!

I nakon sveg' tog bezumlja,
Ti doleti iz pustinje daleke,

O majko Izraela!
 u zemlji ovu napaćenu,
 krvlju i suzama natopljenu,
 u Jugoslaviju Titovu,
 pozdrave nam носиш i dušu svoju!

Zdravo Majko Izraela!
 Dobro nam došla!
 Ti poleti na svojim krilima,
 da ogledaš se na megdanu junačkom, -
 sa narodom koj' srcu Tvom blizak je,
 po čojstvu jednak je, i slavi isti je!

Majko Izraela!
 Mi rodismo se na tlu Jugoslavije,
 Nama svetoj grudi maternjoj.
 Naša bića izrasla su iz nje,
 Ko' čista kap krvi iz nje uzetoj.
 Roditeljskom ljubavlju ta naša majka,
 Štitila nas,
 u okrilje uzela,
 od uništenja spasila-
 Evo svijete dokaze:
 Iz buntovnih radnika i seljaka,
 izrasla velika država radnih ljudi i težaka,
 Država: od Maribora do Jadrana,
 Celom svetu poznata:
 Titova Jugoslavija!

Majko Izraela!
 Nova Jugoslavija,
 raširenih ruku, otvorenog srca,
 Tvoje heroje dočekuje,
 Mučenike, radnike slavne,
 Da naše bratstvo ostaje za vijeke!

Na zalazu sunčanog neba,
 simboli tog našeg bratstva:
 Plavi – bijeli – crveni i petokraka zvezda,

I modro - bijeli stijeg, -
U zagrljaju za uvijek!

Mostar, augusta 1949.

Lavoslav Brodman

Savezu jevrejskih vjeroispovednih opština
Federativne narodne republike Jugoslavije
Beograd

U sjećanju na susret i bratstvo
naroda Jugoslavija-Izrael, Vama, predsedniku
Jevreja Jugoslavije u amanet dajem
Mostar, augusta 1949.

Lavoslav Brodman

Sekretar opštine

О ИДЕЈАМА И КЊИГАМА ON IDEAS AND BOOKS

Др Милан Радовановић, дипл. историчар
Београд

Друштвена историја у фокусу XLII

Herwig, Henriette; Stuhlfauth-Trabert, Mara (Hrsg.),
Alter(n) in der Populärkultur, transcript Verlag, Bielefeld 2022, 318 S.

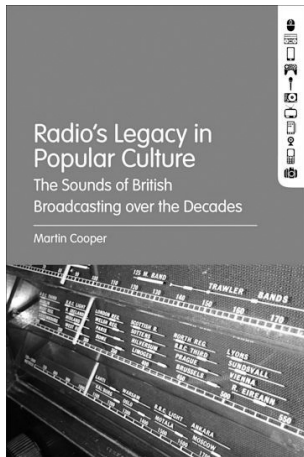
Старење није тема која се нужно везује за популарну културу, по дефиницији опседнуту идејама виталности, динамичности, иновативности, агилности и константног померања граница. Са друге стране, управо медијски садржаји који чине централни део популарне културе представљају необично захвалан истраживачки оквир за анализу процеса старења, различитих стереотипа који га прате и нових начина на који се треће доба концептуализује у савременом свету. У зборнику чији су уредници Хенријета Хервиг, редовни професор и шеф катедре за Историју новије немачке књижевности, Универзитета „Хајнрих Хајне“ у Диселдорфу (Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf) и Мара Шулфаут-Траберт, предавач на истој катедри, објављено је укупно четрнаест прилога посвећених интеракцији популарне културе и различитих аспеката процеса старења. Зборник, поред увода, чине четири веће целине, посвећене начину на који је тема старења обрађена у филмским остварењима, на телевизији, у стриповима, односно књижевности и друштвеним играма. Објављени радови тичу се различитих тема, од начина на који филмска индустрија приступа деменцији и сенилности, преко старости у научној фантастици, па

све до старосне дискриминације као утемељења за различите предрасуде.

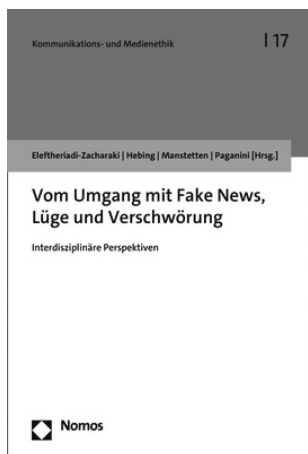
Steinhauer, Jason, *History, disrupted: How social media and the World Wide Web Have Changed the Past*, Palgrave Macmillan, Cham 2022, 160 p.

Интернет на свеобухватан начин обликује свет у коме живимо. Друштвене мреже, популарни сајтови и различити онлајн сервиси постали су део свакодневице у мери која им дозвољава да утичу на начин на који перципирамо прошлост. Јавна сфера постала је засићена једнаком количином историјских чињеница и дезинформација, директно доводећи у питање све оно што знамо или смо мислили да знамо о сопственој прошлости и историји као науци. Монографија Џејсона Стајнхауера, сарадника центра Вилсон (The Wilson Center) у Вашингтону и вишег научног сарадника Института за истраживање спољне политике (Foreign Policy Research Institute) у Филаделфији, прва је публикација посвећена начину на који је интернет изменио историју као дисциплину и наша сазнања о прошлости. Уз увод, ову публикацију чини укупно осам поглавља и закључак. Аутор настоји да пронађе одговоре на фундаментална питања која се тичу природе развоја историјске науке у сфери интернета; утицаја јавности на развој историје и редефинисање постојећих сазнања о прошлости; носталгије у дигиталној сфери; виралне природе расправа о прошлости; визуализације прошлости на интернету; начину на који се о прошлости извештава; наративима о прошлости и улози вештачке интелигенције у даљем развоју историјских истраживања. Коначно, закључак је посвећен перспективама у даљем развоју историје.

Cooper, Martin, *Radio's Legacy in Popular Culture: The Sounds of British Broadcasting over the Decades*, Bloomsbury Academic, New York 2022, 247 p.

Радио је заузео сасвим специфично место не само у медијској, већ у популарној и култури уопште, чим се први сигнал појавио у етру. О прилозима који су емитовани писани су критички текстови. Програм је строго оцењиван, уз детаљно преиспитивање свега што су слушаоци били у прилици да чују. Овај је обичај допринео стварању својеврсне симбиозе радијског програма и других форми уметности, односно културе, која се затим даље развијала и која још увек постоји. Монографија Мартина Купера, предавача при одељењу за новинарство и медије, Универзитета Хадерсфилд (Department of Journalism & Media at the University of Huddersfield), представља својеврсну мета-студију. Аутор се не фокусира на сам радијски програм, већ место које је овај програм, посредством писане речи, филмова и музике, заузео у ширем контексту културе и уметности Велике Британије. Анализира дела књижевника, режисера, продуцентата и текстописаца, настојећи да на свеобухватан начин прикаже начин на који су радио и чин слушања радија, у претходних стотину година, интерпретирани у популарној култури. Књигу чине увод, закључак и укупно девет поглавља, у којима је дат хронолошки преглед развоја радијског програма у претходних сто година. Свако је поглавље посвећено питању које је доминирало одређеним периодом емитовања радијског програма и његовом интеракцијом са популарном културом - почецима програма и стварању навике слушања, улози коју је радио играо у Другом светском рату, стварању специјализованог програма намењеног ужем кругу слушалаца, појави радио ди-џеја и коначни прелазак радија у други план, услед доминације визуелних медија.

Vom Umgang mit Fake News, Lüge und Verschwörung: interdisziplinäre Perspektiven, Nomos, Baden-Baden 2022, 178 S.

Политичким и медијским пејзажом XXI века доминирају „лажне вести“. Мада се чини да је овај феномен у највећој мери условљен успоном друштвених мрежа, његова је позадина далеко комплекснија, а утицај много свеобухватнији него што се уопште може претпоставити. Показало се да су друштво XXI века, у много већој мери од чињеница, обликовале управо „лажне вести“. Стручњаци из области политичких наука, новинарства, лингвистике, комуникологије, филозофије и теологије, кроз дванаест радова, колико је објављено у овом зборнику, разматрају историјску позадину „лажних вести“ и ширење теорија завере као вероватно најпогубнију последицу њихове свеprisутности у савременим свету. Аутори се феноменом „лажних вести“ баве у контексту начина на који перципирамо свет средњег века, борбе против антисемитске пропаганде у нацистичкој Немачкој, идеолошке хомогенизације друштва Источне Немачке, хибридних ратова, наставе на високошколским установама, лингвистичке анализе теорија завере, улоге коју лаж игра у савременој политици, контрадикторности положаја „лажних вести“ у дискурсу о слободи говора и моралне одговорности коју са собом повлачи њихова инструментализација.

Schachtner, Christina, Global Age, Migration und Medien: transnationales Leben gestalten, transcript Verlag, Bielefeld 2022, 291 S.

Кристина Шахтер, професор медијских наука и комуникологије на Универзитету у Клагенфурту (Alpen-Adria-Universität Klagenfurt), овом монографијом настоји да одговори на питање како појединци осмишљавају свој живот и дефинишу идентитет после учешћа у процесу миграције који их води

преко државних граница. На основу разговора које је водила са мигрантима у Аустрији и Немачкој, ауторка оцењује потенцијал миграција да из корена промене друштво. Подаци сакупљени током теренског рада допуњени су анализом медијског садржаја који се баве мигрантима и миграцијама, односно анализом начина на који се приказују у музици, позоришту и филму. Кристина Шахтер при томе користи методолошке оквире којима се служе социологија, психологија, медијске и науке о култури. Монографију чини укупно седам целина, посвећених прегледу релевантних истраживања и дискурсу у области транснационалних миграција, почетном и завршном тачком процеса, факторима који покрећу транснационалне миграције, медијском сликом миграната, начином на који учесници у миграцијама перципирају сами себе и миграцијама као силом која покреће развој друштва.

Слободан Мандић, историчар
Историјски архив Београда
slobodan.mandic@digitalnaistorija.net
<https://www.digitalnaistorija.net/>

Прикази сајтова (Web адресар) XL

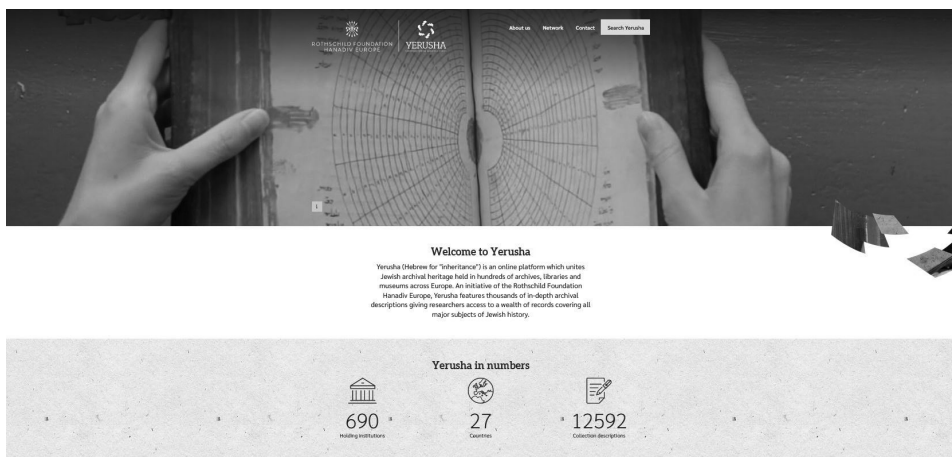
**European Digital Treasures:
Management of centennial archives in the 21st century**
<<https://www.digitaltreasures.eu/>> (22. VI 2022).

Пројекат *Европске дигиталне ризнице* инспирисан је различитим изазовима са којима се суочавају баштинске институције културе и који их усмеравају ка новим моделима пословања у дигиталном добу. Сабирање заједничког европског наслеђа, са посебним акцентом на дигиталну доступност, као и повећање његове видљивости и употребе, главни су циљеви заједничког подухвата конзорцијума на челу са Шпанским државним архивом. Партнерску мрежу чине још и национални архиви Норвешке, Мађарске, Малте, Португалије, као и Мунстер технолошки универзитет у Корку (Ирска) и Међународни центар за архивска истраживања (ICARUS). Поред детаљног описа свих пројектних активности, централно место веб презентације представља одељак који садржи дигиталне

каталоге три трансмедијске изложбе: *Стварање Европе – историја, памћење и мит о Европејству преко хиљаду година*; *Прогнаници, миграциони токови и солидарност*; *Европска открића – од новог света, до нових технологија*. Свака од изложби садржи око педесет репрезентативних експоната изабраних међу различитим, поглавито архивским институцијама широм Европе. Међу њима има и оних пореклом из српских архива (документ о преласку српских породица из Београда у Земун 1791. године из Историјског архива Београда, или план новог пловног пута на Дунаву код Петроварадина из 1851. године из Архива Војводине), али и других занимљивих сведочанстава, попут плана карантинске станице код Земуна из 1762. године (Национални архив Мађарске), или списка неопходних медицинских производа лекара у Котору из 1556. године (Државни архив Црне Горе). Каталогзи су доступни за преузимање у PDF формату, на неколико језика, а од додатних садржаја ту су још и брошуре са понудом производа чија израда је инспирисана одабраним документима са изложби, затим изложбене видео презентације, као и линкови за слободно преузимање неколико игара (квизови, игре меморије, интерактивне ролплеј игре).

Rothschild Foundation Hanadiv Europe, Yerusha <<https://yerusha.eu/>> (22. VI 2022).

Welcome to Yerusha

Yerusha (Hebrew for "inheritance") is an online platform which unites Jewish archival heritage held in hundreds of archives, libraries and museums across Europe. An initiative of the Rothschild Foundation Hanadiv Europe, Yerusha features thousands of in-depth archival descriptions giving researchers access to a wealth of records covering all major subjects of Jewish history.

Yerusha in numbers

 690 [*] Holding institutions	 27 Countries	 12592 Collector descriptions
---	--	--

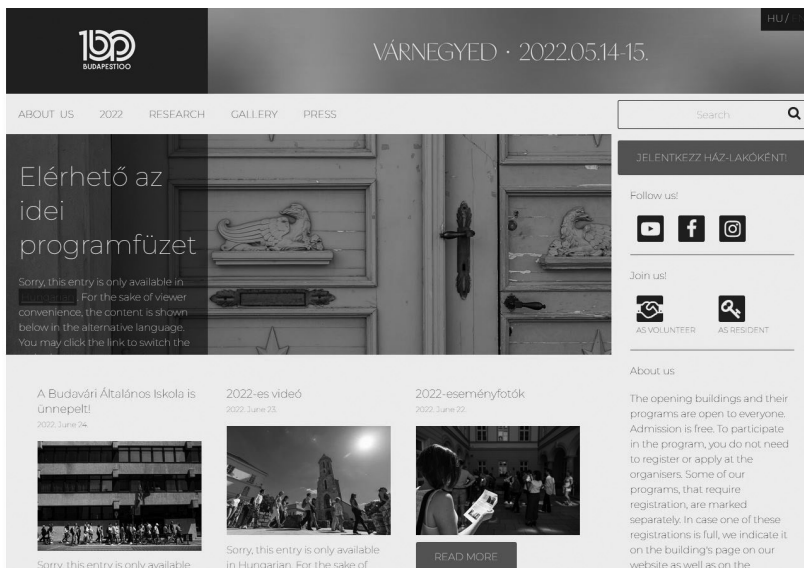
Pan-European
A catalogue of major European archival collections with Jewish material

Comprehensive
Descriptions of collections covering hundreds of years of Jewish history

Дигитална онлајн платформа Yerusha (на хебрејском Наслеђе) представља каталог слободно доступних информација о европском јеврејском архивском наслеђу. Платформа је настала као резултат заједничке сарадње европских, америчких и израелских академских и баштинских институција и подржана је

од европског огранка фондације Ротшилд. Почетна страна сајта суштински је усмерена на два основна одељка, а то су *Мрежа*, где су доступне информације са логотиповима 26 институција које су депоновале информације у базу, као и одељак резервисан за напредну претрагу. Описи архивских фондова и збирки пореклом из Србије у базу су депоновани већим делом преко Историјског архива Београда, али и преко Меморијалног музеја Холокауста из Вашингтона. Организација метаподатака у бази омогућује прецизну филтрацију података преко различитих параметара: периода (временске линије), језика грађе, тематског индекса, власничке институције, постојање линкова ка информативним средствима колекција. Уредно презентовани, стандардизовани и лако претраживи подаци о великом броју архивских колекција из различитих институција, такође могу послужити и као добар пример и идеја водилца на који начин организовати тематски профилисане и онлајн доступне дигиталне водиче кроз архивску грађу.

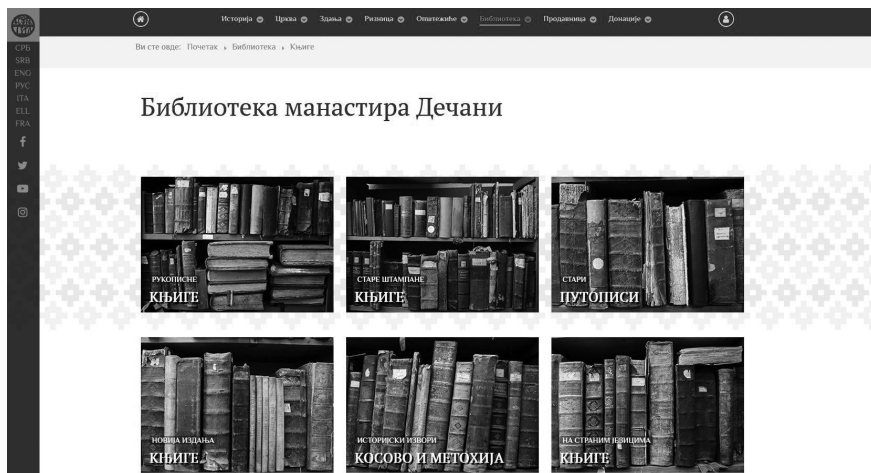
Open Society Archives, KÉK Contemporary Architecture Centre, Budapest100 <<https://budapest100.hu/en/>> (23. VI 2022).

Презентација *Будимпешта 100* настала је на темељу активности у оквиру манифестације и серије догађаја покренутих 2011. године од стране Архива отвореног друштва и независне организације Мађарски центар за савремену архитектуру. У почетку окренути зградама Будимпеште старим један век, организатори временом окупљају волонтере и представнике различитих занимања

ради откривања многих детаља и прича у вези са архитектонским објектима мађарског главног града. Првобитни списак објеката је допуњаван на основу грађе Градског архива Будимпеште. Досадашње активности и истраживања су искориштени за јединствену базу података доступну на двојезичном сајту пројекта у одељку *Истраживања (Research/Kutatás)*. База је подељена у секције разврстане према заступљеним објектима, градитељима, архитектама, години изградње, а ту је и страница са текстом о методологији истраживања и њеном развоју у протеклих десет година. Од пропратних садржаја на сајту су доступни галерија фотографија, присуство у медијима, линкови ка друштвеним мрежама, као и позив и приступнице за учешће волонтерима и власницима објеката.

Манастир Високи Дечани, Библиотека манастира Дечани <<https://www.decani.org/sr/latinica-srpski/knjige>> (21. II 2022).

Веб презентација манастира Високи Дечани, задужбине краља Стефана Дечанског и цара Стефана Душана из XIV века, коју је 2004. године Унеско уврстио на своју листу светске културне баштине, поред одељака посвећених знаменитој историји, изгледу, богатој ризници и општежићу манастира, такође садржи и посебно издвојену електронску библиотеку. Овде су у дигиталном приказу доступне све књиге из вредне колекције од преко сто педесет дечанских рукописних књига од XIII до XVIII века, затим и колекција старе штампане књиге (међу којима и дела познатих дечанских игумана и монаха из XIX и прве половине XX века), путописи, нове књиге (одабрани наслови из библиотеке манастира), историјски извори (наслови који се непосредно баве манастиром Дечани било из историјског, литерарног, или аспекта историје уметности). У

посебну целину су издвојени наслови на страним језицима, где се могу пронаћи путописи из XIX и са почетка XX века на енглеском и руском језику, стари летописи и дневници на руском језику, научна литература о манастиру Дечани преведена на енглески језик, али и књиге о актуелним догађајима из новије историје региона. Иако доступна грађа није снабдевена метаподацима (у оквиру неког посебног програма), те стога није могуће вршити претрагу целокупног материјала, многе књиге су обрађене софтвером за оптичко препознавање текста (OCR) и стога их је могуће претраживати појединачно. Нарочито треба истаћи квалитетно скениране и у високој резолуцији доступне странице из колекције рукописних књига, које се по значају и богатству сврставају одмах иза хиландарских.

**Centar za kulturnu dekontaminaciju,
Usponi i padovi, domašaji i promašaji... i ono što smo zaboravili /
Ups and Downs, Highs and Lows... and the Forgotten
<<https://www.upsdownshighslows.com/>> (29. VI 2022).**

Интернет презентација пројекта усмереног на питања културне размене, сарадње и међусобних утицаја Сједињених Америчких Држава и Југославије/ Србије у оквиру кога су током 2020. спроведена истраживања, организоване дебате, филмске пројекције, изложба, перформанси, промоције, стручна вођења и друге активности. Сакупљена архивска грађа и материјали сада су делом доступни у оквиру седам категорија сајта у секцији *Студије*: филм, поезија, музика, савремена уметност, позориште, стрип, урбанизам. Унутар

сваког одељка је прво дат уводни текст, а након презентованих докумената налазе се рубрике са линком ка снимцима одржаних презентација и дискусија, хронологија догађаја и информације о истраживачима. Према речима аутора пројекта, Бранислава Димитријевића, Ане Миљанић и Љубице Славковић, интернет презентација садржи материјале који би требало да испитају и осветле комплексности и контрадикције политичких, економских и културних односа између САД и Југославије/Србије кроз историјске студије случаја уметничке и културне сарадње, размене и утицаја, са тежњом стварања платформе за даље дискусије о разоткривеним контрадикцијама.

Упутство за предају рукописа

Годишњак за друштвену историју објављује студије, расправе, чланке и историјске изворе на српском и на енглеском језику. Радови морају бити оригинални и фокусирани на друштвену историју, до сада необјављени или послати за објављивање у другим часописима.

Прва страна текста треба да садржи: наслов рада на српском и енглеском језику, име аутора, звање и титулу аутора, годину рођења, назив институције у којој је аутор запослен и е-адресу аутора. Текстови морају да садрже апстракт до 100 речи на српском и енглеском језику, као и резиме на енглеском језику, односно на српском уколико је текст на енглеском језику. Аутор је дужан да пошаље кључне речи од пет до осам речи на српском и енглеском језику, као и списак литературе и извора коришћених у раду.

Предати текстови морају бити на ћирилици у формату .doc Microsoft Word-а, не дужи од 25 страна А4 формата (1800 карактера по страни са размацима) тј. један и по табак (укључујући фусноте, табеле, резиме), у фонту Times New Roman, величина слова 12, проред 1,5. Фусноте треба да имају величину слова 10, уз једноструки проред. Фотографије слати у минималној резолуцији од 300dpi, у формату .jpeg или .tif.

Текстове приложити у електронској верзији, на адресу:
g.drustvena.istorija@gmail.com

Сви пристигли рукописи (студије, истраживања, прилози) достављају се спољним рецензентима након иницијалне евалуације од стране главног и одговорног уредника.

Процес рецензија је строго анониман при чему се име рецензента ускраћује аутору, и обрнуто. Рецензент има право, по сопственој одлуци да открије идентитет аутору, али је пракса да оба идентитета остану сакривена.

Сваки текст прегледа најмање два рецензента, стручњака за област на које се рецензирано дело односи, чиме се обезбеђује квалитет и аутентичност чланака. Рецензенти (како страни тако и домаћи) морају имати више или исто научно/наставно звање као аутори радова.

Сви рукописи прихваћени за штампу морају да имају позитивне рецензије, као и да га оба рецензента препоручују за штампу. Рукописи достављени редакцији часописа Годишњака за друштвену историју се не враћају

Редакција неће разматрати радове који не поштују наведене критеријуме

Упутства за писање напомена и библиографија

Библиографски подаци у фуснотама:

1. име и презиме аутора,
2. наслов дела: књиге или чланка, часописа или зборника у коме је чланак објављен и податке о њему (број часописа, година издања, за зборник име уредника/приређивача),
3. место издања, издавач, година издања /или датум приступа сајту и његова адреса/
4. број стране цитата

Необјављена грађа – *навођење докумената из архивских фондова:*

Навести цео назив архива, назив и број фонда, број фасцикле или кутије, број јединице и назив документа, а касније наводити скраћено.

Архив Југославије (АЈ), Комитет за кинематографију Владе ФНРЈ 180, Ф7, л. 12. Петогодишњи план инвестиција за потребе кинематографије у ФНРЈ. (у даљем тексту: АЈ, 180, ф7, л.12, Петогодишњи план инвестиција...)

Архив Југославије (АЈ), фонд Министарства за трговину и индустрију 65, фасцикла 185, јединица 580, Протест против осамсатног радног времена, Трговачка обртничка комора у Загребу 7.1.1921. (у даљем тексту: АЈ, 65-185-580, Протест против...)

Објављена грађа

Јутарњи рапорт о судару електричног трамваја и фијакера, 28.02.1904, *Живети у Београду 1890–1940. Документа управе града Београда*, књига 6, приређивачи Милан Ристовић, Дубравка Стојановић, Мирослав Јовановић, Мирослав Перишић, Горан Милорадовић, (Београд: Историјски архив Београда, 2008), 498–499.

Цитирање монографије:

Мирослав Перишић, *Од Стаљина ка Сартру. Формирање југословенске интелигенције на европским универзитетима 1945–1958*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2008), 443.

Перишић, *Од Стаљина ка Сартру*, 450.

Цитирање чланака из часописа, зборника, новина:

Милан Ристовић, „Le Canard Sauvage и Мајски преврат у Београду 1903. године (Прилог имагологији Балкана)”, *Годишњак за друштвену историју*, 24, 3 (2017), 11.

Ристовић, „Le Canard Sauvage и Мајски преврат у Београду 1903. године“, 8–10.

Gavin Bowd and Anton Mioara, “Peak Dictatorship: Ceaușescu’s State Visit to Great Britain, June 1978.” *The Slavonic and East European Review*, 97, no. 4 (2019), 715. www.jstor.org/stable/10.5699/slaveasteurorev2.97.4.0711. (05.11.2019)

Bowd, Mioara, “Peak Dictatorship“, 716.

Rogers Brubaker, “Myths and Misconceptions in the Study of Nationalism”, *The State of the Nation*, edited by John Hall, (Cambridge University Press, 1998), 272–306.

Brubaker, “Myths and Misconceptions”, 273.

Милутин Чолић, „Филмска дискриминација”, *Политика*, 19. март 1968, 5.

Навођење чланака са Интернета:

Wolfgang Schmale, “Processes of Europeanization”, in: *European History Online (EGO)*, published by the Institute of European History (IEG), Mainz, URL: <http://www.ieg-ego.eu/schmalew-2010b-en> URN: urn:nbn:de:0159-20101025144 (05.11.2019).

Dilek Barlas, “Post-war Economies (Turkey)”, in: *1914–1918-online. International Encyclopedia of the First World War*, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin, Berlin 2016-01-05. DOI: 10.15463/ie1418.10795. (03.11.2019)

Упутство за састављање списка извора и литературе

Начин приказивања списка извора и литературе се разликује од навођења у фуснотама.

Списак извора и литературе се наводи латиничним писмом, по абecedном реду. Уколико је издање на ћирилици, ставити у загради након навода да је на ћирилици. Прво се наводи презиме, затим име аутора, наслов дела, место, издавач и година.

Најпре се наводе необјављени извори, па објављени, а затим списак литературе.

Spisak izvora i literature:

Arhiv Jugoslavije. Komitet za kinematografiju Vlade FNRJ. fond 180.

Arhiv Jugoslavije. Ministarstvo za trgovinu i industriju. fond 65.

Politika

Živeti u Beogradu 1890–1940. Dokumenta uprave grada Beograda, knjiga 6, priređivači: Milan Ristović, Dubravka Stojanović, Miroslav Jovanović, Miroslav Perišić, Goran Miloradović. Beograd: Istorijski arhiv Beograda, 2008. (ćirilica)

Perišić, Miroslav. *Od Staljina ka Sartru. Formiranje jugoslovenske inteligencije na evropskim univerzitetima 1945–1958*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008. (ćirilica)

Ristović, Milan. „Le Canard Suvage i Majski prevrat u Beogradu 1903. godine (Prilog imagologiji Balkana)”. *Godišnjak za društvenu istoriju*, 24, 3 (2017), 7–26. (ćirilica)

Bowd, Gavin and Mioara, Anton. “Peak Dictatorship: Ceaușescu’s State Visit to Great Britain, June 1978.” *The Slavonic and East European Review*, 97, no. 4 (2019), 711-737 www.jstor.org/stable/10.5699/slaveasteurorev2.97.4.0711 (05.11.2019)

Brubaker, Rogers. “Myths and Misconceptions in the Study of Nationalism”. *The State of the Nation*, edited by John Hall, Cambridge University Press, 1998, 272–306.

Навођење чланака са Интернета:

Schmale, Wolfgang. "Processes of Europeanization". *European History Online (EGO)*, published by the Institute of European History (IEG), Mainz. URL: <http://www.ieg-ego.eu/schmalew-2010b-en> URN: urn:nbn:de:0159-20101025144 [05.11.2019].

Barlas, Dilek. "Post-war Economies (Turkey)". *1914–1918-online. International Encyclopedia of the First World War*. ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson. Freie Universität Berlin: Berlin 2016-01-05. DOI: 10.15463/ie1418.10795. (03.11.2019)

Submitting Manuscripts

The Annual for Social History is a peer-reviewed journal that publishes original new research in Serbian and English language. Manuscripts for consideration should focus on social history. Submissions should not be sent for publication elsewhere, or have been previously published.

Please mind the following guidelines in preparing a manuscript: The cover page should consist of the manuscript title, name of the author(s), academic title, and year of birth, institution and e-mail of the author. The cover page should also have a 100-words abstract, a resume, five to eight keywords, and the list of used references.

Manuscripts should be submitted in Microsoft Word .doc format, no longer than 25 pages (A4 size of approximately 1800 characters per page). The Annual for Social History use *The Chicago Manual of Style (17th edition)*, *Notes and bibliography style* (<https://www.chicagomanualofstyle.org/home.html>) as reference style for footnotes and bibliography. Font should be Times New Roman, size 12, line spacing 1.5. Footnotes should be in font size 10, single spacing. Photographs should be at least 300dpi resolution, in jpeg or tif formats.

Manuscripts should be sent to: g.drustvena.istorija@gmail.com

All submitted manuscripts (studies, research, contributions) are further submitted to external reviewers after the initial evaluation by the chief editor.

The process of review is strictly anonymous. The name of the reviewer is unknown to the author, and vice versa. The reviewer has the right, in its sole discretion, to disclose the identity of the author, but it is a practice that both identities remain hidden.

Each text is evaluated by at least two reviewers, experts in the field to which the peer-reviewed work relationships is, with which is ensured the quality and authenticity of the articles. Reviewers (both foreign and domestic) must have higher or the same scientific or teaching title as the authors of the papers.

All manuscripts accepted for publication must have positive reviews, as well as both reviewers recommended for publishing.

Please mind that the editorial board will not consider submissions that are not following this guideline.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

93/94

ГОДИШЊАК за друштвену историју =
Annual of Social History / главни и
одговорни уредник Милан Ристовић. – Год. 1,
бр. 1 (1994) – . – Београд (Чика Љубина
18-20) : Удружење за друштвену историју,
1994 – (Београд : Чигоја штампа). – 24 cm

Годишње.

ISSN 0354-5318 – Годишњак за друштвену
историју

COBISS.SR-ID 102349831